T.C.

ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

BİR İÇ VE DIŞ POLİTİK AKTÖR OLARAK HİZBULLAH

ENGİN EREN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Serkan ÜNAL

Çankırı – 2023

T.C.

ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

BİR İÇ VE DIŞ POLİTİK AKTÖR OLARAK HİZBULLAH

Engin EREN

ORCID: 0000-0003-1053-9977

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Serkan ÜNAL

Çankırı – 2023

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ ... iii
TEZ KABUL VE ONAY ... iv
ÖNSÖZ ... v
ÖZET ... vii
ABSTRACT ... viii
KISALTMALAR ... ix
TABLO LİSTESİ ... x
ŞEKİL LİSTESİ ... xi
1. GİRİŞ ... 1
2. BİRİNCİ BÖLÜM ... 9
LÜBNAN TARİHİNİN ANA HATLARI ... 9
2.1. Hizbullah Öncesi Lübnan ... 9
2.1.1. İlk Çağlardan Osmanlı Dönemine Kadar Lübnan ... 9
2.1.2. Osmanlı Döneminde Lübnan ... 10
2.1.3. Fransız Mandası Altında Lübnan ... 13
2.1.4. Lübnan'ın Bağımsızlık Süreci ... 21
2.1.5. Lübnan'ın Bağımsızlık Dönemi ... 22
2.2. İç Savaş Dönemi ... 27
2.2.1. İç Savaş'a Neden Olan Siyasi ve Toplumsal Gelişmeler ... 27
2.2.2. İç Savaş'ın Başlangıcı ... 31
2.2.3. İç Savaş Yılları (1975-1990) ... 31
2.2.4. Taif Antlaşması ve Barış Dönemi ... 37
3. İKİNCİ BÖLÜM ... 42
HİZBULLAH'IN KURULUŞU, GELİŞİMİ, SOSYOLOJİK- İDEOLOJİK KÖKENLERİ ... 42
3.1. Şiiliğin Ortaya Çıkışı ... 42
3.2. Lübnan'da Şiilik ve Şiiler ... 44
3.3. Hizbullah'ın Kuruluşu, Siyasi ve Askeri Yapılanması ... 47
3.3.1. Hizbullah Adının Anlamı ... 48
3.3.2. Hizbullah'ın Lübnan'da Ortaya Çıkışı ... 49
3.4. Hizbullah'ın İdeolojik Temelleri ... 55
3.4.1. Hizbullah'ın Dini İdeolojik Yapısı ... 56
3.4.2. Hizbullah'ın Siyasi İdeolojisinin Temelleri ... 62

4. ÜÇÜNCÜ BÖLÜM 66
İÇ VE DIŞ POLİTİK AKTÖR OLARAK HİZBULLAH 66
4.1. İç Politik Aktör Olarak Hizbullah 66
4.1.1. Sosyal ve Kültürel Faaliyetler 69
4.1.1.1. Eğitim Birimi 69
4.1.1.2. Sosyal Birim 72
4.1.1.3. İslami Sağlık Birimi (El Heyet'ül el Sıhhiyyetu'l İslamiyyeh) 75
4.1.1.4. Medya Birimi 77
4.1.1.5. Yargı Birimi (Meclisü'l Kadı) 81
4.1.2. Ekonomik Faaliyetler 82
4.1.3. Askeri Faaliyetler 84
4.1.4. Siyasi Faaliyetler 90
4.2. Dış Politik Aktör Olarak Hizbullah 104
4.2.1. Dış Politikada Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Faaliyetler 104
4.2.2. Dış Politikada Siyasi Faaliyetler 106
4.2.3. Dış Politikada Askeri Faaliyetler 111
4.2.3.1. Hizbullah'ın İran ile Askeri İlişkileri 112
4.2.3.2. Suriye ile Askeri İlişkiler 115
4.2.3.3. Irak ile Askeri İlişkiler 117
4.2.3.4. Hizbullah'ın Yemen'de Askeri Bağları 118
4.2.3.5. Hizbullah'ın Güney Amerika ve ABD'deki Askeri Faaliyetleri 121
4.2.3.6. Hizbullah'ın Avrupa Bölgesinde Askeri Faaliyetleri 124
4.2.4. Diplomatik Faaliyetler 126
SONUÇ 133
KAYNAKÇA 142
ÖZGEÇMİŞ 165

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım *"Bir İç ve Dış Politik Aktör Olarak Hizbullah"* adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

15/07/2023

İmza

Engin EREN

TEZ KABUL VE ONAY

ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Engin Eren tarafından hazırlanan *"Bir İç ve Dış Politik Aktör Olarak Hizbullah"* başlıklı bu çalışma, 15.06.2023 tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda oybirliğiyle başarılı bulunarak jürimiz *tarafından [Anabilim Dalının Adı]* Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ (Unvanı, Adı ve Soyadı)

Danışman	: Dr. Öğr. Üyesi Serkan ÜNAL	İmza: ……..
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Abdullah METİN	İmza: ……..
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Tuba YILDIZ	İmza: ……..

ONAY

Bu Tez, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun ...../..../ 201.. tarih ve ..... sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Prf. Dr. Coşkun POLAT
Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Bu çalışma etnik ve dini farklılıkların öne çıktığı, bu çerçevede 18 resmi mezhebin bulunduğu Lübnan'ın en etkin güçlerinden biri olan Hizbullah'ı bir iç ve dış politik aktör olması bağlamında incelemektedir.

Üç bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümü Hizbullah'ı tarihsel gelişimini Lübnan'daki öteki grupları da dikkate alarak ele almaktadır. Lübnan'daki dini ve etnik yapılar ile bu yapıların ortaya çıktığı dinamikleri bilmeden Hizbullah'ı anlayabilmenin mümkün olmadığı açıktır. Bu bağlamda resmen kurulduğu 1982'den önce yürüttüğü faaliyetler ve onu ortaya çıkaran tarihi, siyasi ve sosyal etkenler ile ülkenin tarihsel arka planı Hizbullah'ın oluşumuna katkısı bağlamında ele alınmaktadır.

İkinci bölüm Hizbullah'ın kuruluşu, gelişimi, örgütsel yapısı, onun sahip olduğu siyasi ve askeri güç ile Hizbullah'ın ideolojik temelleri üzerine yoğunlaşmaktadır. Şii bir direniş örgütü olarak ortaya çıkan, ilerleyen süreçte iç ve dış etkilerle siyasi ve askeri olarak güçlenen ve Lübnan parlamentosunun önemli gruplarından biri haline gelen Hizbullah'ın dini ve siyasi ideojojisi, Şiiliğin ortaya çıkışı ve Lübnan'daki Şiilerin durumu ile birlikte ele alınmaktadır.

Çalışmanın üçüncü bölümü Hizbullah'ın bir iç ve dış politik aktör haline gelmesinde etkili olan iç ve dış politik faaliyetlerine odaklanmaktadır. Bu bölüm Lübnan'da kurulan ve zaman içinde yürüttüğü iç ve dış faaliyetlerleriyle Lübnan devletinden bağımsız müstakil bir aktör olarak öne çıkan Hizbullah'ı, söz konusu faaliyetleri ve böyle bir pozisyona nasıl ulaşabildiği yönüyle analiz etmektedir. Yine İsrail'e karşı olan mücadelesinde, diğer İslam coğrafyalarında ve son olarak Suriye İç Savaşı ile daha da belirginleşen bağımsız dış politika reflekslerinin gerek kendi örgütsel yapısına gerek Lübnan devletine gerekse Orta Doğu bölgesine olan etkileri bu bölümde incelenmektedir. Lübnan devletinin resmi olarak tarafsız kaldığı kimi dış politik olaylarda kendi bakış açısını ortaya koyan Hizbullah'ın bu çerçevedeki operasyonel adımları da bu bölümde ele alınan konular arasındadır. Çalışma genel bir özet ve sonrasında yapılan değerlendirmeleri içeren sonuç bölümü tamamlanmaktadır.

Bu çalışmanın hazırlanması sürecinde bilgi, tecrübe ve yönlendirmeleriyle benim için zoru kolaylaştıran danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Serkan Ünal'a ve Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası İlişkiler bölümündeki tüm hocalarıma çok teşekkür ediyorum. Öyle ki bu bölümde eğitim görmek, farklı alanlarda uzmanlığı olan hocalarımın bilgi birikim ve yönlendirmelerinden istifade etmek, özellikle siyaset ve toplumsal ilişkiler alanında yaşanan ayrışmaların ve oluşan iletişim ortamının her ülke dinamiğine farklı yansıyabildiğini

öğrenmek benim akademik bakış açıma büyük katkılar sağladı. Katı bir taassup içinde olmanın bakış açısının genişliği açısından ne kadar sınırlayıcı olduğunu bir kez daha gördüm. Yine eğitim hayatım boyunca desteklerini gördüğüm ve üzerimde büyük emekleri olan tüm hocalarıma teşekkürlerimi sunuyorum. Son olarak fikir dünyamın oluşmasında büyük etkisi olan öğretmen babam Nusret Eren'e (mekânı cennet olsun), her türlü haylazlığımı sevgisiyle yoğuran biricik anneme, henüz ortaokuldayken beni doğru yönlendiren kıymetli ağabeyime, çalışmalarım sırasında bana her türlü desteği veren ve her daim yanımda olduklarını hissettiğim sevgili eşim Asuman'a ve çok değerli çocuklarım İremnur, Muhammed Nur ve Ahmed Nur'a çok teşekkür ediyorum.

15/07/2023

Engin EREN

ÖZET

Tezin Başlığı **:** Bir İç ve Dış Politik Aktör Olarak Hizbullah
Tezin Yazarı **:** Engin EREN
Danışman **:** Dr. Öğr. Üyesi Serkan ÜNAL
Anabilim Dalı **:** Uluslararası İlişkiler
Tezin Türü **:** Yüksek Lisans
Kabul Tarihi **:** 15.06.2023

Bu çalışma etnik ve dini farklılıkları ile öne çıkan 18 resmi mezhebin bulunduğu Lübnan'ın en etkin güçlerinden biri olan Hizbullah'ı bir iç ve dış politik aktör olması bağlamında incelemeyi amaçlamaktadır. Bu amaca uygun olarak çalışma ilk olarak Hizbullah'ı ortaya çıkaran tarihi ve sosyal etkenlerle birlikte Hizbullah'ın sosyolojik ve ideolojik temellerine dair bir inceleme yapmış, akabinde Hizbullah'ı iç ve dış politik aktör olarak yürüttüğü faaliyetleriyle birlikte tarihsel anlatım ve literatür tarama yöntemleri çerçevesinde yorumsamacı bir yaklaşımla ele almıştır. Türkçe ve İngilizce dillerinde birincil ve ikincil kaynaklardan faydalanan çalışma Uluslararası İlişkiler disiplininde 20. yüzyıldan itibaren yoğun bir şekilde gündeme gelen aktörlük kavramını Hizbullah'ı daha iyi tanımlaması nedeniyle iç ve dış politik aktörlük olmak üzere iki farklı şekilde kullanmıştır. Bulgular sosyal, kültürel, ekonomik ve askeri faaliyetleriyle öne çıkan Hizbullah'ın Lübnan siyasal hayatında kilit bir rolü olan bir iç politik aktöre; İsrail'e karşı olan mücadelesi ve Suriye İç Savaşı sırasında daha da belirginleşen bağımsız dış politika reflekslerine de sahip müstakil bir dış politik aktöre dönüştüğünü ortaya koymuştur. Çalışma ayrıca Lübnan devletinin resmi olarak tarafsız kaldığı kimi dış politik olaylarda dahi kendi politik amaçlarını yürütme kabiliyetini gösteren, bu çerçevede operasyonel adımlar atabilen Hizbullah'ın böyle bir konuma nasıl gelebildiğini Lübnan devletinin kendine has koşullarından da kaynaklanan yönüne de vurgu yapmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hizbullah, Şiilik, Lübnan, siyasal aktör, İslami Direniş,

ABSTRACT

Thesis Title : Hezbollah as a Domestic and Foreign Political Actor
Author : Engin EREN
Supervisor : Asst. Prof. Dr. Serkan ÜNAL
Department : International Relations
Thesis Type : Master's Thesis
Date : 15.06.2023

This study aims to examine Hezbollah, one of the most influential forces in Lebanon, where there are 18 official sects that stand out with their ethnic and religious differences, in the context of being a domestic and foreign political actor. In accordance with this purpose, the study first examined the sociological and ideological foundations of Hezbollah, together with the historical and social factors that created Hezbollah, and then dealt with it made a hermeneutic approach within the framework of historical narrative and literature review methods, together with the activities of Hezbollah as a domestic and foreign political actor with an interpretative approach within the framework of historical narrative and literature review methods. The study, which makes use of primary and secondary sources in Turkish and English, has used the concept of actor, which has been on the agenda since the 20th century in the discipline of International Relations, in two different ways, as domestic and foreign political actors, since it better defines Hezbollah. Findings revealed that Hezbollah, which stands out with its social, cultural, economic and military activities has turned into a domestic political actor that has a key role in Lebanese political life. The findings also revealed that Hezbollah has turned into a foreign policy actor with independent foreign policy reflexes, which became more evident during its struggle against Israel and the Syrian Civil War. The study also emphasized that Hezbollah could pursue its own political goals and take operational steps within this framework, even in some foreign political events where the Lebanese state is officially neutral, and could come to such a position due to the unique conditions of the Lebanese state.

Keywords: Hezbollah, Shiism, Lebanon, political actor, Islamic Resistance

KISALTMALAR

AB Avrupa Birliği

ABD Amerika Birleşik Devletleri

AMIA Asociación Mutual Israelita Argentina

BAE Birleşik Arap Emirlikleri

BM Birleşmiş Milletler

DAEŞ ed-Devlet'ül İslâmiyye fi'l Irak ve'ş Şam

EMEL Efvac el-Mukaveme el-Lübnaniyye

ETA Bask Yurdu ve Özgürlük (Euskadi Ta Askatasuna)

FARC Kolombiya Devrimci Silahlı Kuvvetleri (Fuerzas Armadas Revolucionarias de Colombia)

FKÖ Filistin Kurtuluş Örgütü

FPM Free Pariotic Movement

GSYİH Gayrı Safi Yurt İçi Hasıla

HAMAS Harekat el-Mukaveme el-İslamiyye

IRA İrlanda Kurtuluş Örgütü (Irish Republican Army)

İSD İslami Sağlık Derneği

LF Lebanese Forces

LUH Lübnan Ulusal Hareketi

UNICEF Birleşmiş Milletler Çocuk Fonu **(**United Nations International Children's Emergency Fund)

TABLO LİSTESİ

Tablo No: **Sayfa**

Tablo 1.1: Hourani'ye göre 1932 Yılı Nüfus Sayımı Sonuçları 17

Tablo 1.2: Maktabi'ye göre 1932 Yılı Nüfus Sayımı Sonuçları 18

Tablo 3.1: Hizbullah'ın Medya Ağı 77

Tablo 3.2: Taif süreci sonrası Lübnan Parlamento Seçimleri milletvekili sayıları .. 103

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil No: **Sayfa**

Şekil 1.1 : 1932 Resmi nüfus sayımı tutanağı 18
Şekil 3.1 : Hizbullah'ın Organizasyon Şeması 68

1. GİRİŞ

İlk medeniyetlerin kurulduğu, yazının icat edildiği, tarım ve ticaretin başladığı, üç büyük semavi dinin doğduğu ve yönetim olgusunun ortaya çıktığı Orta Doğu zaman içinde Pers, Roma, İskender ve Bizans İmparatorlukları gibi büyük güçlerin hüküm sürdüğü bir coğrafya olmuştur. İslamiyet'in doğuşu ile bölge Hz. Muhammed'in kurduğu İslam devletinden başlayarak Emevi, Abbasi ve Selçuklu gibi çok sayıda Müslüman devletin egemenliğine girmiştir. Haçlı Seferleri ve Moğol istilası gibi çalkantılı süreçler sonrasında, Yavuz Sultan Selim döneminde Osmanlı Devleti sınırları içine alınan bölge büyük ölçüde Birinci Dünya Savaşı yıllarına kadar Osmanlı denetiminde kalmıştır.

Haçlı seferlerinin sonuçsuz kalmasının ardından Batılı devletlerin bölgeye ilgisi 16. yüzyıldan itibaren artmaya başlamıştır. İngilizler 19. yüzyılda Basra Körfezi'ne kıyısı olan birçok aşiret ve yerel hanedanlıklar ile ikili ticari antlaşmalar yapmış, ardından Kıbrıs ve Mısır'ı işgal ederek bölgeye yerleşmeye başlamıştır. Fransızlar da bölgedeki Hıristiyan topluluklar ile ilişkiler kurmuşlardır. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından İngiltere Filistin, Irak ve Ürdün'de Fransa ise Suriye ve Lübnan'da manda yönetimleri kurmuşlardır. Bu yönetimler, etnik farklılıklarla birlikte büyük oranda Sünni ve Şii Müslümanların yanında Hristiyanlık, Musevilik ve Dürzilik gibi farklı inançların yer aldığı bir coğrafyada çıkarları ekseninde etkin olmak istemişlerdir. Hedefleri birbirleri ile örtüşmeyen çok sayıda dini ve etnik topluluğun bir arada bulunması sadece manda yönetimleri sırasında değil bağımsızlık sonrasında da bölgede çatışmalara neden olmuştur.

Din temelinde ayrışan farklı gruplar ülkelerinin bağımsızlığı sonrasında siyasetin belirleyeni olmak istemişlerse de içlerinden çıkan farklı otoriter yönetimler altında yaşamak zorunda kalmışlardır. Orta Doğu coğrafyasındaki farklı etnik ve dini grupların ayrışmalarının en dikkat çekici olduğu yer 18 farklı mezhebin siyasal sistem içinde yer aldığı Lübnan'dır. Osmanlı Devleti döneminde güçlü ailelerin öne çıktığı bir yönetim sistemine sahip olan Lübnan coğrafyasında uzun süre yönetimde etkin olan grup Dürziler olmuştur. Emirlik düzeninin sona ermesinden sonra Lübnan Sünni, Mütevali, Dürzi, Maruni, Rum Ortodoks ve Rum Katolikleri temsil eden birer vekil

bulunmak üzere 6 temsilcinin yer aldığı *Çift Kaymakamlık* sistemi ile sonrasında da 1861'de kurulan yarı özerk bir *Mutasarrıflık* düzeni ile yönetilmiştir. Fransızların manda döneminde oluşturdukları siyasal sistem ülkede kökleri geçmişe uzanan[1] karışıklıkları azaltmaktan ziyade, farklılıkların daha da derinleşmesine neden olmuştur. Müslüman–Hristiyan çekişmesinin yanına yüzyılın ortalarından itibaren bölgedeki Filistin–İsrail çatışması da eklenince, Lübnan kargaşanın ve istikrasızlığın sona ermediği bir ülkeye dönüşmüştür.

İkinci Dünya Savaşı sırasında elde edilen bağımsızlığın ardından, siyasal sistemindeki söz hakkının Müslümanlar aleyhine olduğu düşüncesi, sorunların daha da kronikleşmesine yol açmıştır. Bu çerçevede Şiiler siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda ikinci planda kaldıkları hissine kapılmış, Sünni ve Dürzi gruplarda da buna benzer yargılar oluşmuştur. Bu durum zaman zaman sonu çatışmalara uzanan toplumsal taleplere neden olmuştur. Bu karmaşa içinde bir uzlaşma sağlanamaması ülkede devlet dışı yapıları politik birer aktör olarak ortaya çıkarmıştır. Neredeyse tüm etnik ve dini grupların kendi silahlı güçlerini oluşturmaları aradaki ihtilafları çatışmaya dönüştürmüş, bu durum ülkeyi 1975'te başlayan ve uzun yıllar boyunca büyük maddi ve manevi yıkıma sebep olan bir iç savaşa sürüklemiştir.[2] On beş yıl süren iç savaş günleri geride kalmış olsa da ülke içindeki siyasi, toplumsal ve güvenlik sorunları sıcaklığını korumaya devam etmektedir. İsrail'in işgal ettiği bölgelerden tamamen çekilmemesi özellikle Güney Lübnan'da yaşayanların günlük hayatında normalleşmesini engellemiştir. Ayrıca yönetimde en avantajlı kesim olarak öne çıkan Marunîler Taif Anlaşması'nın kendilerinin sahip olduğu bu ayrıcalıkları ortadan kaldıracağının iddia etmişlerdir. Bununla birlikte yaşanan gelişmelerden rahatsızlıkları devam eden başta Falanjistler olmak üzere Marunîler 1992 seçimlerini boykot etmişlerdir. Harik'e göre bunda Marunîlerin dini anlamda baskı altında kalma ve ülkeden gönderilme korkularının da payı olmuştur. Suriye'nin ülkedeki askeri varlığını devam ettirmesi de bu korkuları artırmıştır.[3] Dolayısı ile ülkedeki istikrar deyim yerindeyse pamuk ipliğine bağlı bir görünüm arz etmektedir.

---

[1] Tahsin Yamak, Tuba Yıldız, Emre Saygın, "Lübnan'da Siyasal Kurumların Yeniden İnşası: Çoğunluk Sisteminden Nispi Temsile", *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, cilt: 7, sayı: 2, 2020, s.378.

[2] Edgar O'Ballance, *Civil War in Lebanon,* Palgrave Macmillen, New York, 1998, s.45.

[3] Judith Palmer Harik ve Hilal Khasan, "Lebanon's Divisive Democracy: The Parliamentary Elections Of 1992", *Arab Studies Quarterly*, cilt: 15, sayı: 1, Kış 1993, s.44.

İç savaş sırasında ve sonrasında ülkedeki etnik ve dini gruplar dış destekler sağlamak suretiyle siyasi ve askeri güçlerini artırmışlardır. Şiiler İran Devrimi ile birlikte İran'ın *devrim ihracı* politikası çerçevesinde bu ülkeden siyasi ve ekonomik destek görmüşler ve güçlü bir örgütsel yapıya sahip olmaya başlamışlardır. Bu çerçevede ilk olarak daha ziyade Suriye yanlısı olan Musa Es Sadr yönetiminde EMEL Hareketi kurulmuştur. Arapça Efvac el-Mukavemet el-Lubnaniyye (Lübnan Direniş Tugayları) tamlamasındaki ilk harflerin kullanımıyla ortaya çıkan EMEL kelimesi Arapça'da umut anlamına gelmektedir. Ardından Hüseyin Müsavi öncülüğünde İran ile daha sıkı bağları olan Hizbullah kurulmuştur.[4]

Kuruluşundan itibaren dünya kamuoyunda Hizbullah'ın bir kurtuluş hareketi mi yoksa bir terör örgütü mü olduğu konusunda farklı bakış açıları olduğu dikkati çekmektedir. Arap Baharı süreci ile bu ikilem daha da derinleşmiştir. Hizbullah sivil toplum kuruluşlarına benzer şekilde sosyal, ekonomik ve eğitim gibi insani hizmetlerden yoksun kalmış kesimler için politika geliştirmiş ve bu alanlarda topluma hizmet sunmuştur. Yürüttüğü bu çalışmalar ile devletin merkezi ve yerel olarak sunması gereken hizmetleri yerine getirmesi onun sadece Şiiler arasında değil, ülkedeki diğer etnik ve dini topluluklar nezdinde de kabul görmesini sağlamıştır.

Bu çalışma Hizbullah'ı bir iç ve dış politik aktör olması yönüyle ele almaktadır. Aktörlük kavramı Uluslararası İlişkiler disiplininde 20. yüzyıl ile birlikte yoğun bir şekilde gündeme gelmiştir. Bu konuda realistlerin yaklaşımı ön plana çıkmıştır. Arıboğan'a göre farklı tanımlamalar olmakla birlikte uluslararası sistemde en genel yönüyle aktörler devletlerdir.[5] Devletlerin egemenlik alanlarını koruyarak uluslararası sistemde var olma mücadelesi bu aktörlüğün göstergesidir. [6] Realistlerin bu yaklaşımları soğuk savaş dönemi ve sonrasında gelişen dünya düzenini açıklamakta yetersiz kalmıştır. Keohane'ye göre yeni dünya düzeninde uluslararası arenada güç

[4] Naem Qassam, *Hizbullah: Bir Hareketin Anlatılmamış Öyküsü*, (Çev. Muharrem Tan), Kesit Yayınları, İstanbul 2006.
[5] Deniz Ülke Arıboğan, "*Güç ve Global Sistemde Rol Oynayan Aktörler"*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat fakültesi Uluslarası İlişkiler Bölümü, Yaymlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1993, s.20
[6] Hediye Cerit, *"Uluslararası Örgütlerin Devletlerin Dış Politikalarına Etkisi: Çin ve Dünya Ticaret Örgütü"*, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Aydın 2015, s.1

mücadelesi sadece devletler ile değil devlet dışı bazı aktörler tarafından da yürütülmeye başlanmıştır. Dünya düzeninin küresel bir hal alması devletlerin kimi durumlarda legal ya da illegal olarak tutum göstermede yetersiz kalması devlet dışı aktörlerin çoğalmasını ve etkinliklerinin artmasını tetiklemiştir. Bu aktörler devletler ile birlikte hareket ettiği gibi bazen de kendi belirledikleri ilkeler ile hükümetler dışında hareket ederek devletleri devre dışı bırakmaktadır. Çoğunlukla zayıf devletlerde devlet dışındaki aktörler daha etkin olma imkânı bulmuşlardır. Ayrıca bazı devletler kendi çıkarlarını sağlamak adına rakip gördükleri devletler içindeki kimi aktörler eli ile ilişkiler geliştirerek bu ülkeler üzerinde hegemonik güç oluşturmaya çalışmıştır. ABD ve Batılı bazı devletlerin Irak'ta Kürt grupları DAEŞ gibi örgütlere karşı desteklemesi buna örnek olarak gösterilebilir.[7] Bu noktada Liberaller ve Neoliberaller aktörlük meselesinde devletleri yegâne unsur olarak görmeyip bunun yanında farklı yapıda aktörlerin de uluslararası alanda söz sahibi olabileceğini belirtmişlerdir.[8] Bu yaklaşımlara göre uluslararası sistemde devletler dışında hükümet dışı ve devlet dışı aktörler başlığı altında ayrışan farklı aktörler vardır. Hükümet dışı aktörler, kar amacı gütmeyen organizasyonlar, yardım kuruluşları, sivil toplum örgütleri gibi politik olmayan gruplardan oluşmaktadır. Devlet dışı aktörler ise uluslararası sistemde güç sahibi olmak isteyen siyasal örgütler, silahlı gruplar, çok uluslu şirketler, terörist gruplar ve bireysel anlamda ekonomik ya da politik gücü olan kanaat önderleri olarak sınıflanmıştır.[9] Tabi burada Liberallerin ve Neoliberallerin dikkat çektiği en önemli unsur devlet dışı aktörlerin uluslararası sistemde güç sahibi olmak için devletlerden bağımsız politikalar geliştirebilme kapasiteleridir. Bu aktörler kimi zaman bunu yaparken devletlerin çeşitli organları ile birlikte hareket edebilmektedir.[10]

Bu konuda bir başka yaklaşım Plüralistlerin ortaya koyduğu ve uluslararası sistemin sadece devletlerin tekelinde olmadığını ileri süren çoğulculuk yaklaşımıdır. Soğuk

---

[7] John A. Gentry, "Toward a Theory of Non-State Actors' Intelligence", *Intelligence and National Security,* cilt: 31, sayı:4, 2016, s.473.
[8] Keohane O. R., "Institutional Theory and The Realist Challenge After The Cold War". Neorealism and Neoliberalism: The Contemporary Debate", Der: David A. Baldwin, *New York: Columbia University Press,* 1993,3-25. Akt. Cerit a.g.e, 2015, s.14
[9] Merve Seren ve Murat Arslan, "DDSA'lar ve İstihbarat", M.Yeşiltaş, B. Duran (Ed.) *Ortadoğu'da Devlet Dışı Silahlı Aktörler (31-72)*, SETA Vakfı Yayınları 48, Ankara, 2018, s.34-35.
[10] Arıboğan a.g.e., s.22.

savaş döneminin iki kutuplu sisteminde farklı bir yaklaşım geliştiren plüralistler dünya sisteminin çoğulculuğuna vurgu yaparak devletler dışındaki aktörlerin de yerel ve uluslararası sistemde yer aldığını ifade etmişlerdir.[11] Bu çerçevede realistlerin hükümet dışı aktörleri görmezden gelmesi plüralistlerin eleştirisine neden olmuştur. Mansbach bu konuda plülaristlerin bu konudaki yaklaşımlarına dikkat çekmiştir. Plüralistlere göre devlet dışı aktörler de hükümetler kadar dünya politikasına etki edecek araçlara sahiptirler ve dolayısı ile bu aktörlerin mutlaka dikkate alınması gerekir.[12]

Uluslararası sistemde devlet dışı aktörler dünya siyasi sistemi içinde yer alarak özellikle zayıf devletlerin boşluğunu fırsat olarak görüp devletlerin egemenlik alanlarını zorlamaktadırlar. Günümüz devletler sistemi içinde devlet dışı aktörlerin rolü giderek artmıştır. Bu aktörlerden şiddeti bir araç olarak kullananlar, devletler ve küresel sistem için bir tehdit unsuru olarak görülmektedir. Bu aktörlerin bir devlet gibi hareket etmesi ancak herhangi bir uluslararası hukuki statülerinin olmaması bu tehdit algısını her geçen gün artırmıştır.

Hizbullah Lübnan'da adeta bir devlet gibi yürüttüğü siyasi, sosyal ve askeri faaliyetleri ile devlet dışı aktörler için sözü edilen tüm vasıflara sahip olmuştur. Bunu yaparken de Lübnan siyasi hayatının merkezine oturmayı da gerekli görmüş ve rasyonel adımlar atarak kendisini legal alanda tutmayı başarmıştır.

Bu çalışma ilk olarak tarihsel arka planı, siyasi, sosyal ve askeri örgütsel yapısı ve sosyolojik oluşumu ile birlikte Hizbullah'ı bir iç politik olarak aktör olarak analiz etmeyi amaçlamaktadır. Sonrasında Lübnan'da yasal bir siyasi parti olarak öne çıkan Hizbullah başta İran ile olan yakın ilişkileri, Yemen'de Husilere askeri ve lojistik desteği, Irak'ta Ketaib Hizbullah merkezli olmak üzere Şii gruplar üzerinde kurduğu otorite, Kuveyt, Bahreyn, Katar, Afganistan'da faaliyet gösteren Şii örgütler ile olan bağları ve Suriye iç savaşında Suriye yanlısı tutumu gibi konularda öne çıkan dış politik aktörlüğü yönüyle incelenecektir. Suriye iç savaşının başlaması ile birlikte

[11] Şenol Arslantaş, "Plüralizm/Çoğulculuk", M.A.Yekta Saraç (Edt.), *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, Elektronik Versiyon, TÜBİTAK Bilim Yayınları, İstanbul 2022, s.276, Erişim Tairihi: 15 Kasım 2022, https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/pluralizmcogulculuk_siyaset_bilimi
[12] Deniz Ülke Arıboğan, *Uluslararası İlişkiler Düşüncesi,* İnkılap Yayınları, İstanbul 2019, s.237.

Suriye'ye mensuplarını göndermesi örneğinde olduğu gibi dış politik anlamda Lübnan hükümetinden bağımsız hareket edebilen bir yapıya sahip olabilmesinin nasıl mümkün olabildiği sorusu cevaplanması gereken temel bir soru olarak karşımızda durmaktadır. Bununla beraber çalışmada cevabı aranan sorular arasında Hizbullah'ın bir iç ve dış politik aktör olabilmesinin nedenlerinin neler olduğu, başlangıç manifestosunda[13] "ezilenlere açık mektup" hitabı ile ortaya koyduğu *Lübnan'da bağımsız bir İslam Devleti kurma, İsrail Devletini yok etme, başta ABD olmak üzere batılı güçlerin sömürü politikalarına karşı savaşma, Lübnan halkının kendi kaderini belirleme* hedeflerinden vazgeçip vazgeçmediği gibi sorular da vardır.[14] Hizbullah'ı farklı kılan kendine özel yönlerinin neler olduğu nedenleri ve sonuçları ile derinlemesine analiz edilerek bu konuda farklı bir bakış açısının ortaya konulması önem arz etmektedir.

Literatürdeki çalışmalar Hizbullah'ın farklı bağlamlarda ele alındığını göstermektedir. Hizbullah kuruluşu, tarihi ve örgütsel yapısı yönünden[15], Lübnan'da bağımsız olarak yürüttüğü çeşitli siyasi, sosyal ve askeri faaliyetleri açısından araştırmacılarca incelenmiştir.[16] Kendisine ait milis güçleri ile Lübnan dışında bizzat yürüttüğü askeri

[13] Joseph Alagha, *Hizbullah's Dokument from the 1985 Letter to the 2009 Manifesto*, Amsterdam Universty Press, Amsterdam, 2011, s.39-43

[14] Bu mektubun Türkçe'ye çevirili olarak 1990'da Dünya ve islam dergisinde yayınlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Dünya ve İslam Dergisi, "Hizbullah'tan Lübnan ve Dünya Mustaz'aflarına Açık Mektup", (Çev. İbrahim Turan), *https://idp.org.tr/*, (Elektronik Versiyon), Ekim 1990, sayı: 4, ss.99-113, Erişim Tarihi: 16 Kasım 2021, https://katalog.idp.org.tr/pdf/18569/23342

[15] Joseph Alagha*, Hizbullah: Silahlı Mücadeleden İktidar Partisine,* (Çev: Kadriye Göksel), Doğan Kitap, İstanbul 2007; Richard Augustus Norton, *Hezbollah: A Short History*, Princeton University Press, New Jursey 2007; Naem Qassam, *Hizbullah: Bir Hareketin Anlatılmamış Öyküsü*, (Çev: Muharrem Tan), Kesit Yayınları, İstanbul 2006, AVON Dominique, Anaïs-Trissa Khatchadourian, Jane Marie Todd,, *Hezbollah a History of Party of God, Translated*, Horwerd University Press, Massachusetts 2012, 244 s. 244 e bak ne demekbu

[16] Matthew Levitt, *Hezbollah: The Global Footprint of Lebanon's Party of God*, Georgetown University Press, 2013; Eitan Azani, *Hezbollah: The Story of the Party os God*, Palgrave Macmillen, New York 2009; Richard Augustus Norton, "The Role of Hezbollah in Lebanese Domestic Politics*", The International Spectato*r, vol: 42, no: 4, December 2007, s.475-491; Ali Es-Sadık, *Hizbullah Hakkındaki Gerçeği Biliyor Musunuz?* Sadakat Kitabevi, İstanbul 2011; Ahmad Nizar Hamzeh, Lebanon's Hizbullah: From İslamic Revalition of Parliamentary Accommodation, *Third World Quarterly*, Vol:4 No:2 1993; Bedriye El Rawi, "Lübnan Hizbullahı: Gelecekteki Rolü", *Egypt Institute Journal*, cilt: 4, sayı:15, İstanbul 2019 ss.100-119; Mustafa Yetim, "Şiddet Eğilimli ve Direniş Temelli Şii Aktivizmi: Hizbullah'ın Fikirsel ve Örgütsel Zemini", *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, cilt: 2, sayı: 2, 2015, s. 59–88; Abdülgani Bozkurt, "Hizbullah'ın Lübnan'da Kuruluşu ve Popülaritesinin Sebepleri", *Tarih Okulu Dergisi*, cilt: 2014 sayı: XVII, Uşak 2013, s. 599-627; Rosita Di Peri, "Islamist Actors from an Anti-system Perspective: The Case of Hizbullah", *Politics, Religion & Ideology*, Vol. 15, No. 4, 2014, s. 487–503.

faaliyetler, Arap Baharı ve Suriye iç savaşındaki rolü ve etkileri yönünden,[17] devlet dışı aktörlerin dinamik yapısı ve Hizbullah'ın geçirdiği dönüşümler bağlamında incelenmiştir. [18] Ayrıca kimi kaynaklar Hizbullah'ı örgütsel yapısını tanımlama noktasında düzenlediği eylemler yönünden bir terörist örgüt olarak [19] kimileri de siyasal bir aktör-parti[20] olarak incelemiştir. Kimi çalışmalar ise Hizbullah'ı geçirdiği dönüşümler ve yenilenen hedefleri açısından değerlendirmiş, bu konuda Hizbullah'ın değiştiğini savunanlar ile değişmediğini savunanlar olmuştur.[21] Hizbullah, Lübnan'da İslam Devleti kurma hedefinin bu dönüşümler sonucu devam edip etmediği yönünden de incelemiştir.[22] Şimdiye kadar kuruluş amacı, tarihi süreci ve yürüttüğü politikalar bağlamında ele alınan Hizbullah bağımsız olarak yürütmekte olduğu siyasi ve askeri iç ve dış politik faaliyetleri ve sonuçları çerçevesinde bütüncül bir yaklaşım ile derinlikli bir şekilde incelenmemiştir. Bu yönüyle özgün olan bu çalışma Lübnan'ın en güçlü siyasi aktörlerinden biri olan Hizbullah'ı aynı zamanda Orta Doğu'da güçlü siyasi, askeri ve sosyal bir figür haline getiren nedenlerin incelenmesi açısından oldukça önemlidir.

Hizbullah ve benzeri yapıların akademik olarak araştırılması için en uygun yöntem nitel araştırma yöntemlerdir. Nitel araştırma yöntemi için en önemli unsur olayların kaynağı olan problemin kendi doğal sistemi içinde incelenmesi ve yorumlanması ile sonuçların ortaya konmasıdır. Lübnan tarihi, siyasal sistemi, farklı etnik ve dini gruplar

---

[17] Joseph Alagha, "Hezbollah and Arab Spring", *Contemporary Review of the Middle East 1*, no. 2 June 2014, s.189–206; Ömer Kahraman, *Suriye İç Savaşında Hizbullah'ın Rolü,* Gece Akademi Yayınları, İstanbul 2019; Marisa Sullivan, "Hezbollah In Syrıa", Middle East Security Report (No: 19) Institute for the Study of War, Washington 2014.

[18] Çağdaş Duman, *Politik Şokların Şiddet İçeren Devlet Dışı Aktörler Üzerinde Dönüştürücü etkisi: Lübnan Hizbullah'ı Örneği (2005-2020)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2021. Marc R. DeVore, Armin B. Stähli & Ulrike Esther Franke "Dynamics of insurgent innovation: How Hezbollah and Other Non-state Actors Develop New Capabilities", *Comparative Strategy*, cilt: 38, sayı: 4, s.371-400.

[19] Judith Palmer Harik, *Hezbollah: The Changing Face of Terrorism*, Paperback Edition, USA 2005; Mona Harb ve Reinoud Leenders, "Know Thy Enemy: Hizbullah, "Terrorism" and The Politics of Perseption", *Third World Quarterly*, cilt: 26, sayı: 1, 2005, s.173-197, Matthew Levitt, *Hezbollah: The Global Footprint of Lebanon's Party of God,* Georgetown University Press, 2013; 598 s.

[20] Joshua L Gleis. ve Benedetta Berti, *Hezbollah and Hamas*, The Johns Hopkins Universty Press, Maryland 2021, 264 s., Adham Saouli, *Hezbollah Socialisation and its Tragic Ironies* , Edinburgh University Press, Edinburg 2019.

[21] Judith Palmer Harik, *Hezbollah: The Changing Face of Terrorism*, Paperback Edition, USA 2005; Joseph Alagha, *Hizbullah's Document From The 1985 Letter To The 2009 Manifesto*, Amsterdam Universty Press, Amsterdam 2011, 222 s.

[22] Lina Khatib, "Hizbullah's Political Strategy", *Global Politics and Strategy*, cilt: 53, syı:2, ss.61-76, DOI: 10.1080/00396338.2011.571011, Magnus Ranstorp, "The Strategy and Tactics of Hizballah's Current 'Lebanonization Process'.", *Mediterranean Politics*, cilt: 3, sayı: 1, 1998, s.103-134.

yanında Hizbullah'ın ortaya çıkış süreci ile ilgili literatür taraması ve tarihsel inceleme, bir iç ve dış politik aktör olarak yürüttüğü faaliyetler ve bunların yorumlanması bağlanımında betimsel analiz yöntemleri dikkate alınacaktır. Çalışmada Türkçe ve İngilizce dillerinde birincil ve ikincil kaynaklardan faydalanılacaktır. Hizbullah'ın medya gücü dikkate alındığında onun ile ilgili analizlerde birincil kaynaklara ulaşılabilmektedir. Özellikle Hizbullah lideri Hasan Nasrallah düzenli olarak hem Hizbullah'ın TV kanalı Al-Manar'da hem de çevrimiçi yayın olan Alahed ve Al-Mukavama gibi haber siteleri aracılığı ile görüşlerini kamuya açık bir şekilde dile getirmeye devam etmektedir. Bu nedenle söz konusu kaynaklar ihtiyaç duyulan bilgilere ilk elden ulaşmak amacıyla kullanılacaktır.

2. BİRİNCİ BÖLÜM
LÜBNAN TARİHİNİN ANA HATLARI

2.1. Hizbullah Öncesi Lübnan

Hizbullah'ın Lübnan içindeki konumunun anlaşılması için Lübnan tarihinin ve arka planının derinlemesine incelenmesi gereklidir. İnsanlığın ortaya çıkışı ile birlikte Lübnan'da bulunan etnik ve dini gruplar farklı zamanlarda ve bir birinden farklı nedenler ile bölgeye yerleşmiş ve Lübnan'ın sosyolojik yapısı oluşmuştur. Bu sosyolojik yapının oluşum dönemlerinin kronolojik olarak incelenmesi bugünü anlamamız açısından oldukça önemlidir.

2.1.1. İlk Çağlardan Osmanlı Dönemine Kadar Lübnan

Tarih boyunca pek çok medeniyete ev sahipliği yapan Lübnan'a ilk yerleşenler, MÖ. 3000 yıllarında ticaret ile uğraşan Fenikelilerdir. Sami ırkından "Kenan" adındaki kavim olan Fenikelilere bu ismi üretip ticaretini yaptıkları mor *(phoinikies)* boya nedeni ile Yunanlılar vermiştir. Fenikeliler, şimdiki Akdeniz'in güneydoğu kıyılarında bulunan Lübnan ve günümüzde bir kısmı Suriye topraklarında kalan bölgede özellikle Sur(Tyre) ve Saida(Sidon) kentlerinde büyük bir deniz ticaret imparatorluğu kurmuşlardır. Lübnan gelişmiş kentleri, limanları, sahip olduğu ormanlar ve geçmişte bolca bulunan demir ve bakır madenleri nedeniyle, tarih boyunca birçok gücü cezbetmiş ve bu nedenle sürekli işgallere uğramıştır. Bu jeostratejik konumun sağladığı avantaj sayesinde coğrafi olarak kendisine en yakın yer olan Mısır ile güçlü ticari ilişkiler kurulmuştur. Ancak Mısırlıların zengin kaynakları ve ticari gücü doğrudan kullanma isteği bölgeyi işgali ile sonuçlanmıştır. Uzun bir süre Mısır hâkimiyeti altında kalan Lübnan, sonraki dönemlerde Asur, Babil, Pers, İskender, Roma ve Bizans egemenliği altına girmiştir.[23]

Hz. Muhammed'in peygamberliğinin başlaması ile gelişen İslam'ı yayma ve fetih hareketleri çerçevesinde Halife Hz. Ebu Bekir döneminde Bizanslılar ile yapılan Yermük Savaşı ile Müslümanların hâkimiyetine geçen Lübnan, sırasıyla Emevi,

[23] Philip K. Hitti, *A Short History of Lebanon*, ST. Martin's Press, London 1965, s-14-16.

Abbasi, Selçuklu, Eyyubi ve Memluk idaresi altında kalmıştır.[24] Bu dönemde, Marunî kilisesi ve ruhbanları Bizans Ortodoks Kilisesinin zulmünden ve çatışmalardan kaçmak için Lübnan dağlarına yerleşmeye başlamışlardır. Aynı dönemlerde Fatımi Halifesi El Hâkim'in iki önemli takipçisinden biri olan Neştekin ed-Derezi Mısır'dan ayrılmış, Güney Lübnan'a yerleşerek Dürzilik inancının temellerini atmıştır.[25] Bu özelliği ile Lübnan coğrafi şartları dolayısıyla tarih boyunca dini azınlıkların sığınağı olmuştur.[26] Bölge daha sonra İslam'ın iki kolu olan Sünni ve Şii gruplara da ev sahipliği yapmıştır.

İslam egemenliği döneminde özellikle Halife Harun Reşid ile birlikte Lübnan tekrar ticaret merkezi olmuş, sanat ve bilim alanında önemli çalışmalara ev sahipliği yapmıştır. İslam devletlerinin genişlemesine paralel olarak gelişen ve büyüyen Lübnan, 11. yüzyılda başlayan ve bölgeye yönelik düzenlenen Haçlı seferleri ile istikrasız olmuştur. Haçlı egemenliğinden kurtarılan bölge Memluk döneminde Moğolların istilasından etkilenmiştir. 200 yıl süren Memluk hâkimiyeti boyunca Lübnan Avrupa pazarlarının en gözde ticari merkezlerinden biri olmaya devam etmiştir. 1516 yılında Yavuz Sultan Selim'in yönetiminde çıkılan Mısır Seferi ile Lübnan'da Memluk dönemi sona ermiş ve bölgede 400 yıl sürecek Osmanlı yönetimi başlamıştır.

2.1.2. Osmanlı Döneminde Lübnan

Lübnan'da Osmanlı egemenliği başladığında Lübnan'da etkili yerel güç olarak Dürzi Maan ve Şihab aileleri yaşamaktaydı. Memlukler ile yapılan Mercidabık Savaşı'nda Osmanlı yanlısı tutumları Osmanlıların bu yerel ailelere güven duymasını sağlamıştır. Bu nedenle Yavuz Sultan Selim bölgeye 12. yüzyılda Suriye bölgesinden Haçlılara karşı mücadele için gelmiş Maan hanedanlığının temsilcisi Emir Birinci Fahreddin'i Büyük Suriye bölgesi içinde yer alan Lübnan'ı mevcut idari sistemin korunması için görevlendirmiştir. Birinci Fahreddin bağımsızlık isteği içinde olsa da buna ömrü yetmemiştir. Osmanlı yönetimi altında Maan Hanedanı daha da güçlenmiş ve

[24] Mustafa Fayda, "Yermük Savaşı", *TDV İslam Ansiklopedisi*, cilt: 43, İstanbul 2013, ss.485-486.
[25] Thomas Collelo, Lebanon: A Country Study, Library of Congress. Federal Research Division, Washington D.C. 1989, s.9.
[26] Muttalip Tütüncü*, "Lüban Ortadoğu'nun Krizler Ülkesi"*, Ahmet Tütüncü (Ed.), *Ortadoğu Çatışmaları,* İçinde (66-67)*,* İHH Yayınları, İstanbul 2015, s.66.

Lübnan'da etkinlikleri artmıştır. Maan Hanedanlığı en parlak dönemini 1570'te başa geçen Emir İkinci Fahreddin döneminde yaşamıştır. Emir İkinci Fahreddin bağımsız bir Lübnan için Osmanlılara karşı müttefik arayışına girmiş, bu amaçla İtalya'daki Toskanalılar ile gizli anlaşmalar yaparak Lübnan'ı hem askeri hem de ekonomik olarak güçlendirmiştir.[27] Onun bu faaliyetleri Padişah IV. Murad'ı rahatsız etmiştir. Osmanlı orduları Sultan'ın emri ile Lübnan bölgesine Emir İkinci Fahreddin'in İstanbul'da idamı ile sonuçlanan bir sefer düzenlemiştir. Bu idamın ardından başa geçen emirler çok zayıf kalmış ve 18. yüzyılın başında ölen son emirin ardından erkek veliaht olmaması nedeni ile Maan Hanedanlığı sona ermiştir. Maan hanedanının ardından Lübnan'da köklü bir aile olan Sünni Şihablar dönemi başlamıştır. Şihapların ilk döneminde yönetime gelen emirler iç çekişmeler ve ekonomik sorunlar nedeni ile çok etkili olamamışlardır.

Dürziler arasında yayılan Hristiyanlaşma Şihab hanedanını da etkilemiştir. 1770 yılında emir olan Yusuf Şihab'ın Hristiyan olması ile Lübnan'da yönetim üstünlüğü Marunîlerin eline geçmiştir. Ayrıca Kanuni Sultan Süleyman döneminde verilmiş kapitülasyonlar sayesinde Osmanlı coğrafyasında imtiyaz sahibi olan Fransızlar Marunîlere siyasal destek sağlamış bu sayede 18. ve 19. yüzyıllarda Marunîler Lübnan'ın hâkim gücü olmuşlardır. Fransızların bu desteğinin arkasında Marunîlerin kendileri gibi Katolik olmasının etkisi vardır. Bu dönemde öne çıkan yönetici Şihab hanedanı üyesi olan Emir İkinci Beşir olmuştur. Dürzilerin güçlü emiri İkinci Fahreddin'e olan benzerliği ve siyasi becerileriyle Lübnan tarihinde önemli bir yer edinen İkinci Beşir valiler arasında bir güç dengesi kurup bölgeyi yönetmek istiyordu. Osmanlı Devleti'nin bölgedeki önemli devlet adamlarından biri olan Sayda Valisi Cezzar Ahmet Paşa ise onun isteğinin önündeki en büyük engeldi. Paşa'nın ölümü sonrasında İkinci Beşir Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa ile birlikte hareket etme yoluna gitmiştir. 19. yüzyılın başında Mısır Valisi olan Paşa Osmanlı Devleti'ne karşı isyan etmiş, askeri ve siyasi gücü ile bölgede güçlü bir nüfuza sahip olmuştur. Mora isyanında Osmanlı Devleti kendisinden yardım istemiş, yaptığı yardım karşılığında Osmanlı Devleti'nden oğlu için Şam valiliğini talep etmiş, ancak Osmanlı Devleti bu talebini geri çevirmiştir. Bunun üzerine Mehmet Ali Paşa Kütahya önlerine kadar

[27] Kemal Salibi, *A House of Many Mansions The History of Lebanon Reconsidered*, I.B.Tauris & Co. Ltd. Publishers, London 1988, s.154.

gelerek kendisini hafife alan Osmanlı Devleti'ne karşı başarılar kazanmış, Osmanlı Devleti'ni çok zor durumda bırakmıştır. Kendisi ile başa çıkamayan Osmanlı Devleti kendisine karşı dönemin büyük güçlerinden yardım istemek durumunda kalmıştır. Bu çerçevede ilk olarak Hünkâr İskelesi Antlaşması ile Ruslara daha sonra Balta Limanı Antlaşması ile İngilizlere tavizler vermiştir. Bu isyan uluslararası bir sorun haline gelirken büyük güçlerin Osmanlı Devleti iç işlerine karışmaları için de uygun bir ortam oluşturmuştur. Mehmet Ali Paşa isyanı Emir İkinci Beşir'i de cesaretlendirmiş ve Mehmet Ali Paşa'nın isyanı sırasında onun ile birlikte hareket etmiştir. Osmanlılar bölgede bir türlü istikrarı sağlayamamış, isyanı ancak İngilizlerle yaptığı ittifak ile bastırmıştır.[28] Bastırılan isyanın ardından Emir Beşir İngilizlere verilmiş ve İngilizler onu sürgüne göndermiştir. Bu süreçte Lübnan'da Dürzi emirlikleri dönemini sona ermiştir. Dürzi hakimiyetini bitiren Beşir Kasım'ın emirliğinin kabul edilmemesi nedeniyle isyan çıkması, bölgeye Ömer Paşa'nın atanması, sonrasında yeniden isyan çıkmasıydı.

Osmanlı Devleti'nin bölgede karışıklıkların önlenmesi amacı ile emir olarak Lübnan dışından birini ataması Avrupalı devletlerin tepkisini çekmiştir. Bu baskı sonucunda Osmanlı Devleti Lübnan'da Beyrut'ta bulunan Sayda Valisine bağlı kalmak kaydı ile Marunî ve Dürzilerin yönetiminde iki ayrı idari yapı kurmuştur. Adına Çifte Kaymakamlık adı verilen bu yönetim biçimi ile Lübnan kuzeyde Marunî, güneyde Dürzi kaymakamların idaresine bırakılmıştır. Ancak bu yönetim şekli de karışıklıkları önleyememiştir. [29] 1860 yılında Suriye merkezli ayaklanmalar Lübnan'a kadar yayılmış, Batılı güçlerin Osmanlı Devleti üzerinde kurdukları baskı sonucunda Lübnan Nizamnamesi[30] ilan edilmiştir. Bu nizamname ile Lübnan Osmanlı vatandaşı bir Hristiyanın başında olduğu mutasarrıflığa dönüştürülmüştür. Bu mutasarrıflık bünyesinde oluşturulan Hristiyan ve Müslümanların eşit oranda temsil edileceği 12 kişilik İdari Konsey Lübnan'ın günümüzde varlığını sürdüren temsil sisteminin ilk

[28] Mustafa L. Bilge, "Lübnan Tarihi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, cilt: 27, İstanbul 2003, s.244-246.
[29] Collelo, a.g.e., s.14-15
[30] Lübnan Nizamnamesi: Osmanlı Devleti merkezi yönetim dışında olan Salyaneli topraklar olarak adlandırılan eyaletlerde yerel yöneitmlere yönetim hakkı tanımıştır. Lübnan bu ayrıcalıktan yararlanan bir bölge olarak zaman içinde çeşitli sorunların yaşandığı bir bölge olmuştur. Osmanlı Devleti burada sorunları çözümü için farklı yönetim uygulamaları denemiş ve 1860'da mutasarrıflık sistemini kurmuştur. Ayrıntılı biligi için bkz. Malcom H. Kerr, *Lebanon in The Last Years of Feudalism, 1840-1868*, Beirut American University, Beirut 1959, s.23-27.

biçimi olmuştur.[31] Bu sistemde yöneticinin Katolik Hristiyan olması Marunîlerin otoritesini arttırmıştır. Dolayısı ile Fransızların da bölgede etkisi artmaya başlamıştır. Çünkü Fransızlar 19. yüzyılda Osmanlı Devletinin güçsüzleşmesini de fırsat bilerek Bilad-ı Şam bölgesinde etkili olmak için Hristiyan inancı vurgusunu kullanarak Marunîler ile politik ilişkiler kurmuşlardır.[32] 55 yıl kadar süren bu dönem boyunca küçük bazı çatışmalar yaşansa da Lübnan, tarihinin en istikrarlı dönemlerinden birini yaşamıştır.

Lübnan 19. yüzyılda Fransız ve İngiliz rekabetine de sahne olmuştur. İngilizler stratejik Fransızlar siyasi ve ekonomik çıkarlarını geliştirmek için bölgede birçok faaliyet yürütmüşlerdir. İki devlet bu amaçla yerel güçler ile sıkı ilişkiler kurmuş, Marunîler Fransızlar tarafından, Dürziler ise İngilizler tarafından desteklenmiştir. Bu durum bölgede dini çatışmaları arttırırken Osmanlı Devleti'nin de zayıflamış otoritesini yeniden kurmasına engel olmuştur. Söz konusu çatışmalar Birinci Dünya Savaşı'na kadar devam etmiş, savaşın son döneminde Lübnan Osmanlı Devleti'nin elinden çıkmıştır.

2.1.3. Fransız Mandası Altında Lübnan

Birinci Dünya Savaşı sürerken Fransa ve İngiltere arasında yapılan Sykes-Picot Anlaşması çerçevesinde, Lübnan'ın da içinde olduğu Suriye ve çevresi iki ülke tarafından paylaşılmıştı. Savaşın ardından Osmanlı Devleti'nin kaybettiği toprakların paylaşımı ve Sevr Antlaşmasının hazırlanması için toplanan San-Remo Konferansı ile Lübnan'ın Fransızlara bağlı manda yönetimi altında olması kararlaştırılmıştır. Aslında Fransa Lübnan'da ayrı bir devlet kurmak niyetinde değildi. Fransızlar daha çok Suriye merkezli bir devlet kurup Lübnan kıyı şeridinin sağladığı jeopolitik gücü kullanmak niyetindeydi. Ancak Lübnan'daki Müslümanların bağımsız bir devlet kurmak veya Faysal yönetimindeki Suriye ile birleşme istekleri Fransızların bu yöndeki fikirlerini değiştirmelerine neden oldu.[33] Ayrıca Marunîler de Lübnan'ın Suriye yönetimi altında olması fikrine karşıydılar ve bazı bölgelerde Fransızlara karşı protesto gösterileri

[31] Abdullah Metin, "Lübnan Cumhuriyeti", Burhan Aykaç ve Şeneol Durgun (Ed.), *Çağdaş Siyasal Sistemler*, (821-864), Alter Yayıncılık, Ankara 2015, s.827.
[32] Tahsin Yamak, Tuba Yıldız ve Emre Saygın, "Lübnan'da Siyasal Kurumların Yeniden İnşası: Çoğunluk Sisteminden Nispi Temsile", *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, cilt: 7, sayı: 2, 2020, s.379.
[33] Salibi, a.g.e, s.22-30.

düzenlediler. Tüm bu gelişmeler Fransa'nın Lübnan'da ayrı bir yönetim kurma fikrini güçlendirmiştir. Fransa konferansın hemen ardından 1 Eylül 1920'de kendi idaresi altında Büyük Lübnan'ı kurduğunu ve başkentin Beyrut olduğunu ilan etmiştir. Fransız Yüksek Komiseri Gouraud kendi başkanlığı altında ve Fransa tarafından da desteklenen çeşitli mezheplerin temsil edileceği 17 kişilik bir Yönetim Komisyonu kurdu. Mutasarrıflık döneminde üye sayısı 12 olan Konsey, Fransız Yüksek Komiseri tarafından 6 Marunî, 4 Sünni, 3 Rum Ortodoks, 1 Rum Katolik, 2 Şii ve 1 Dürzî temsilci olacak şekilde yeniden düzenlendi.[34] Komisyon üyeleri kendilerine ait yerel bölgelerdeki güçlü ailelerin önde gelenlerinden belirlenecekti. Aslında seçimle belirlenmesi gereken bu temsilciler dışında aday çıkamıyor ve seçimler göstermelik yapılıyordu. Beyrut'u merkez olarak seçen Fransızlar Lübnan'ı coğrafi olarak Cebel-i Lübnan adı ile anılan tarihi bölgenin dışına çıkarmıştır. Sınırlar kuzeyde Nahr el-Kabir'in denize döküldüğü yere Trablusşam'ı da içine almakta, doğuda Antik Lübnan dağlarının zirve sınırına ulaşarak Bekaa vadisinin tamamını içine aldıktan sonra güneyde Sayda ve Sur şehirlerini de kapsayarak Akdeniz kıyısında Ras el-Nakur'a kadar uzanmaktadır.

Fransa, Müslüman ve Hristiyanların farklı egemenlik düşüncelerini mezhepsel dengelere dayalı bir sistem kurarak önlemiştir. Özellikle Marunîlerin Orta Doğu'da Hristiyan devlet kurma planı Fransızlarca kurulan bu yeni sistemle büyük ölçüde engellenmiştir. Fransızlar Marunîler ile olan dini bağına rağmen onlara ait bir devlet fikrini engellemekle kalmamış, ayrıca Bekaa ve Baalbek gibi bölgeleri Müslüman nüfusu artırmasına rağmen Büyük Lübnan'a dahil etmiştir. Bu durum Fransızların bölgedeki halkların gelecek kaygılarından ziyade kendi siyasal ve ekonomik çıkarlarını korumak ve sürdürmek istediğini ortaya koymaktadır.

Fransızlar manda yönetimini kurduktan sonra uygulayacakları yeni yönetim sistemine dayanak olması için 1921'de bir nüfus sayımı gerçekleştirdiler. Yapılan bu nüfus sayımı ile Lübnan'da yaklaşık (Müslümanlar bazı bölgelerde sayımı boykot etmişlerdir) 630.000 olarak belirlenen nüfusun; 275.000'i Müslüman (125.000 Sünnî, 105.000 Şii, 43.000 Dürzi ve diğerleri), 330.000'i çoğu Marunî 200.000 Hıristiyan ve

[34] Fawwaz Traboulusi, *A History of Modern Lebanon*, Pluto Press, London 2007, s.88.

25.000'i diğer dini gruplardan oluşmuştur.[35]1922 yılında bir adım daha atan Gouraud, Lübnan'daki bütün din ve mezheplerin temsil edildiği, üyeleri erkek seçmenlerin oylarıyla belirlenen ve 17 Hristiyan 13 Müslümandan oluşan bir meclis kurdu.[36] Temsilciler Konseyi adını taşıyan bu meclisin ilk toplantısında Marunî Habib Paşa başkan seçildi. Diğer taraftan istemediği bir sonuçla karşılaşma ihtimaline karşı Fransa, seçimi altı bölgeye ayırmış ve her mezhebin seçebileceği aday sayısını 1921 yılındaki nüfus sayımını esas alarak belirlemişti.[37]

Fransa'daki iç siyasi gelişmeler Lübnan'ı doğrudan etkilemiştir. Manda dönemi ile birlikte istikrarın sağlanamaması, ekonomide istenen canlanmanın gerçekleşmemesi Fransa hükümetinin Lübnan'a ayırdığı ekonomik desteğin azalmasını engellemiştir. Fransa muhalefeti bu gelişmelere karşı sesini yükselterek bu yükün artık sona ermesi yönünde eleştiriler getirmiştir. Fransız yönetimi bu gelişmelere kayıtsız kalmamıştır. Gouraud'ın ardından 1923'te komiserlik görevine getirilen Weygand Fransa'nın yükünü azaltmak için bir dizi ekonomik, siyasi ve sosyal adımlar atmıştır. Müslümanların huzursuzluklarını gidermek için liberal bir anayasa çalışması başlatmışsa da Fransa yönetimi onu görevden almış ve yerine 1924'te Sarrail'i komiser olarak atamıştır. Fransa istikrarı bir türlü sağlayamazken atanan komiserlerin uygulamaları da halkta manda yönetimine karşı tepkilerin artmasına neden olmuştur. Bu tepkilere kayıtsız kalan Sarrail daha da ileri giderek 1925'te meclisi feshetmiştir.

1925 yazında Suriye'de patlak veren ve Lübnan'a dahil edilen bölgelere yayılan Dürzî ayaklanması, Fransız gücünü zayıflatma girişimlerine karşı başlamış olsa da ulusal bir nitelik kazanmıştır. Ayaklananlar Levant bölgesinin Suriye altında birleşmesi, bir iç yönetimin oluşturulması ve Fransızların geri çekilmesi için çağrıda bulundular. Ayaklanmalar Fransa Hükümetini harekete geçirmiş ve daha önce Weigard döneminde hazırlıklılarına başlanan anayasa çalışmalarına tekrar başlandığı duyurulmuştur. Bu çerçevede Lübnanlı hukukçular ile bir araya gelen Fransızlar ayaklanma sırasında

[35] Sahabettin Tekindag, "Lübnan", *İslâm Ansiklopedisi,* MEB Devlet Kitapları, cilt: 7, Ankara 1972, s. 105.
[36] William Harris, *Lebanon: A History, 600-2011,* Oxford University Press, New York 2013, s.187.
[37] Traboulusi, a.g.e., s.91

hazırlanan ve Lübnan'ın devlet şeklinin cumhuriyet olduğunu öngören anayasayı ilan etmiştir.[38]

Anayasa ile tüm mezheplerin temsil edileceği bir senato oluşturulması ve Temsilciler Konseyi'nin Temsilciler Meclisi olarak düzenlenmesi öngörülmüştür. Bölgede yaşayan tüm mezheplere siyasi temsil hakkı verilerek günümüzdeki siyasal sistemdeki çoğulculuğun temeli anayasal olarak sağlanmıştır. Anayasanın ilanı ülkedeki gerginliği düşürse de ayaklanmalar ancak 1927 yılında bastırılabilmiştir.[39]

Anayasanın ilanı ile komiser tarafından atanan Temsilciler Meclisi ve Senato, Rum Ortodoks kökenli Charles Dabbas'ı, Lübnan'ın ilk cumhurbaşkanı olarak seçmiştir. Bu seçim Müslümanlar ile Marunîler arasındaki siyasi çekişmeleri bir miktar soğutmuşsa da sona erdirmemiştir. Ancak tüm bu adımlara rağmen ilan edilen anayasaya göre Fransız yüksek komiser hala en yüksek yetkili olarak gücünü korumaya devam etmiştir. Komiser anayasa ile meclisi feshetmek gibi üst düzey yetkilerle göreve devam etmiş, ayrıca yeni sistemde Lübnan dış işlerinde Fransa'ya bağlı kalmayı sürdürmüştür.[40]

Manda yönetimi bir takım liberal adımlar atsa da Sünni ve Şiileri ayrıştırarak Müslümanların temsilde yeterli güce sahip olmalarını engellemek amacıyla tedbir almaktan da geri durmamıştır. Marunîler için de bekledikleri sonuçlar yeterli düzeyde olmamıştır. Bu iki büyük yerel güç arasında dengeli bir yönetim tarzı geliştiren Fransa, Lübnan'ı kendi haline bırakmaktan bir an bile vazgeçmemiştir. Anayasanın ilanı Fransa açısından büyük bir *lütuf* olarak gösterilse de Lübnan'ı inançlar temelinde daha da derinleştirecek ve günümüze kadar devam edecek sorunlara itmiştir.

1929'da anayasanın öngördüğü görev süresi dört yıl olan cumhurbaşkanlığına Dabbas'ı tekrar seçmek amacıyla Senato feshedilmiştir. Dabbas Temsilciler Meclisi'nin kararı ile ikinci defa seçilerek 1932'ye kadar görev yapmıştır. 1932'de seçim süreci başlamış, seçimlerde iki Marunî adaydan Fransa yanlısı Emile Edde'nin

[38] Idir Ouahes, Syria and Lebanon under the French Mandate: Cultural Imperialism and the Workings of Empire, I.B.Tauris & Co. Ltd, New York 2018, s.11-12.
[39] Zamir, a.g.e., s.104-107.
[40] Traboulusi, a.g.e., s.92-93.

karşısında daha milli politikalar yürüten Bişara Huri aday olmuştur. Ancak seçime az bir süre kala ikisi birden adaylıktan çekilince Temsilciler Meclisi başkanı olan Müslüman El Cisr'in cumhurbaşkanı olma ihtimali doğmuştur. El Cisr bir adım daha atarak cumhurbaşkanı olma ihtimalini anayasal temele dayandırmak ve Müslüman nüfusun daha fazla olduğunu ortaya koymak için nüfus sayımı yaptırmıştır. Bu sayımda Müslümanlar ile Hristiyanlar arasında manda yönetiminin iddiasının tersine çok az bir fark çıkmıştır. Sayımda bugün siyasal temsil hakkı bulunan ancak o dönemde nüfusu olmayan Latin Katolik, Nusayri ve İsmaililer dışındaki 14 mezhebin nüfusu belirlenmiştir. Yapılan sayım ile ilgili çeşitli kaynaklarda farklı rakamlara yer verilmektedir. Maktabi[41] toplam nüfusu 793.396 olarak tespit etmiş, kanıt olarak da dönemin resmi tutanaklarını göstermiştir. Hourani'in belirlediği sonuçlarda toplam rakam 785.543 olarak ifade edilmektedir.[42] Birbirinden çok da farklı olmayan bu iki kaynağa göre nüfus dağılımı aşağıdaki tablodaki gibi olmuştur:

Tablo 1.1: Hourani'ye göre 1932 Yılı Nüfus Sayımı Sonuçları

Topluluk	1932 Nüfus Sayımı	Oranlar%
Sünniler	175.925	22,4
Şiiler	154.208	19,63
Dürziler	53.047	6,75
Müslümanlar Toplamı	**383.180**	**48,78**
Marunîler	226.378	29
Grek Katolik (Melkitler)	45.999	6
Grek Ortodokslar	76.522	10
Süryani Ortodokslar (Yakubiler)	2.574	0,33
Süryani Katolik	2.675	0,34
Ermeni Ortodokslar (Gregoryan)	25.462	3,24
Ermeni Katolikler	5.694	0,72
Asuri ve Keldani Katolikler	528	0,07
Protestanlar	6.712	0,85
Hristiyanlar Toplamı	**392.544**	**49,97**
Yahudiler	**3.518**	**0,45**
Diğer Gruplar	**6.301**	**0,8**
Toplam	**785.543**	**100**

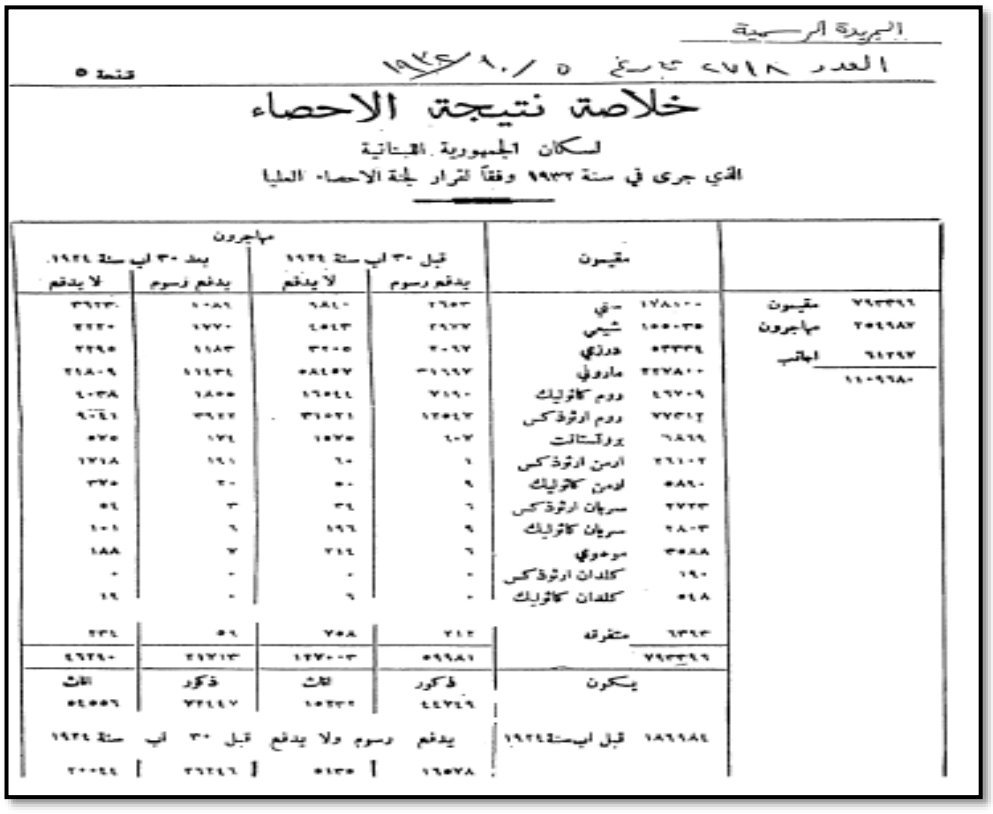
Kaynak: Hourani a.g.e., s.242.

[41] Rania Maktabi, "The Lebanese Census of 1932 Revisited. Who Are the Lebanese?", *British Journal of Middle Eastern Studies*, c. 26, s. 2, 1999, s.219–241.
[42] Albert Habib Hourani, *Syria and Lebanon: A Political Essay*, Oxford Universty Press, London 1954, s.240-243.

Tablo 1.2: Maktabi'ye göre 1932 Yılı Nüfus Sayımı Sonuçları

Topluluk	1932 Nüfus Sayımı	Oranlar%
Sünniler	178.100	22,4
Şiiler	155.035	19,63
Dürziler	53.334	6,75
Toplam Müslümanlar	**386.469**	**48,78**
Marunîler	227.800	29
Grek Katolik (Melkitler)	46.709	6
Grek Ortodokslar	77.312	10
Süryani Ortodokslar (Yakubiler)	2.723	0,33
Süryani Katolik	2.803	0,34
Ermeni Ortodokslar (Gregoryan)	26.102	3,24
Ermeni Katolikler	5.890	0,72
Keldani Ortadokslar	190	0,07
Keldani Katolikler	548	
Protestanlar	6.869	0,85
Toplam Hristiyanlar	396.946	**49,97**
Yahudiler	**3.588**	**0,45**
Diğer Gruplar	**6.393**	**0,8**
Toplam	**793.396**	**100**

Kaynak: Maktabi, a.g.e. s.223.

البريدة الرسمية

العدد ٧١٨ تاريخ ٥ / ١٠ / ١٩٣٢

قسمة ٥

خلاصة نتيجة الاحصاء

لسكان الجمهورية اللبنانية

التي جرى في سنة ١٩٣٢ وفقاً لقرار لجنة الاحصاء العليا

مهاجرون: بعد ٣٠ ايلول سنة ١٩٢٤ لا يدفع	مهاجرون: بعد ٣٠ ايلول سنة ١٩٢٤ يدفع رسوم	مهاجرون: قبل ٣٠ ايلول سنة ١٩٢٤ لا يدفع	مهاجرون: قبل ٣٠ ايلول سنة ١٩٢٤ يدفع رسوم	مقيمون			
٣٩٢٣٠	١٠٨٩	٩٨١٠	٢٦٥٣	١٧٨١٠٠	سني	مقيمون	٧٩٣٣٩٦
٢٢٢٠	١٧٧٠	٤٠٤٣	٢٩٢٧	١٥٥٠٣٥	شيعي	مهاجرون	٢٠٤٩٨٢
٢٢٩٥	١١٨٣	٣٢٠٥	٢٠٠٧	٥٣٣٣٤	درزي		
٢١٨٠٩	١١٤٣٤	٥٨٤٠٧	٣١٦٩٧	٢٢٧٨١٠	ماروني	اجانب	٦١٢٩٢
٤٠٣٨	١٨٥٥	١٦٠٤٤	٧١٩٠	٤٦٧٠٩	روم كاثوليك		١١٠٩٦٨٠
٩٠٤١	٣٩٢٢	٣١٠٢١	١٢٠٤٧	٢٧٣١٢	روم ارثوذكس		
٥٢٥	١٢٤	١٠٢٥	٤٠٧	٦٨٩٩	بروتستانت		
١٣١٨	١٩١	٦٠	١	٢٦١٠٢	ارمن ارثوذكس		
٣٢٥	٢٠	٥٠	٩	٥٨٩٠	ارمن كاثوليك		
٥٤	٣	٣٤	٦	٢٢٢٣	سريان ارثوذكس		
١٠١	٦	١٩٦	٩	٤٨٠٣	سريان كاثوليك		
١٨٨	٢	٢١٤	٦	٣٥٨٨	موحدي		
٠	٠	٠	٠	١٩٠	كلدان ارثوذكس		
١٩	٠	٦	٠	٥٤٨	كلدان كاثوليك		
٢٣٤	٥٩	٧٥٨	٢١٢	٦٣٩٣	متفرقه		
٩٢٢٩٠	٢٤٧١٣	١٢٣٠٠٣	٥٩٩٨١	٧٩٣٣٩٦			
اناث	ذكور	اناث	ذكور	يكون			
٥٤٥٥٦	٣٢٤٤٧	١٠٤٣٢	٤٤٧٤٩				
يدفع رسوم ولا يدفع قبل ٣٠ ايلول سنة ١٩٢٤				١٨٩٩٨٤	قبل ايلول سنة ١٩٢٤		
٢٠٠٤٤	٢٦٢٤٦	٥١٣٥	١٦٥٧٨				

Nüfus sayımındaki oranlar ve El Cisr'in seçimi kazanma ihtimali manda yönetimini tedirgin etmiş, Fransız Komiser seçimleri ertelemiş ve anayasayı askıya aldığını ilan etmiştir. Bu karar hem Hristiyanlar hem Müslümanlar tarafından tepki ile karşılanmış ancak manda yönetimi geri adım atmamıştır. Dabbas görevine tüm yerel baskılara rağmen bir yıl daha devam etmiştir. Fransız Komiser onun yerine bir başka Marunî olan Habip Paşa'yı atamıştır. Feshedilen meclis yerine bir temsilciler konseyi oluşturulmuş ve başkanlığına Müslüman olan Abdullah Bayhun getirilmiştir.

1932'deki nüfus sayımı Lübnan tarihinin son resmi sayımı olarak günümüze kadar gelen siyasal temsilin temel kaynağı olarak kullanılmıştır. Manda yönetiminin mezhep temelli kurduğu bu siyasal temsil sistemi bazı küçük değişikliklere uğrasa da özünü korumuş ve Hıristiyanların siyasal güçlerini korumasını sağlamıştır. Manda yönetiminin kurguladığı ayrıştırıcı sistem her defasında kesintiye uğramış, yönetim atılan liberal adımları geri almak zorunda kalmış ve bu düzen iç karışıklıkların sürekli canlı kalmasına neden olmuştur. Buna karşın Hristiyan ile Müslümanlarda ise her geçen gün milli duygular gelişmeye başlamış, bağımsızlık arzusu katlanarak artmaya devam etmiş ve iki taraf arasında çekişmeler devam etse de bağımsızlık fikrinde işbirliği yapma imkânı oluşmuştur.[43]

Lübnan'da bu dönemde iç siyasi çekişmelerin neden olduğu kargaşaya bir de ekonomik sıkıntıların yol açtığı toplumsal huzursuzluklar eklenmiştir. 1929 ekonomik krizi etkisi ile dünya ticaretinin aksaması ülkede üretilen ürünlerin ihracının durma noktasına gelmesine neden olmuştur. Tüm bu gelişmeler ülkede bağımsızlık taleplerinin tekrar gündeme gelmesini sağlamış, buna mukabil Manda yönetimi işi daha da sıkılaştırmış ve bu yönde atılacak adımları sürekli ertelemiştir. İki Marunî siyasi figür Emile Edde ve Bişara Huri arasındaki çekişme bu dönemde de devam etmiştir. Edde daha çok Fransa yanlısı ve bağımsız Hristiyan devlet kurulması yönünde politik çalışmalar içeren bir siyasi pozisyon almıştır. Huri ise tüm Lübnan halklarını içine alacak daha çoğulcu bağımsız bir Lübnan devleti fikrini savunmuştur. Anayasal Blok adı ile kurulan milli grup ile Müslümanların da içinde olması gerektiğini düşündüğü Lübnan için manda rejimine karşı mücadele etmiştir. 1932'de ertelenen

[43] Maktabi, a.g.e., s.223.

seçim ancak 1936'da yapılabilmiş ve Edde bu seçimi Huri'ye karşı bir oy farkla kazanmıştır. Bu süreç içinde Müslümanlar ile Hristiyanları ortaklaştıran bağımsızlık fikri oldukça güçlenmeye başlamıştır. Müslümanların daha önce Suriye ile birleşme konusundaki fikirleri bu dönemde bağımsız Lübnan fikrine dönüşmüştür. Edde 1937'de politik görüşüne aykırı olmasına rağmen milli Lübnan düşüncesine sahip Müslüman siyasetçi Hayreddin el-Ahdab'ı başbakanlığa getirmiştir. Bu atama bugün Lübnan'da uygulanan cumhurbaşkanının Marunî başbakanın Müslüman olması geleneğinin başlangıcı olmuştur.[44]

1930'lu yıllarda Fransızlar Suriye'deki milliyetçi ve bağımsızlık yanlıları ile de mücadele etmekteydi. Suriye'de manda dönemi ile başlayan ayaklanmalar bir türlü sona ermiyordu. Fransızlar bu ayaklanmaları her defasında kanlı şekilde bastırma yoluna gidiyordu. 1935'te başlayan ayaklanmalar tüm ülkeye yayılınca Fransızlar Suriye'ye bağımsızlık vereceklerini ilan etmek zorunda kalmıştır. Bu ilan Lübnan'daki bağımsızlık yanlılarını da harekete geçirmiştir. Huri önderliğinde içinde Müslüman temsilcilerin de bulunduğu bir heyet Paris'e gitmiş ve Lübnan'ın bağımsız olması amacıyla Fransa yönetimiyle bir anlaşma imzalamış, bu anlaşma Lübnan Temsilciler Meclisinde de onaylanmıştır. Ancak Fransa Ulusal Meclisi 1939'a kadar anlaşmayı onaylamamış, aynı yıl sosyalistlerden iktidarı devralan yeni yönetim Suriye ve Lübnan'ın bağımsızlığına karşı çıkmıştır. Tüm bu gelişelerden sonra Fransız yüksek komiser Lübnan meclisini feshetmiş ve anayasayı bir kez daha askıya almıştır.[45]

Lübnanlıların bağımsızlık beklentisi yerini büyük bir hayal kırıklığına bırakırken İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması Lübnan halkı için bir belirsizlik sürecini başlatmıştır. Savaş sırasında Fransa Alman işgaline uğramış ve iktidara Alman yanlısı Vichy Hükümeti gelmiştir. Buna karşın İngiltere'nin desteği ile Vichy yönetimine muhalif olarak Fransa'nın teslim olmasına karşı çıkan General De Gaulle İngiltere'de Özgür Fransa Birlikleri adı ile ayrı bir hükümet kurmuş ve Fransızların meşru temsilcisi olduğunu ilan etmiştir. Bu iki başlı yönetim manda altındaki bölgeleri de olumsuz etkilemiştir. Özellikle Suriye ve Lübnan'da büyük ekonomik sıkıntılar yaşanmıştır. Vichy yönetimi manda bölgelerinin de yönetimini kontrolüne almış ancak

[44] Zamir, a.g.e., s.219-222.
[45] Collelo, a.g.e., s.16.

De Gaulle İngilizlerle birlikte Lübnan ve Suriye'de bir yandan Vichy birlikleri ile askeri olarak mücadele etmiş diğer yandan yerel unsurların desteğini almak için bağımsızlık vaadini yineleyerek kısa bir süre sonra 1941 yazında bölgenin yönetimini ele geçirmiştir.[46] De Gaulle Hür Fransa Birlikleri adına manda yönetiminde bulunan bölgelerin bağımsızlığını tanıyacağını dile getirmesine rağmen o da önceki Fransız yöneticileri gibi bu konuda ağır davranmıştır. Ancak Vichy döneminde onu destekleyen İngiltere'nin tepkisinden ve bölgede çıkan isyanlardan çekinen De Gaulle 1943'te Lübnan'ın bağımsızlığını onaylamak zorunda kalmıştır.

2.1.4. Lübnan'ın Bağımsızlık Süreci

Asırlardır iç çekişmelerin gölgesinde kalmış Lübnan'da Emile Edde'yi destekleyen ve azınlıkta kalanlar dışındaki yerel güçler Lübnanlılık bilinci ile bağımsızlık için birlikte mücadele etmişlerdir. Müslümanlar, Suriye ile bir olma fikrinden vazgeçmiş, Hıristiyanlar ise bölgede Arap devletleri ile ilişkilerin geliştirilmesi fikrine sıcak bakmaya başlamışlardır. Fransızlar 1939'da askıya aldıkları anayasayı 1943'te iç ve dış baskılar sonucu tekrar yürürlüğe koymuş ve seçimlerin yapılmasına izin vermiştir. Yapılan seçimleri Bişara Huri kazanmış, başbakanlığa Sünni Müslüman El-Sulh'ü getirmiştir. İki lider uyumlu bir yönetim ve bağımsız Lübnan için önemli adımlar atmışlardır. Bu adımlardan en önemlisi Misak-ı Vatanî (Milli Mutabakat) adlı paktın imzalanması olmuştur. Bu paktın dört temel esasından en önemlisi "Lübnan Devleti dinleri ne olursa olsun herkesin inancına göre özgür bir şekilde yaşayacağı bağımsız bir devlet olacaktır" maddesidir.[47] İkinci madde Hristiyanların Batı ile ilişkilerinin bağımsız Lübnan çerçevesinde olacağını, üçüncü madde Müslümanların herhangi bir Arap devleti ile birleşme amacı gütmeyeceğini, dördüncü madde ise devletin Arap devleti olarak adlandırılması ve resmi dilinin Arapça olması ancak buna binaen Batı ile ilişkilerini koparmayacak bir yönetim anlayışına sahip olmasını hükme bağlamaktaydı.[48] Bu pakt yazılı olarak imzalanmamıştır ancak günümüze kadar Lübnan siyasi hayatının temel uzlaşma belgesi olarak geçerliliğini devam ettirmektedir. Ayrıca Lübnan meclisi bağımsızlık için tek gücün Lübnan anayasasında ve meclisinde olacağını içeren bir dizi anayasa değişikliği gerçekleştirmiştir. Bu

[46] Hourani, a.g.e., s. 84.
[47] Harris, a.g.e., s.195.
[48] Collelo, a.g.e., s.20.

adımlar Fransızları rahatsız etmiş, Huri ile El Sulh tutuklanmış, anayasa askıya alınmış, meclis feshedilmiş ve cumhurbaşkanı olarak Emile Edde atanmıştır. Fransızların bu uygulamaları ülkede geniş çaplı protestolara neden olmuş ve genel greve gidilmiştir. Ayrıca Mısır ve İngiltere Lübnan'daki bu gelişmeler karşısında Fransızlar üzerinde baskı kurmuşlardır. Baskılar sonucunda 22 Kasım 1943'te Huri ve El Sulh serbest bırakılmış ve görevlerine iade edilmişlerdir. Ayrıca Fransa Lübnan'ın bağımsızlığını tanımıştır. 22 Kasım tarihi Lübnan için bağımsızlık günü olarak kabul edilmiştir.

Lübnan'ın bağımsızlık süreci oldukça sancılı olmuştur. Manda dönemi ile birlikte Hristiyanlar ve Müslümanlar arasında ortaya çıkan görüş ayrılıklarına rağmen bağımsızlık fikri her iki taraf için de ortak payda olmuştur. Fransızların gerek Suriye'de gerekse Lübnan'da kurmak istediği sistem burada yaşayan halkların direnişi ile gerçekleşememiştir. Manda dönemi öncesinde kendilerine verilen bağımsızlık sözlerinin tutulmaması Fransızlara karşı Arap milliyetçiliği anlayışını yükseltmiştir. Yaklaşık çeyrek asırlık manda dönemi iki ülke için de benzer siyasi olayların yaşanmasına neden olmuş ve her iki ülke de birbirine yakın dönemlerde bağımsızlıklarına kavuşmuşlardır.

2.1.5. Lübnan'ın Bağımsızlık Dönemi

Manda döneminde yerleşmiş olan yönetim anlayışı bağımsızlık sonrasında da varlığını korumuştur. Bu noktada en önemli fark tüm siyasal güçlerin üstünde konumlanan ve yetkileri büyük ölçüde cumhurbaşkanına aktarılan bir Fransız komiserin olmamasıydı. 1926 Anayasası çerçevesinde kurulan ve 1943 Misak-ı Vatanî ile kurumsallaşan siyasal yapı çok değişmeden günümüze kadar gelmiştir. Mezheplerin siyasal sistemdeki gücü Lübnan'da önde gelen ailelerin köklü geçmişine dayanmaktadır. Her mezhep topluluğunun önde gelen ailesi vardır: Marunîler için Huri, Şamun, Şihab, Franjiye, Cemayil; Sünniler için Sulh, Karami, Yafi; Dürziler için Canbolat, Yazbak, Arslan ve Şiiler için Esad ile Hamadahlar.[49] 1932'de yapılan nüfus sayımı temel alınarak bu ailelerin belirlediği isimler yönetimde görev alıyorlardı. 1926 Anayasasının 95. maddesinin belirlediği çerçevede ve mezheplerin siyasi ve

[49] Thomas Colleo, Lebanon, a Country Study, Library of Congress Reserch Division, 1989 Washington D.C., s.21.

bürokratik temsil hakları bağlamında bu ailelerin yönetimde ve meclisteki dağılımı 1943 tarihli Misak-ı Vatanî metni ile de korunmuş ve meclisin 6'ya 5 oranına göre 55 temsilciden oluşması kararlaştırılmıştır. [50] Buna göre 55 sandalyeli mecliste Hıristiyanlar 30, Müslümanlar ise 25 üye ile temsil edilecekti. 18 Marunî, 6 Grek Ortodoks, 3 Grek Katolik, 2 Ermeni Ortodoks, 1 öteki Hristiyan azınlıklardan oluşacak Hristiyan temsilciye karşılık, Müslüman temsilci dağılımı 11 Sünni, 10 Şii, 4 Dürzî şeklinde olacaktı.[51] 1943'te varılan Misak-ı Vatanî ile tarafların sözlü olarak anlaştığı cumhurbaşkanının Marunî, başbakanın Sünni, meclis başkanının Şii ve başbakan yardımcısının Ortodoks Rum olduğu sistem ile mezhepler arası denge kurulmaya çalışılmıştır.[52] Kurulacak hükümet yine mezhep dengesi göz önünde bulundurularak belirlenmiş, kabine altı büyük mezhebe üye bakanlardan oluşturulmuştur. [53] Bu çerçevede El-Sulh başbakanlığında kurulan yedi kişilik ilk hükümet bu altı mezhebi içerecek şekilde Sünni Müslüman, Şii Müslüman, Dürzi, Marunî Hristiyan, Grek Ortodoks, Grek Katolik mezheplerine mensup birer siyasetçiden oluşmuştur. [54] Bununla beraber bu sistem ileride Lübnan siyasi hayatında yaşanacak sorunların, özellikle 1975'te başlayacak iç savaşın başlıca nedenlerinden biri olacaktır.

Manda döneminde Müslümanlar Suriye'ye bağlanma fikri nedeni ile iç siyasi gelişmelere çok yakın durmamıştı. Bağımsızlık ile beraber bu fikir yerini Lübnanlılık düşüncesine bırakmıştır. Bu nedenle Müslüman liderler iç siyasi yapıdaki aksaklıkları ve temsilde adalet sorununu daha fazla gündeme getirmeye başlamıştır. Sistemin nüfus oranlarına göre belirlenmesi nedeni ile zaman içinde nüfusu sürekli artan Müslümanlar tekrar sayım yapılmasını sürekli olarak gündeme getirmişlerdir. Ancak kurulan sistemin bozulacağı endişesi ve bölge ülkeleri ile batılı güçlerin yerel güçler üzerindeki nüfuzlarını kaybetme endişesiyle yeni bir nüfus sayımı yapılmamıştır.

---

[50] Traboulusi, a.g.e., s.119.
[51] Yasin Atlıoğlu, "Büyük Ortadoğu'nun Küçük Ülkesi: Lübnan", *Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Dergisi,* cilt: 3, sayı: 84, Ankara 2016, s.801-821.
[52] Farid El Khazen, "The Communal Pact of National Identities: The Making and Politics of the 1943 National Pact", *Center For Lebanese Studies,* Oxford 1991, s.36.
[53] Samir Makdisi and Richard Sadaka. "The Lebanese Civil War, 1975–90.", Paul Collier and Nicholas Sambanis (ed.), *Understandıng Cıvıl War: Evidence and Analysisn", Europe, Central Asia, and Other Regions*, sayı: 22, The World Bank, Washington 2005, s.60.
[54] Hourani, a.g.e., s.257.

Bağımsızlık ile beraber Lübnan Huri yönetiminde hem iç ve dış politikada hızlı bir yapılanma sürecine girmiştir. İlk olarak Fransızların ülkedeki varlıklarının sonlanması gerekiyordu. İngiltere ve Amerika'nın yoğun baskısı neticesinde, Fransızlar 1946'da ülkeden tamamen ayrılmıştır. Bununla beraber Lübnanlı yöneticiler Arap ülkeleri ile ilişkiler geliştirmek suretiyle Lübnan'ın 1945'te kurulan olduğu Arap Birliği'nin kurucu üyeleri arasına dahil edilmesini sağlamışlardır. Aynı yıl Lübnan, Birleşmiş Milletlere de üye olmuştur.

Genel olarak iç siyasi çekişmelerin küçük çatışmalar yarattığı ülke için ileride büyük çatışmaların ana etkenlerinden biri olacak Arap–İsrail sorunu Lübnan'ı da etkilemiştir. İngiltere'nin Filistin mandasını sonlandırmasıyla birlikte kurulan İsrail Devleti'nin varlığı Araplar ve Yahudiler arasında çatışmaları başlatmıştır. 1948 sonlarında başlayan Arap–İsrail savaşına Lübnan fiilen katılmasa da İsrail Lübnan topraklarına girerek bir işgal harekâtı başlatmıştır. Savaş İsrail'in üstünlüğü ile sonuçlanınca önce Mısır daha sonra diğer ülkeler ateşkes istemiş ve İsrail Lübnan topraklarını terk etmiştir. Ancak Lübnan bir anda 120.000 mülteciye ev sahipliği yapmak durumunda kalmıştır. Sonraki dönemlerde İsrail ile çatışmalar devam etmiş ve mülteci akını daha da artarak kronik sorunlara neden olmuştur.

1950'li yıllarda Lübnan henüz kendi iç sorunlarını çözmemişken bölgesel sorunlardan da fazlasıyla etkilenmiştir. Arap–İsrail sorunu, Mısır'da yönetime gelen Cemal Abdülnasır'ın Arap milliyetçiliği temelinde yürüttüğü politikalar, İngiltere ile Fransa'nın bölgedeki nüfuz mücadelesi ve Sovyetler Birliği ile ABD arasındaki Soğuk Savaş Lübnan'ı doğrudan etkilemiştir. Cumhurbaşkanı Huri'nin ikinci dönemindeki uygulamaları bir dizi siyasi krizi beraberinde getirmiştir. *Gül Devrimi* olarak adlandırılan protestolar ile Huri 1952'de görevinden ayrılmak zorunda kalmış, Temsilciler Meclisi yerine Kamil Şamun'u seçmiştir.

Şamun kadınlara seçme hakkı verilmesi gibi bir dizi sosyal ve siyasal reforma imza atmıştır. Ülkenin ekonomik sorunlarının çözümü için selefi Huri'nin attığı birtakım liberal adımları devam ettirmiştir. Bu adımlar ile Lübnan Arap dünyasının finans ve ticaret merkezi haline dönüşmüştür. Ancak ikinci defa seçilmek için yasal değişiklik yapmaya niyetlenmesi ve yürüttüğü yanlı politikaları ülkenin önde gelen siyasi

gruplarını rahatsız etmiştir. Özellikle Müslümanlar Şamun'un hem içerideki uygulamalarından hem de birinci Arap–İsrail savaşındaki tarafsız tutumundan rahatsız olmuşlardı. 1954'te Mısır'da yönetimi ele geçiren Abdünnasır'ın temsil ettiği Arap milliyetçiliği yaklaşımından Lübnanlı Müslümanlar da etkilenmiş ve Şamun'a karşı bir dizi protesto gösterisi düzenlenmiştir. 1957 seçimlerine hile karıştırdığı iddiası Müslüman–Hristiyan çatışmalarının başlamasına yol açmıştır.[55] Kısa sürede tüm Sünni ve Dürzi bölgelerine yayılan bu çatışmalar yaklaşık 4000 insanın hayatına mal olan bir iç savaşa neden olmuştur. Cumhurbaşkanı Şamun Lübnan Silahlı Kuvvetler Komutanı Fuad Şehab'dan olaylara müdahale etmesini istemiş ancak General Şehab bunun iç siyasi bir mesele olduğunu ve ordunun müdahalede bulunmayacağını belirterek tarafsız kalmıştır. Tüm bu gelişmeler neticesinde zor durumda kalan Şamun tek çıkar yol olarak komünist tehlikesi bahanesiyle Eisenhower Doktrini [56] çerçevesinde Amerika'dan yardım talebinde bulunmuştur.[57] Bunun üzerine Amerika Lübnan'a asker çıkarmış ve taraflar arasında ateşkesin sağlanabilmesi için arabulucu olmuştur. Şamun ABD desteğinin kendisini iktidarda tutacağını düşünmüş ancak kısa bir süre sonra yanıldığını anlamıştır.[58] Muhalifler Şamun'un tekrar aday olmaması şartı ile anlaşmayı kabul etmişlerdir. Çatışmalar döneminde yürüttüğü politikalar ile Müslümanların da beğenisini kazanan Marunî General Fuat Şehab 1958'de Şamun'un çekilmesi üzerine ülkenin dokuzuncu cumhurbaşkanı seçilmiştir.

Şehab döneminde Müslümanlar lehine atılan adımlar ülkenin az da olsa durulmasına katkı sağlamıştır. Şehab önceki yönetime nazaran daha milli politikalar yürütme niyetinde olmuştur. Yönetimde atttığı bir dizi adım çerçevesinde ülkenin zenginliğini merkezden çevreye yaymak için Lübnan dağı çevresine de devlet yatırımlarını

[55] Odeh, a.g.e., s.168.
[56] Mısır'ın Süveyş Kanalı'nı millileştirmesinin ardından İngiltere, Fransa ve İsrail Mısır'a savaş açmıştır. SSCB'nin Mısır lehine bu üç ülkeyi uyarması ile ABD devreye girmiş ve savaş sonlandırılmıştır. Bu gelişmeler karşısında Ortadoğu'da SSCB'ye karşı güç kaybetmek istemeyen ve onun yayılmacı politikalarına karşı tedbir almak isteyen ABD Başkanı Eisenhower 5 Ocak 1957 yılında kongreye bir teklif sunmuştur. Söz konsu teklifle Ortadoğu ülkelerinin siyasi, askeri, ekonomik olarak desteklenmesi ve SSCB tarafından tehlike altında olduğunu hisseden Ortadoğu ülkelerinin talep etmesi durumunda ABD kuvvetlerince askeri müdahalesine izin verilmesi konularını içermiştir. ABD kongresi bu mektubu 5 Mart 1957'de kabul ederek başkana istediği yetkileri vermiştir. Doktrin, bölge ülkelerinden Türkiye, Irak, Pakistan, Lübnan, Yunanistan, Libya, Fas, Suudi Arabistan, İsrail ve Tunus tarafından kabul edilmiştir. Mısır, Suriye ve Ürdün ise bunun bir siyonist müdahale olduğunu iddia ederek karşı çıkmıştır.
[57] Metin, a.g.e., s.832.
[58] Traboulusi, a.g.e., s.137-138.

götürmüş, yolları en ücra köylere kadar ulaştırmıştır. Eğitim, sağlık ulaşım ve altyapı alanlarında yatırımlar artmıştır. Yapılan çalışmalar halk nezdinde takdir kazanmış ancak yatırımların artırılması için daha fazla vergi vermek zorunda olan oligarklar bu durumdan rahatsız olmuş ve birçok ekonomik adıma engel olmuşlardır. Sihab dönemi Lübnan için küçük çekişmeler dışında sakin geçmiş ve ülkede büyük bir finansal ve sosyal dönüşüm yaşanmıştır. Lübnan petrol zengini Arapların paralarını sakladıkları ve harcadıkları ülke haline gelmiş, özellikle Beyrut eğlence ve alışveriş için ilk tercih edilen bir merkeze dönüşmüştür.[59]

Siyasi ve ekonomik çıkarlarını korumak isteyen kimi önde gelen aile liderleri Şehab'ın karşısında olsa da ülkede Şehab'ın yeniden cumhurbaşkanı seçilmesi yönünde bir hava oluşmuştur. Ancak Şehab'ın yeniden aday olmaması üzerine meclis cumhurbaşkalığına Şarl Helu'yu seçmiştir. Helu Şehab'ın politikalarını devam ettirmek istemiş ve bu yönde çalışmalar yapmıştır. Ancak sükûnet içinde geçen on yılın ardından patlak veren 1967 Arap–İsrail Savaşı (Altı Gün Savaşı) en çok Lübnan'ı etkilemiş ve ülkedeki istikrar bozulmaya başlamıştır. İsrail'in Arap devletlerini yenmesiyle bölge, çatışmaların merkezi haline gelmiştir. Gerek içerideki gerekse dışarıdaki birçok güç bu çatışmaları körüklemiştir. Çatışmalar Faranjiya döneminde de devam etmiş, dahası Faranjiya da kendi milis güçleri ile çatışmalara dâhil olmuştur. Özelikle Filistinlilerin huzursuzluğun kaynağı olduğunu iddia eden Hristiyanlar Filistinliler ile çatışmaya başlamıştır. Bunların üstüne 1973'te başlayan Üçüncü Arap–İsrail Savaşı'nın etkileri de eklenince Lübnan daha fazla çatışmaya sahne olmuş ve ülke kaçınılmaz bir iç savaşa doğru sürüklenmiştir.[60]

1958 iç savaşının ardından Lübnan'da seçimler yapılmış ve 1975'te başlayacak iç savaşa kadar cumhurbaşkanlığını üç farklı isim üstlenmiştir. Bölgedeki birçok ülkede genel olarak dikta yönetimler görülse de Lübnan'da demokratik süreçler bazı eksiklerine rağmen işlemiştir. Dönemin ilginç gelişmelerinden biri 1972'de yapılan meclis seçimleri olmuştur. Bu süreçte seçilen 99 milletvekili iç savaşın başlaması ile seçimlerin yenilenememesi nedeni ile 19 yıl boyunca görevlerine devam etmiştir.[61]

[59] Salibi, a.g.e., s.188-189.
[60] David Gilmour, *Lebanon The Fractured Country*, Martin Robertson & Company, Oxford 1983, s.69-70.
[61] Traboulusi, a.g.e., s.129-130.

2.2. İç Savaş Dönemi

1958'de yaşanan çatışmalarda ilk iç savaş travmasının ardından Lübnan'da sular bir türlü durulmamıştır. Kendi iç sorunlarının üstüne Filistin–İsrail sorununun da eklenmesiyle Lübnan siyasal ortamı iyiden iyiye gerilmiştir.[62] Nihayetinde 1975'te fitili ateşlenen ikinci Marunî Filistinli çekişmesi ülkeyi geri dönülmez bir karmaşanın içine sürüklemiştir. Bu bölümde çatışmaların başladığı iç savaş süreci dönemler halinde ayrıntılı olarak incelenecek, savaşan taraflar ve amaçları ortaya konulacaktır.

2.2.1. İç Savaş'a Neden Olan Siyasi ve Toplumsal Gelişmeler

Bağımsızlık ile beraber hızlı bir ekonomik ve sosyal dönüşüme sahne olan Lübnan, manda yönetimi olarak kurulmasından itibaren kodlarına işlenen mezhepsel ayrılığın doğurduğu sancılardan bir türlü kurtulamamıştır. 1975'te fiili olarak başlayan iç savaş aslında derin ve birbirinden farklı birçok nedenin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Ülkedeki siyasi ve toplumsal yapı bu savaşı neredeyse kaçınılmaz kılmıştır. Ülkenin kodlarına işlenen bu yapı nedeni ile ortaya çıkan çatışma ve siyasal çalkantılar ülkede milli bir bilinç oluşmasını engellemiştir.

Savaşı tetikleyen birçok neden arasında belki de en önemlisi ülkedeki temsil sorununun iç ve dış güçler tarafından göz ardı edilmesi veya yok sayılmasıdır. Manda döneminin kalıcı mirası olan mezhep temelli siyasal yönetim sistemi ülkedeki çatışmaların temel nedeni olmuştur. Ülkenin yönetim sistemi Hristiyanların yönetimdeki gücünü korumak amacıyla manda döneminde kurgulanmıştır.[63] Bu sistem Müslümanları ve Dürzileri sürekli rahatsız etmiştir. Üstelik Hristiyanlar arasında da mutlak bir uzlaşma olmamıştır. Misak-ı Vatanî'ye göre cumhurbaşkanının Marunî olması gerekiyordu. Ancak bir uzlaşma olarak öne çıkan metnin anayasal bir niteliğinin olmaması bu durumu riskli hale getiriyordu. Marunîler Hristiyanlar içinde en büyük grup olsa da cumhurbaşkanını belirleyecek Temsilciler Meclisinde rahat durumda değillerdi. Siyaseten güçlü olan Marunî aileler kendi adayları ile seçimlere

[62] Yasin Atlıoğlu, " İç Savaş Yıllarında Marunîlerin 'Filistinli' Algısındaki Radikalleşmede Filsitinli Mültecilerin Etkisi", Y.Atlıoğlu ve M.F. Daniş (Ed.), *Lübnan: Kimlik, Toplum ve Siyaset* (ss.139-186), Vadi Yayıncılık, İstanbul 2021, s.156.

[63] Samir Makdisi & Richard Sadaka, "The Lebanese Civil War, 1975–90." Paul Collier and Nicholas Sambanis (ed.), *Understanding Civil War: Evidence and Analysisn", Europe, Central Asia, and Other Regions*, sayı: 22, The World Bank, Washington 2005, 59–86, s.2.

katılıyor, dolayısı ile Müslüman temsilcilerin oylarını almaya yöneliyorlardı. Bu durum seçimler öncesi siyasi tansiyonu yükseltiyordu. Çekişmeler kimi zaman şiddete varacak olaylara sahne oluyordu. Nitekim bağımsızlık öncesi Fransızlar meclisi iki defa feshetmiş, seçimleri ertelemiş ve anayasayı askıya almışlardır. Manda döneminde yaşanan baskı ve ötekileştirmeler ile bağımsızlık döneminde yaşanan siyasi çekişmeler mezhepler arası uçurumu derinleştirmiştir. Siyasi istikrarsızlık iç savaş dönemine kadar kurulan 51[64] farklı hükümet ile bariz şekilde kendini hissettirmiştir.

Lübnan'ı iç savaşa sürükleyen bir başka sosyal neden de yerel mezhepler arasındaki güç değişimi olmuştur. Yüzyıllardır bölgenin nüfus açısından en kalabalık gruplarından biri Marunîler iken Dürziler demografik açıdan en düşük nüfusa sahip olanlardan biri Dürziler olmuştur. Dürziler geçmişte Cebel-i Lübnan olarak anılan bölgede uzun yıllar boyunca yönetimi ellerinde bulundurmuştur. Ancak 19. yüzyıl ortalarında mutasarrıflık sisteminin kurulmasıyla Dürzîlerin yönetimdeki mutlak söz hakkı sona ermiştir. Ayrıca 17. yüzyılın sonlarına doğru özellikle din adamlarının Hristiyan olması ile Dürziler arasında Hristiyanlık artmış,[65] bu tarihten itibaren Dürzi nüfus azalırken Sünni ve Şii Müslümanların sayısı artmıştır. Manda yönetimi ile kurulan yeni siyasal sistemde Dürziler yönetim kademelerinde fazla yer bulamasa da örgütlü bir topluluk olarak Lübnan siyasetinde ayakta kalmış ve eski güçlerine kavuşmak için faaliyetler yürütmüşlerdir. Kimi zaman seçimlerde Marunî adaylara politik çıkarları çerçevesinde destek vermiş olsalar da umduklarını bulamamışlardır. Bu nedenle yalnız siyasi olarak değil askeri olarak da örgütlenmekte zorlanmışlardır. Özellikle Sosyalizmin yayılması ile Lübnan'da sol örgütler Dürzîler tarafından kurulmuş, 1949'da İlerici Sosyalist Partisi ülkenin en önemli sol partisi olmuştur. 1958'de yaşanan ve iç savaşın provası olarak nitelenen çatışmalarda Dürzîler başrolü oynamışlardır. Ardından yaşanacak 1975 iç savaşının da en önemli aktörlerinden biri Dürzîler olmuş, Lübnan Ulusal Hareketi adı ile Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) ve diğer Müslüman gruplar ile birleşerek Falanjistlere karşı savaşmışlardır.

[64] Bu rakam 1943'teki bağımsızlığın ardından 1975'te başlayan İç Savaş'a kadar geçen sürede kurulan hükümetleri kapsamaktadır. 32 yıllık bu dönemde yılda ortalama iki hükümet kurulduğu görülmektedir. Kurulan hükümetlerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: http://www.pcm.gov.lb/arabic/charts.aspx?pageid=266 Erişim Tarihi: 05 Temmuz 2022.

[65] Mustafa Öz, "Dürzîlik", TDV İslam Ansiklopedisi, cilt: 10, Ankara 1994, ss.34-48; Şahabettin Tekindağ, "Dürzî Tarihine Dair Notlar", Tarih Dergisi cilt: 7, sayı: 10, Eylül 1954, ss. 143-156.

İç savaşa giden sürecin öncesinde Lübnan'ın içinde bulunduğu ekonomik durum çatışmaların bir diğer önemli nedeni olmuştur. Orta Doğu'nun en önemli ticaret merkezlerinden biri olan Lübnan limanları yüzyıllar boyunca bölgenin ticari ürünlerinin dünyaya taşınmasına öncülük yapmıştır. Birinci Dünya Savaşı sonrasındaki siyasi istikrarsızlık ekonomiyi büyük ölçüde etkilemiştir. Bağımsızlık ile birlikte atılan liberal adımlar ve petrol gelirlerini Lübnan bankalarına aktaran Araplar ekonomiyi canlandırmış, ancak yöneticiler ve yakın çevreleri zenginleşirken halk bundan pay alamamıştır. Sahil kesimlerinde yaşayanlar bu durumdan etkilenmezken iç ve dağlık kesimlerde yaşayan büyük çoğunluk her geçen gün fakirleşmiştir. Ayrıca hükümetler bu bölgelerin alt yapı ve sosyal ihtiyaçlarını görmezden gelmişlerdir. Ülkenin zenginlikleri daha çok Hristiyan tüccarların elinde toplanmıştır. Marunî Hristiyanlar ülkede toplanan vergi gelirlerinin %80'inin kendileri tarafından verildiği, dolayısıyla idarede söz hakkının aynı oranda kendilerine ait olması gerektiği yönünde bir düşünceye sahip olmuşlardır.

İç siyasi gelişmeler ülkenin sorunlarının çözümünü zorlaştırdıkça, ülkenin ileri gelen mezhepleri siyasi alanda güçlerini korumak amacıyla uluslararası bağlantı arayışına girişmişlerdir. Müslümanlar çoğunlukla Suriye, Mısır ve Irak ile ilişkiler geliştirmiş, Dürzîler Suriye ve İngiltere ile yakınlaşmış, Hristiyanlar ise ABD, İngiltere, Fransa ve İsrail ile bağlantılar kurmuşlardır. Kurulan ilişkiler ile bu mezhepler güç kazansa da ülke dışarıdan gelecek politik müdahalelere açık hale gelmiştir. Mezhepler arası bu bölünmüşlük ülkenin güvenlik politikası noktasında istikrara engel olmuştur. Bu durumdan en çok etkilen de ülkenin ordusu olmuştur. Ordu içindeki askerler yaşanan siyasi çekişmelerde mensubu oldukları mezhepler lehinde refleks göstermiştir. Ayrıca bazı mezhepler kurdukları siyasi partilerle bağlantılı silahlı milis gücü kurmuşlardır. Bu durum her bir unsurun kendi önceliklerine odaklanmasını beraberinde getirmiştir. Bu çerçevede İsrail kuvvetlerinin ülkeye girmesine bölgede bulunan ve çoğunluğu Marunîlerden oluşan ordu mensuplarının etkili bir direniş göstermemesi Müslümanların tepkisine neden olmuştur.

İlki 1948'de başlayan Arap–İsrail Savaşları Lübnan'daki sorunların daha da derinleşmesine neden olmuştur. Filistinli mültecilerin yürüttüğü siyasi, toplumsal ve askeri faaliyetler iç savaşı tetikleyen nedenlerden biri olmuştur. Birinci Arap-İsrail

Savaşı sonrası yaklaşık 150.000, ikinci savaş sonrası yine bu sayıya yakın Filistinli mülteci Lübnan'a geçmiştir. Daha çok kamplarda yaşayan Filistinlilerin, çeşitli ihtiyaçlarını gidermek için kampların dışına çıkmaya başlayınca özellikle Hristiyanlar ile gerginlikleri artırmıştır. Ayrıca FKÖ'nün Lübnan topraklarını kullanarak İsrail'e saldırılar gerçekleştirmesi Lübnan'ı İsrail'in açık hedefi haline getirmiştir. Öte yandan Lübnan ordusunun ABD ve İsrail'in baskısı ile Filistinlilere karşı yürüttüğü operasyonlar başarısız olmuş, gerginlikleri önlemek için devreye Arap ülkeleri girmiş ve Lübnan hükümeti ile FKÖ arasında gerçekleşen görüşmeler sonucunda 1969'da Kahire Antlaşması imzalanmıştır.[66] Söz konusu antlaşma yaşanan huzursuzluklara çözüm sağlamadığı gibi Filistinlilerin ülkedeki konumlarını güçlendirmiş ve onlara yasal bir statü kazandırmıştır. Antlaşma ile Filistinliler Lübnan'da kalıcı haklar elde etmiş, siyasi ve askeri faaliyetler yürütebilecekleri rahat bir ortama kavuşmuştur.[67] Öte yandan 1970'de Ürdün'de yaşanan *Kara Eylül*[68] olaylarının ardından gelenlerle Lübnan'daki mülteci sayısı 400.000'i bulmuştur. İsrail'in Filistin topraklarındaki baskısı arttıkça mülteci sayısı da artmaya devam etmiştir. Filistinli grupların İsrail'le mücadele etmek için kurduğu birçok örgüt ABD ve İsrail baskısı nedeni ile başka yerlerde barınamazken bunların sığınabilecekleri tek yer Lübnan toprakları olmuştur. Lübnan İç Savaşı öncesinde kamplarda silahlanmaya başlayan Filistinlilerin sayısı 10.000'e yaklaşmıştır.[69] Hristiyanlar Filistinlileri ülkeden çıkarmak istese de Müslümanlar ve Dürzilerin desteği buna engel olmuştur. Ancak bu durum çatışmaları önleyememiş ve iç savaşın fitilini ateşleyecek olaylar Marunîler ile Filistinliler arasında yaşanan çatışmalar ile başlamıştır.

---

[66] Lübnan ordusuyla FKÖ Lideri Yaser Arafat arasında imzalanan ve Filistinlilerin Lübnan'daki durumunu belirleyen anlaşmayla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Rex Brynen, *Sanctuary and Survival: The PLO in Lebanon*, Palestinian Refugee ResearchNet, (Elektronik Versiyon), Westview Press, 1990. Erişim Tarihi: 15 Mayıs 2022, https://prrn.mcgill.ca/research/papers/brynen2_09.htm

[67] Serpil Güdül, "Lübnan İç Savaşında Filistinli Örgütlertin Rolü", *Turkish Studies,* cilt: 3, sayı: 22, Ankara 2018, s.251-269.

[68] Arap–İsrail Savaşları Filistinlileri Lübnan ve Ürdün'e göç etmeye zorlamıştır. Ürdün'e yerleşen Filistinliler siyasi faaliyetlerini daha çok burada yürütmüş, iki önemli direniş örgütü olan El Fetih ve Filistin Kurtuluşu Halk Cephesi burada örgütlenmiştir. Zamanla bu iki örgütün Ürdün içinde siyasi güçlerinin artması Kral Hüseyin'i tedirgin etmiştir. Filistinli örgütler Mısır, Suriye ve Irak'ın desteği ile Kral Hüseyin'e karşı oluşturdukları cephe ülkede siyasi istikrarsızlığa neden olmuştur. Tarafların 10 Temmuz 1970'te gerçekleşen Tripoli Zirvesi'nde kabul ettikleri anlaşma bir çözüm getirmemiştir. Bu durum ülkede bir iç savaşa neden olmuş, Ürdün ordusu 20 bin Filistinlinin hayatına mal olan olayları bastırarak FKÖ'yü ülkeden çıkarmıştır. Bu olaylar tarihe *Kara Eylül* adıyla geçmiştir.

[69] William Harris, *Lebanon: A History, 600-2011*, Oxford University Press, New York 2013, s.223.

2.2.2. İç Savaş'ın Başlangıcı

Fiili olarak 1975'te başlayan iç savaş süreci üç aşamaya ayrılabilir. İlk aşama, iki yıllık savaşı ve ardından gelen bir yıllık göreli barışı içeren 1975-77 dönemidir. Çatışmalar, hükümetle müttefik olan Hıristiyanların oluşturduğu sağ blok ile FKÖ ve Kemal Canbulat önderliğinde Lübnan Ulusal Hareketi (LUH) adı altında toplanan sol blok arasında yaşanmıştır. FKÖ/LUH Batı Beyrut'ta kontrolü elinde tutarken, Lübnan ordusu ve geleneksel Hıristiyan partileri Doğu Beyrut'u kontrol ediyordu. Beyrut eteklerinde yer alan Filistin mülteci kamplarını içeren bölgelerde Hristiyan Ketaeb Partisi ile Filistinli gruplar arasında şiddetli çatışmalar yaşanmıştır. Bu kavga, Kataeb'in Beyrut'un kuzeydoğu banliyölerindeki mülteci kamplarını kontrol etmesi ve sakinlerini zorla tahliye etmesiyle sonlanmıştır. Buna karşılık Beyrut'un güneyindeki Damour gibi Hristiyan kasabaları Filistinli ve Lübnanlı milisler tarafından yağmalanmıştır.

Çatışmanın ikinci aşaması 1978'de başlayıp 1982'de İsrail'in Lübnan'ı işgaliyle sona eren dönemdir. Başta Beyrut olmak üzere ülkenin birçok yerinde gerçekleşen çatışmanın taraflarından biri de 1976'dan itibaren sürece dahil olan Suriye idi. Dönemin önemli gelişmelerinden biri Temmuz 1980'de Kataeb milislerinin lideri Beşir Cemayel'in tüm Hıristiyan milisleri zor kullanarak Lübnan Kuvvetleri adlı tek bir örgütte birleştirmeyi başarması olmuştur. Bu süreçte Lübnan fiilen Suriye, Lübnan ordusu ve Lübnan güçleri tarafından kontrol edilen bölgelere bölünmüştür. Beyrut'un doğusu Lübnan Kuvvetleri ve Lübnan ordusu tarafından kontrol edilirken, batısı FKÖ/LUH denetimi altında kalmıştır.

Haziran 1982'den Ekim 1990'a kadar olan üçüncü aşama, büyük ölçekli dış müdahaleler ile yaşanan çatışmalar dönemidir. 1982'deki İsrail işgali ile başlayan bu dönem 1989'da Taif Anlaşması'nın kabulünden bir yıl sonra savaşın sona erdiği süreci kapsamaktadır.

2.2.3. İç Savaş Yılları (1975-1990)

1975'te başlayan, *İki Yıl Savaşı* veya *Hıristiyan-Filistin Savaşı* olarak da anılan ve ülkenin tüm iç dinamiklerinin dahil olduğu çatışmanın fitilini ateşleyen gelişme Marunîlerin Sayda şehrinin temel ekonomik faaliyeti olan balıkçılıktaki

tekelleşmesine yönelik düzenlenen yerel balıkçıların protestoları olmuştur. Ordu güçlerinin Sünni ve Dürzi politikacıların da destek verdiği protestolara müdahalesi sırasında çok sayıda protestocu ile birlikte bir milletvekili hayatını kaybetmiştir. Hükümetin çatışmaların nabzını düşürmeye çalıştığı süreçte sorunun ekonomik ve siyasal temsil bağlamındaki eşitsizlikten kaynaklandığını savunan Sünni ve Dürzilerin Misak-ı Vatanî'nin yeniden düzenlenmesi yönündeki talepleri dikkate alınmamıştır.[70] Savaşın tetikleyici bir diğer unsuru da özellikle FKÖ'nün 1970'de Ürdün'den sınır dışı edilmesinden sonra Hristiyan partiler ile Filistinli örgütler arasında baş gösteren anlaşmazlıklardı. Lübnan devleti Filistin askeri faaliyetlerini kontrol etmek için önlem almış olsa da, FKÖ İsrail'e karşı Lübnan topraklarını kullanmaya devam etmiş, bu süreçte Filistinliler ile Lübnan ordusu ve Hıristiyan partiler arasında silahlı çatışmalar yaşanmıştır. Ülkedeki iç siyasi aktörler ile Mısır ve Suudi Arabistan gibi ülkelerin girişimleri de sorunları ertelemekten öteye geçmemişti. Nisan 1975'te liderleri Piere Cemayel'e yönelik başarısız suikast girişiminden Filistinlileri sorumlu tutan Falanjistler Taal El Zatar kampına giden bir otobüse saldırarak 27 sivilin ölümüne neden olmuştur.[71] Suikast girişimini Filistinli grupları ülkeden çıkarmak için bahane eden Falanjistlerin böyle bir saldırı düzenleyebilmeleri bu tür eylemlere hazır olduklarını ortaya koymuştur.[72] Suikast girişiminin arkasında bölgede dengeleri kurmak isteyen ABD-İsrail ittifakının olduğunu ileri sürenler de vardır.[73] Lübnan ordusu ile hükümetinin engel olamadığı çatışma ortamında ülke birkaç ay içinde bir savaş meydanına dönüşmüştür. Muhaliflerin taleplerine karşılık vermek suretiyle tansiyonu düşürmeye çalışan hükümet 1975'te temsildeki 6/5 oranının eşitlenmesi dahil bir dizi reform teklifinde bulunmuştur. Bu çerçevede kurulan 20 kişiden oluşan Ulusal Diyalog Komitesi yapılacak düzenlemeleri içeren bir taslağı kamuoyuna açıklamıştır. Dürzilerin referandumda kabul edilmesi durumunda onay vereceklerini ifade ettiği taslak, başından beri düzenlemelere karşı çıkan Marunîler tarafından kabul görmediği için yürürlüğe girmemiştir.[74]

[70] B.J.Odeh, *Lübnan'da İç Savaş*, (Çev: Yavuz Alogan), Belge Yayınları, İstanbul 1986, s.207-208.
[71] Traoublusi, a.g.e. s.183
[72] David Gilmour, *Lebanon: The Fractured Country,* Martin Robertson Co., Oxford 1983, s. 109.
[73] Said Haddad ve Movar Saleh, *Taal El Zattar Katliamı ve Lübnan İç Savaşı*, (Çev: Mehmet Atilla), Evren Yayınları, İstanbul 1977, s. 17-18.
[74] Traoublusi, a.g.e. s.189-190

İç savaş sırasında taraflar güçlerini korumak ve savaşta üstünlük sağlamak için dış destek almışlardır. Marunîler ABD–İsrail ve Avrupalı güçler tarafından askeri ve politik olarak desteklenirken[75] FKÖ ve Dürziler de Irak ve Suriye'den yardım almışlardır. LUH güçleri savaşın birçok cephesinde üstünlük elde etmiş, ülkenin yaklaşık %80'ini kontrol altına almıştır. Bu durum FKÖ/LUH yönetiminde bir İslam devleti ve Lübnan dağına çekilmek zorunda kalan Falanjistler yönetiminde bir Hristiyan devleti olmak üzere Lübnan'da iki devletli bir yapı riskini ortaya çıkarmıştır. Söz konusu ihtimalin gerçeğe dönüşmesinin kendisi açısından yaratacağı olumsuz etki nedeniyle Suriye savaşın başlarında yanında yer aldığı LUH/FKÖ'ye karşı bir saldırı başlatarak Falanjistlerin yenilmesine engel olmuştur. Suriye'nin müdahalesi ile ateşkes çabaları artmış,[76] 16 Ekim 1976'da Suudi Arabistan'ın Riyad kentinde 27.000'i Suriyeli askerlerden oluşan 30.000 kişilik bir barış gücünün Lübnan'a yerleşmesi ve 1969 Kahire Antlaşması hükümlerine dönülmesi yönünde bir anlaşma yapılmıştır.[77] Suriye'nin müdahalesi ile başlayan süreçte iki devletli yapı ihtimali ortadan kalkmıştır.

Savaşın ilk dönemi Lübnan'da büyük bir yıkıma neden olmuştur. Yaklaşık 44.000 insanın ölümü 180.000 insanın da yaralandığı bu dönemde başta Beyrut olmak üzere birçok şehir harabeye dönmüştür.[78] Ateşkes sürecinde Lübnan'da daha çok Suriye kontrolü altında bir dönem yaşanmış, Suriye güçleri iki taraf arasında denge kurmaya çalışmıştır. 1977'de iç savaşın en önemli figürü olan Dürzi lider Kemal Canbolat'ın bir suikasta kurban gitmesinin ardında Suriye'nin olduğu iddiası bu politikanın sonucu olarak görülebilir. Barış gücü altında Lübnan'a yerleşen Suriye resmi olarak olmasa da de-facto olarak uzun yıllar Lübnan siyasi yaşamını kontrol edebileceği bir konuma ulaşmıştır.

1978'de İsrail'in Güney Lübnan'ı üç ay süren işgali ile başlayan ve 1982'deki ikinci işgaliyle sona eren dönem savaşın ikinci aşamasını oluşturur. Bu dönemde Falanjist–

[75] Odeh, a.g.e. s.216
[76] William W. Harris, The New Face of Lebanon: History's Revenge, akt. Murat Tınas, "Revisiting Lebanese Civil War", Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Gazi Akademi Genç Sosyal Bilimciler Sempozyumu 2017 Özel Sayısı, Ağustos 2017, s.101
[77] Thomas Collelo, *Lebanon: A Country Study*, Library of Congress Federal Research Division, Washington D.C. 1989, s.31.
[78] Collelo, a.g.e., s.32.

Müslüman çatışması dışında tarafların kendi içlerinde giriştikleri güç mücadelesi de yaşanmıştır.[79] Bu çerçevede Falanjist milisler Marunîlerin iki önemli lideri olan Beşir Cümeyyil ve Şamun'u İsrail'le yakınlaşmaları nedeniyle sert bir şekilde eleştiren Cumhurbaşkanı Frenciye'nin yazlığını basmış ve kendisinden sonra bir lider olarak görülen oğlu dahil birçok aile ferdini katletmişlerdir. Ülkedeki Suriye güçleri Falanjist mevzilerini bombalayarak çatışmaları önlemek isteyince Falanjistler ile Suriye askerleri arasında şiddetli çatışmalar başlamıştır.[80] Suriye'nin Falanjistler ile çatışması karşısında Beşir Cümeyyil tüm Hristiyan güçleri Lübnan Kuvvetleri (LF) adı altında birleştirerek gücünü korumaya çalışmıştır.

Hristiyan milis gruplar arasında başlayan anlaşmazlıklar hemen ardından Müslüman milis gruplar arasında da anlaşmazlıklar yaşanmaya başlamıştır. Örneğin savaş öncesinden beri Filistinlilere en büyük desteği veren Şiiler arasında çatışmaların ana sebeplerinden biri olduğu gerekçesiyle FKÖ'ye karşı tepkiler oluşmaya başlamıştır. Ayrıca Filistinlilerin Dürziler ve Suriye güçleri ile ilişkileri Şii ve Sünni Müslümanlara oranla daha fazla geliştirmesi bu tepkileri arttırmıştır. Musa Sadr yönetimde kurulan EMEL Hareketinde 1978 İsrail işgali ile endişe artmış, Müslüman birliği düşüncesi yerini mezhep güvenliği refleksine bırakmış, bu durum aynı yıl EMEL ile FKÖ/LUH milisleri arasında çatışmaların başlamasına neden olmuştur.[81] Çatışmalar ve çok kutupluluk nedeniyle ülke fiilen Suriye, LF ve LUH/FKÖ tarafından kontrol edilen bölgelere bölünmüştür. Beyrut'un doğusu LF ve Lübnan ordusu tarafından kontrol edilirken, batısı FKÖ/LUH denetimi, kalan bölgeler ise Suriye kontrolü altına girmiştir.[82]

Ülkede karışıklıklar ve iç hesaplaşmalar artsa da Falanjistlerin FKÖ'yü ülkeden çıkarma amacı önceliğini korumuştur. İsrail ile ilişkileri sıkı tutan Falanjistler, Suriye ve FKÖ güçlerine karşı 1981'de saldıran ve 1982'de Lübnan topraklarını tekrar işgal eden İsrail'e destek vermişlerdir.[83] İsrail'in işgal harekâtı bu kez Beyrut sınırlarına ulaşmış, bunun üzerine Arap dünyası ve ABD araya girmiş, FKÖ'nün Lübnan'dan

[79] Metin, a.g.e., s.835.
[80] Harris, a.g.e., s.243.
[81] Harris, a.g.e., s.243-244.
[82] Traoublusi, a.g.e., s.192.
[83] Collelo, a.g.e., s.33.

tasfiyesi ile bölgede çok uluslu bir barış gücünün konuşlanmasını içeren bir antlaşma yapılmıştır. Ancak çekilme henüz sona ermeden yeni seçilen cumhurbaşkanı Cemayel karargâhında suikasta uğramış, İsrail bu suikasttan FKÖ'yü sorumlu tutmuş ve yapılan anlaşmayı ihlal ederek Batı Beyrut'u kuşatmıştır. BM'ye bağlı barış güçlerinin de antlaşmaya aykırı olarak bölgeden erken ayrılması İsrail'in işini kolaylaştırmıştır. İşgalle yetinmeyen İsrail, Filistinlilere ait Sabra ve Şatilla kamplarına girerek buraları dağıtmış, çoğunluğu kadın ve çocuk olmak üzere 1000'in üzerinde Filistinliyi katletmiştir.[84]

İç savaşın ikinci döneminde kısa dönemli ateşkesler yaşanmış ancak çok taraflı çatışmalar sona ermemiştir. Dönemin kaybedeni, görünürde Suriye dahil diğer Müslüman grupların desteğini almış gibi görünse de FKÖ olmuş, Suriye Filistinli örgütlerin güçlenmesine izin vermemiştir. Ayrıca Lübnan'daki LUH güçleri hariç diğer Müslüman gruplar FKÖ'ye karşı mesafeli durmuş hatta aralarında çatışmaya varacak bazı anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Arap ülkeleri ve Suriye her ne kadar *Filistin Davası*nı destekler gibi görünseler de kendi ulusal çıkarlarını ön planda tutmuşlar ve İsrail'e karşı Filistinli direnişçileri en kritik zamanlarda yalnız bırakmışlardır. Nitekim 1982'den sonra Filistinli direniş örgütleri Lübnan'dan ayrılarak başta Tunus olmak üzere diğer ülkelere yerleşmek zorunda kalmışlardır.

Haziran 1982'den Ekim 1990'a kadar olan iç savaşın üçüncü aşaması, dış müdahalelerin arttığı ve neredeyse tüm tarafların birbirleri ile çatıştığı dönem olmuştur. 1982'deki İsrail işgali ile başlayan bu dönem 1989'da Taif Anlaşması'nın kabulünden sonra savaşın fiilen bittiği süreci kapsar. İsrail'in Beyrut'u işgali ve burada yaptığı katliamlar dünya kamuoyunu harekete geçirmiş, bölgeye bir kez daha BM Barış Gücü yerleşmiştir. İsrail'in bu tutumu iç karışıklıkların daha da artmasına neden olmuştur. Nisan 1983'te EMEL tarafından ABD Büyükelçiliğine yapılan ve 50 kişinin öldüğü saldırıların ardından dünya kamuoyunun baskısı ve ABD'nin girişimleri ile neticesinde varılan anlaşma ile İsrail bölgeyi terk etmeyi kabul etmiştir. Ancak Suriye güçlerinin ülkede olması gerekçesiyle çekilme süreci yaklaşık iki yıl sürmüştür.[85]

[84] Odeh, a.g.e., s.315-316.
[85] Zahide Tuba Kor, *Ortadoğu'nun Aynası Lübnan,* İHH İnsani Yardım Vakfı, İstanbul 2009, s.35-37.

İsrail'in etkisi ile taraflar arasında çatışmalar artarak devam ederken, Müslüman ve Hristiyan tarafta bazı liderler ve dini önderler özel operasyonlar ile katledilmiştir. Bu cinayetlerin arkasındakiler tam olarak tespit edilememiş olsa da taraflar kendilerince sorumlu olduğunu düşündükleri gruplara karşı saldırıya geçerek yeni çatışmaların fitilini ateşlemiştir. Hizbullah'ın kuruluşu da bu süreçte gerçekleşmiştir. 1982'de EMEL'den ayrılarak örgütlenmeye başlayan Hizbullah Şii bir din adamı olan Şeyh Rageb Harb'in[86] öldürülmesinin ardından 1985'te yayınladığı bir manifesto ile adını duyurmuştur. İran'da yaşanan devrimin ardından Lübnan'da etkin olmak için kurulan Hizbullah yayınladığı ilkeler ile amacının İsrail devletinin ortadan kaldırılması ve Lübnan'da bir İslam devletinin kurulması olduğunu duyurmuştur. Bu tarihten itibaren iç savaşta yeni bir cephe daha açılmış, İsrail'e karşı güçlü bir aktör ortaya çıkmıştır.[87]

İç savaşın son dönemi güçler dengesinin göze çarptığı olaylara sahne olmuştur. Lübnan devleti ülkede güvenliği sağlayacak güçten yoksun olsa da hükümetler siyasi olarak ülkeyi yönetmeye devam etmiştir. Suriye siyasi, askeri ve ekonomik faaliyetler yürüterek ülkede gücünü artırmaya çalışmış, özellikle EMEL ve Dürzi güçleri ile ortak hareket etmiştir. İsrail güvenlik kaygıları nedeni ile çok sayıda nokta operasyon düzenlemiş, ayrıca Lübnan ordusu içinde bazı Falanjist Marunî grupları örtülü olarak destekleyerek Güney Lübnan'dan gelecek saldırılara karşı tedbir almaya çalışmıştır. EMEL örgütü 1985'ten itibaren askeri olarak gücünü kaybetmeye başlamışsa da Şii zenginlerin desteği ile ayakta kalmıştır. EMEL'in askeri gücünün azaldığı bu süreçte Hizbullah İsrail'e karşı takındığı tutum nedeniyle sadece Şiiler arasında değil aynı zamanda Lübnan içinde ve dışındaki konumunu güçlendirmiş, içeride yürüttüğü sosyal ve ekonomik faaliyetleriyle yoksul ve ezilmiş kesimlerin ilgisini çekmeye başlamıştır. İç ve dış aktörlerin etkili olduğu savaş çok taraflı çatışmalar ile devam ederken Arap devletleri bir kez daha devreye girmiştir. Yapılan uzun görüşmelerin ardından taraflar Kazablanka'da alt yapısı hazırlanan bir metin çerçevesinde Suudi Arabistan'da bir araya gelerek 1989'da Taif Anlaşması'na imza atmışlardır. Bu anlaşma ile 15 yıl süren iç savaşta çatışmasızlık dönemine girilmiş ve nihayetinde bir yıl içinde savaş sona ermiştir.

[86] Filippo Dionigi, *Hezbollah, Islamist Politics abd International Society,* Palgrave Mcmillan, New York 2014, s.95.
[87] Harris, a.g.e., s.254.

2.2.4. Taif Antlaşması ve Barış Dönemi

İç savaş dönemi boyunca kısa aralıklarla ateşkes dönemleri yaşanmış, savaşın sona ermesi için yapılan gerek yerel gerek uluslararası girişimler her defasında sonuçsuz kalmıştır. Nihayetinde bazı Arap ülkelerinin girişimleriyle Suudi Arabistan'ın garantörlüğünde 1989'da Taif'te başlayan görüşmeler sonucunda taraflar anlaşmaya varmıştır.[88] Anlaşma hükümleri ülkede 1972'den bu yana seçim yapılamadığı için mecliste kalan 59 milletvekili tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir.[89]

Taif Anlaşması sonucunda iç savaş sona ermiş, Misak-ı Vatanî ile belirlenen mezheplere dayalı siyasal sistemde kimi değişiklikler olmuştur. Anlaşma ile 1943'teki cumhurbaşkanının Marunî, başbakanın Sünni, meclis başkanının Şii olmasına dayalı sistemin devam etmesi kararlaştırılmış ancak cumhurbaşkanının icrai görevleri başbakana devredilmiştir. Bu durum Lübnan'da siyasal sistemin parlamenter sisteme doğru geliştiğini göstermektedir. Ayrıca bürokraside ve orduda Marunîler lehine olan ayrım azaltılmış, geçmişte 11'in katları şeklinde hesaplanan milletvekili sayısı 128'e çıkarılmıştır. Böylece 6'ya 5 şeklinde oranlanan ve Hristiyanların lehine olan meclisteki temsilci üstünlüğü Müslüman ve Hristiyanlara 64'er sandalye verilerek eşitlenmiştir. Ayrıca ellerinde silah bulunan milis güçlerin en geç bir yıl içinde silahlarını bırakmaları ve yeniden düzenlenen Lübnan ulusal ordusuna teslim etmeleri kararlaştırılmıştır. Ancak İsrail'in güney Lübnan'dan ayrılmamasını gerekçe gösteren Hizbullah silahını bırakmayarak anlaşmanın bu hükmüne uymamıştır. Anlaşma Lübnan parlamentosu tarafından onaylanmış ve kimi hükümleri anayasaya eklenerek 21 Eylül 1990'da yürürlüğe girmiştir.[90]

15 yıl süren iç savaş ülkede askeri, siyasi ve ekonomik açıdan büyük bir yıkıma neden olmuştur. Resmi olarak açıklanmasa da savaşta yaklaşık 130.000 insan hayatını kaybetmiş, 200.000 kişi yaralanmıştır.[91] 700.000'e yakın Hristiyan ve 200.000'e yakın

[88] Talha Köse, "Lübnan'da İstikrar Arayışları", *SETA Lübnan Raporu*, Ankara 2006, s.10.
[89] Anlaşmasının maddeleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. https://www.presidency.gov.lb
[90] Samir Makdisi & Richard Sadaka, "The Lebanese Civil War, 1975–90." Paul Collier and Nicholas Sambanis (ed.) *Understanding Civil War: Evidence and Analysis", Europe, Central Asia, and Other Regions*, sayı: 22, The World Bank, Washington 2005, s.59–86.
[91] Edgar O'ballance, *Civil War in Lebanon 1975-92*, Palgrave Macmillan, New York 1998, s.215

Müslüman yaşadıkları yerden ayrılmış, çoğunluğu Hristiyan olan 150.000 kişi ülkeyi terk etmiştir.[92] Savaşın ekonomik bilançosu da ağır olmuş, yerel kaynakların resmi olmayan tahminine göre yıkımın ülkeye maliyetinin 25 ile 30 milyar dolar arasında olmuştur.

Taif Anlaşması sonrası Lübnan'da yeni bir siyasal süreç başlamıştır. Suriye 1943'teki bağımsızlık sonrasında Lübnan'ı resmi olarak tanımıştır. [93] 1976'da yerleştiği Lübnan'daki konumunu resmileştiren Suriye yönetimi 90'lı yıllar boyunca Lübnan siyasetine yön vererek etkili olmaya çalışmıştır.[94] Hizbullah dışında kalan tüm milis kuvvetler silahlarını bırakarak siyasal sürece dahil olmuşlardır. Savaş öncesinin en önemli sorunlarından biri olan siyasal yapıdaki mezhep temelli temsil oranı eşitlenerek devam etmiştir. Bağımsızlık sonrası Huri ve Riyad es-Sulh tarafından üzerinde sözlü olarak mutabakata varılan Misak-ı Vatanî'deki kimi maddeler Taif Anlaşması ile yazılı hale gelmiştir. Savaş sonunda meclis üst düzey yöneticilere yönelik suikastlar hariç olmak üzere geniş kapsamlı bir af ilan etmiştir. Yeni dönemde Marunî General Mişel Avn'ın yönettiği milis güçler dışındaki taraflar silahlarını ordu güçlerine teslim etmiş ve siyasal sürece dahil olmuşlardır. Kendisine bağlı milis güçlere yönelik Suriye askerleri baskını sonrasında Mişel Avn ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır.

1990'lı yıllar savaşın izlerini ortadan kaldırmak, siyasal düzeni tekrar oluşturmak ve Lübnan'ı ekonomik olarak kalkındırmak üzere yapılan çalışmalara sahne olmuştur. 1972'den itibaren 20 yıl boyunca yapılamayan seçimler 1992'de gerçekleşmiş ve çoğunluğu bağımsız adayların, ki daha sonra bu temsilciler ait oldukları mezheplerin gruplarına katılmıştır, kazandığı 128 sandalyeli meclis göreve başlamıştır.[95] Seçimin ardından kurulan hükümetler ülkeyi yeniden yapılandırma ve kalkındırma yönünde adım atmışlardır. Bu dönemde Suriye Şiiler ve Dürzileri, İran Şiileri, Suudi Arabistan ise Sünni Müslümanları destekleyerek ülke siyasetinde etkili olmaya çalışmıştır. Bu döneme damgasını vuran isim Sünni iş adamı Refik Hariri olmuştur. 1992'de

[92] Traoublusi, a.g.e., s.192.
[93] Köse, a.g.e., s.10.
[94] Taif Anlaşmasının dördüncü bölümü Suriye ile Lübnan İlişkileri başlığını taşımakta ve bu ilişkinin nasıl olduğu açıklanmaktadır. Anlaşmanın ingilizce metni Lübnan Cumhurbaşkanlığı resmi web sitesinde yer almaktadır. https://www.presidency.gov.lb
[95] "1992 Lebanese general election", https://en.wikipedia.org/wiki/1992_Lebanese_general_election Erişim Tarihi 12 Haziran 2022.

başbakanlığa gelen Hariri 2005'e kadar yürüttüğü başbakanlık görevi süresince Suudi Arabistan'ın siyasi ve ekonomik desteğini de alarak ülkede yeniden yapılanma ve kalkınma sürecini başarı ile yürütmüştür. Bu dönemde Hizbullah sadece İsrail ile mücadele etmekle kalmamış, siyasi ve sosyal alanda yürüttüğü çalışmalar ile ülkedeki konumunu da güçlendirerek dünya Müslüman kamuoyunun dikkatini çekmiştir. Hizbullah'ın etkili direnişi, uluslararası baskılar ve BM'nin aldığı karara daha fazla direnemeyen İsrail 2000'de Lübnan topraklarını tamamen terk etmiş, onun boşalttığı bölgeler Hizbullah'ın kontrolüne geçmiştir.[96] Hizbullah için bu dönem askeri gücünü arttırmasının yanında siyasi ve sosyal alanda ülke içinde kendine ait bir hâkimiyet alanı kurmasına da imkân sağlamıştır.

İsrail'in çekilmesi ile dikkatler ülkede halen askeri bulunan Suriye üzerinde yoğunlaşmıştır. 2000'de ölen babasının yerine başa geçen Beşar Esad baskılar sonucu bir miktar askeri geri çekmiştir. 2005'te Refik Hariri'ye düzenlenen suikastın arkasında Suriye'nin olduğuna inanan Sünni Müslüman grupların başlattığı "Sedir Devrimi" adı ile simgeleşen protesto gösterileri ve dış baskılar sonucunda Suriye Lübnan'daki askeri varlığını tamamen çekmek zorunda kalmıştır. Bununla beraber Suriye kendisini Lübnan'dan tamamen soyutlamamış, bu yöndeki müdahalelerinden de vazgeçmemiştir. Çekilme sonrasında Hizbullah'ın başını çektiği Suriye yanlısı 8 Mart İttifakı ile Saad Hariri'nin önderlik ettiği Suriye karşıtı 14 Mart İttifakı etrafında iki kutuplu bir politik ortam oluşmuştur. Çıkar eksenli kurulan bu ittifaklarda iç savaş döneminde çatışan kimi gruplar bir araya gelmişlerdir. Bu süreçte gerçekleşen 2005 seçimlerini 14 Mart İttifakı önde tamamlamıştır.

Seçimler ülkede taraflar arasında bir yumuşama etkisi yaratmış ve 14 Mart İttifakının girişimleri ile başlatılan Ulusal Diyalog süreci ülke içindeki siyasal tarafların birçoğu tarafından olumlu karşılanmıştır. Sürecin ülke içinde silahlı milis grupların tamamen tasfiyesi yönünde ilerlemesi Hizbullah'ı tedirgin etmiştir. Silahını bırakmak istemeyen Hizbullah meşruiyetini devam ettirmek için İsrail'e karşı bir saldırı başlatmıştır. Yaklaşık bir ay süren çatışmalarda Hizbullah İsrail'e karşı bir başarı elde emiştir. Bu durum Hizbullah'ın ulaştığı gücü ortaya koymuş ayrıca 1947'den itibaren Araplara

[96] Harris, a.g.e., s.262-265.

karşı askeri üstünlük elde eden İsrail'in dünya kamuoyundaki yenilmezlik algısını kırmıştır. Bu tarihten itibaren ülkeye BM öncülüğünde yeniden barış gücü askerleri yerleşmiştir. Bu gelişmeler Hizbullah'ın ülkedeki ve bölgedeki yerini daha da sağlamlaştırmıştır. Yaklaşan cumhurbaşkanlığı seçimini çıkmaza sürüklemesinin ardından 2011'deki seçimlerin kilitlemesi Hizbullah'ın askeri gücünün yanı sıra siyasal olarak da etkili bir aktör olmaya başladığını ortaya koymuştur. 2014 ve 2017'de de Hizbullah 8 Mart ittifakının ana aktörü olarak seçimleri speküle ederek krizlerin yaşanmasında etkili olmuştur. Blanford'a göre Hizbullah'ın bu siyasi manevralarının altındaki en büyük hedef onun İslami Direnişi ayakta tutmak için silahlı gücünü koruma isteğidir.[97]

Lübnan kendi iç sorunları ile uğraşırken Arap Baharı sürecinden doğrudan etkilenmemekle birlikte Suriye'de başlayan iç savaşın etkilerini derinden yaşamıştır. Karışıklıklar nedeniyle kısa süre içinde Lübnan'a sığınan mülteci sayısı 1947'deki Filistinli mülteci sayısından fazla olmuştur. Bu durum; çatışmaların, ekonomik ve sosyal olarak zor durumda olan Lübnan'a sıçraması tehlikesini doğurmuştur. Bu nedenle Arap Baharı sürecindeki iç karışıklıklar başladığında Lübnan hükümeti tarafsız kalmış ancak Hizbullah savaşın ikinci yılında Esed'e önce gizli daha sonra açık şekilde destek vermiştir. Bu tutum Lübnan hükümetinin ve kamuoyunun tepkisine neden olsa da Hizbullah siyasi ve askeri desteğini büyütmüştür. Hizbullah'ın bu tutumu ülkede iç savaşı anımsatan küçük çapta çatışmalara neden olmuş ve siyasi suikastlar yeniden başlamıştır. Ayrıca siyasal sistem de işlemez hale gelmiştir. Öyle ki meclis 2015'te cumhurbaşkanını seçmek için 45 tur yapmak zorunda kalmış, ülkedeki siyasal sistem durma noktasına gelmiş, meclis seçimleri üç yıl ertelenerek ancak 2018'de yapılabilmiştir. Seçimlerin ardından kurulan hükümet siyasal sorunlar ve ekonomik kriz ile uğraşırken 2020'de ülke ekonomisinin lokomotifi Beyrut Limanı'ndaki patlama hükümetin istifasına ve yeni siyasal krizlere neden olmuştur. Yeni hükümet bu defa 13 ay sonra kurulabilmiştir.

Taif süreci ile başlayan yeni dönemde Hizbullah, İsrail'e karşı kullanma gerekçesiyle silahını bırakmamış ve 1990'dan itibaren her geçen seçim güçlenerek ülkenin en

[97] Nicholas Blanford, "Hezbollah's Evolution From Lebanese Militia to Regional Player", *The Middle East Institute*, Policy Paper 4, Kasım 2017, s.8.

önemli aktörlerinden biri haline gelmiştir. Başlangıçta askeri bir direniş gücü olarak ortaya çıkmış olsa da iç savaşın ardından geçen 20 yıllık süre içinde Hizbullah siyasal arenada attığı politik adımlar ve sosyal alanda gerçekleştirdiği projelerle Lübnan'daki konumunu sağlamlaştırmıştır. İç Savaş'ın kazanan ve kaybedenleri net olmasa da Hizbullah savaş sonrasında elde ettiği konum ile kazanan tarafta yer almıştır.

3. İKİNCİ BÖLÜM
HİZBULLAH'IN KURULUŞU, GELİŞİMİ, SOSYOLOJİK-İDEOLOJİK KÖKENLERİ

Hizbullah'ın kuruluşu ve beslendiği temel etmenler şüphesiz Şii dünyanın içinden geçtiği süreçlerden bağımsız değildir. Bu nedenle Şiiliğin ve Lübnan Şiilerinin incelenmesi Hizbullah'ı anlamaya yardımcı olacaktır.

3.1. Şiiliğin Ortaya Çıkışı

Şiilik, İslam tarihinin ilk dönemlerindeki bölünmeler sonucunda ortaya çıkan iki önemli mezhepten biridir. Arapça'da peşinden gitmek, bir kimsenin taraftarı olmak, ayrılmak, yayılmak gibi anlamlar içeren Şia terimi *şya* kökünden gelir. Bunun yanında *takipçiler*, *parti* veya *partizanlar* ve *fırka*, *bölük*, *taraftarlar* anlamlarını da içeren şia kelimesi bir işi gerçekleştirmek için bir kimsenin çevresinde toplanan zümre anlamına gelmektedir. Kavramın derin anlam kazanması Hz. Ali taraftarları ile Muaviye taraftarları arasında gerçekleşen Sıffin Savaşı nedeni ile olmuştur. Bu savaş, ilerleyen zamanlarda İslam dünyasında iki mezhebin doğuşuna neden olan siyasi bir bölünmeye yol açmıştır.[98]

Hz. Muhammed'in vefatından sonra İslam devletini yönetecek kişinin (imam ya da halifenin) belirlenmesi esnasında Müslümanlar arasındaki ihtilaf Şii ve Sünni bölünmesinin zeminini hazırlamıştır. İlk halife seçimini kabul etmeyen Şiiler, Hz. Peygamber'in *has halefinin* Hz. Ali olduğuna ve hilafetin ilahi olarak kendisine bahşedildiğine inanmaktadır. [99] İslam mezhepleri üzerine çalışmalarıyla tanınan Onat Şiiliği *Ali b. Ebî Talib'in Hz. Muhammed'den hemen sonra nass ve tayinle halife olduğuna inanan, imametin insanlığın sonuna dek, Hz. Ali'nin soyunda devam edeceğini ileri süren, bu imamların masum olduklarını iddia eden toplulukların müşterek adıdır* şeklinde tarif etmiştir.[100] Tam olarak ayrılmasa da Şii kelâmının

[98] Syed M. Waqas, "Shia Religion: History, Theology, and Philosophy*", Islamic Philosophy and Theology Department of Theology,* Xavier University, Ohio 2016, ss. 1–30.
[99] Mustafa Öz, "Şia", *TDV İslam Ansiklopedisi*, cilt: 39, Ankara 2003, s.111–114.
[100] Hasan Onat, Şiiliğin Doğuşu Meselesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 36, sayı: 1-2, Ankara 1997, s.79–118.

oluşumu Hz. Ali hayattayken başlamıştır. İlk kelamcılar, akaid konularında Hz. Ali'den ders almış ve bu kelamcılar daha sonra Şii mezhebinin temelini atmışlardır.[101] Şiilik için önemli dönüm noktası Kerbela Olayı'dır. Hz. Hüseyin halifeliği Muaviye oğlu Yezid'den geri almak için Kufe'ye doğru giderken Kerbela bölgesinde kuşatma altında kalmış, burada yanındakilerle birlikte katledilmiştir. Katliam sonrası süreçte siyasi bir topluluğa dönüşen Şiiler imamet anlayışında farklı yaklaşımlar geliştirerek zaman içinde bir mezhep kurmuşlardır. [102] Şiilik kendi içinde yaşadığı teolojik ve doktriner fikirler ile farklı kollara ayrılmıştır. Zeydiyye, İmamiyye ve İsmailiyye adlarını taşıyan üç büyük kola ayrılan Şiilik içinde ayrıca Gâliyye veya Gulât adıyla küçük bazı aşırı gruplar da ortaya çıkmıştır.[103] Altıncı imam olarak kabul edilen İmam Cafer Ebu Sadık'ın kurduğu ve fikrî altyapısını oluşturduğu, Caferiyye olarak da bilinen İmamiyye kolu zamanla daha baskın hale gelmiştir. Bu dönemden itibaren olgunlaşmaya başlayan İmamiyye anlayışına göre Hz. Ali'den itibaren gelen 11 imamın ardından 12. İmam henüz 5 yaşlarında iken kaybolmuş (gaybet) ve kıyametten önce Müslümanları kurtarmak üzere mehdi olarak tekrar ortaya çıkmayı beklemektedir.[104] Ayrıca 12 imamın ilahî vasıflarının olduğuna, toplumla temsilcileri aracılığıyla bağlantı kurduklarına inanan Şiilere göre hatadan münezzeh olan imamlar masumdur, günah işlemezler. İmamet anlayışı Hz. Peygamberin veda hutbesinde Müslümanların yapması gerekenlerle ilgili uyarılarına dayandırılmıştır. Ayrıca Şiiler bu iddialarını güçlendirmek için de Kuran-ı Kerim'deki Maide Suresi'nin 67. ayetini delil olarak kullanmaktadırlar:[105]

Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan, O'nun verdiği peygamberlik görevini yerine getirmemiş olursun. Allah, seni insanlardan korur. Şüphesiz Allah, kâfirler topluluğunu hidayete erdirmeyecektir."

Başlangıçta merkezi Bağdat olan Şiilik inancı zamanla İslam dünyası içinde yayılmış, özellikle İran'ın Kum ve Meşhed gibi şehirleri Şii inancın öğreti merkezi haline

[101] Öz, a.g.e., 116.
[102] Bernard Lewis, *Ortadoğu İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi*, (Çev: Selen. Y. Gökay), Arkadaş Yayınları, İstanbul 2017, s.60.
[103] Ibid. s.114.
[104] Albert Hourani, "From Jabel Amil to Persia", *Bulletin Of School of Orriental and Africa Studies,* cilt: 49, sayı: 1, 1986, s.133.
[105] Waqas, a.g.e., s.7-8.

dönüşmüştür. 10. yüzyılın ardından güçlenen mezhep Safeviler döneminde İran'ın resmi mezhebi haline gelmiş ve günümüze kadar konumunu kaybetmemiştir. 1979 yılında gerçekleşen devrim ile birlikte İran Şiiler için inanç merkezinin yanında yeniden siyasi merkez haline dönüşmüştür. Günümüzde dünya Müslümanlarının yaklaşık %11'i Şii Müslümanlardan meydana gelmektedir. İran'ın büyük çoğunluğu, Irak'ın %55'i, Bahreyn'in %70'i, Lübnan'ın %35'ni oluşturan Şiilerin neredeyse tamamı Orta Doğu bölgesinde yaşamaktadır.[106]

3.2. Lübnan'da Şiilik ve Şiiler

Şiilerin Lübnan'a yerleşmeleri İslam'ın ilk dönemlerine dayanmaktadır. İlk olarak Lübnan'ın güneyinde kalan ve Cebel-i Amil olarak adlandırılan bölgeye yerleşen Şiiler, 10. yüzyıldan itibaren Fatımiler ve onları siyasi merkez olarak kabul eden ancak Abbasilere karşı çok fazla güçlenemeyen Büveyhiler[107] gibi Şii devletleri sayesinde varlıklarını devam ettirmişlerdir. Cebel-i Lübnan Şii dünyasının fikir merkezi haline dönüşmüş ve Halep başta olmak üzere bölgede birçok medrese kurulmuş ve âlimler yetişmiştir. Fatımilerin Eyyubiler tarafından yıkılması sonrasında bölgede Abbasiler, Memlukler ardından da Osmanlılar hüküm sürmüştür. Şiiler Osmanlı dönemi ile beraber yüzyıllar sürecek bir Sünni yönetimi altına girmiş ve siyasi güçlerini kaybetmişlerdir. Bölgedeki yerel yöneticiler Şii toplumu ve uleması üzerinde baskı oluşturarak onların güçlenmesine izin vermemişlerdir. Ancak bu dönemde Safeviler bölge Şiileriyle ilişkiler geliştirmişlerdir. Ortaya çıkışından itibaren Şii kelam ve fıkhının gelişimine büyük katkı sağlayan Cebel-i Amil'de kurulu Şii medreseleri, öncesinde olduğu gibi Safeviler için de önemli merkezler olmuştur. Bu medreselerde yetişen Şii âlimler, Safevi devleti döneminde yürütülen Şiileştirme çalışmalarının ve Şii inanç dünyasının en önemli ulema kaynaklarından biri olmuştur.[108] Özellikle 18. yüzyılın ardından artan ekonomik sorunlar ve siyasi baskılar nedeniyle Şiilerin ayaklanmaları gerek merkezi yönetim gerekse de bölgedeki yöneticiler tarafından şiddetle bastırılmıştır. Şiiliğin ortaya çıkışından sonra yayıldığı coğrafyalarda maruz kaldıkları baskıların iki önemli gerekçesi olmuştur. Winter'a göre Arap olmayan

[106] Charles Lindholm, *İslami Ortadoğu Tarihsel Antropoloji*, (Çev: Balkı Şafak), İmge Yayınevi Ankara 2004, s.283.
[107] Edip Akyol, "Büveyhiler'in Bağdat Hakimiyeti (334/945-447/1055)", *İslam Tarihi Araştırmaları Dergisi,* sayı: 3, 2018, s.120-129.
[108] Hourani a.g.e., s.133.

idareciler Şiileri Arap oldukları için baskı altına almış, Araplar ve Türkler ise onları Şii olmaları nedeni ile sürekli sindirmeye çalışmışlardır.[109] Bu baskılar sonucunda Şiiler güçlü bir örgütlenme imkânı bulamamış ve daha çok kırsal alanlarda tarımsal faaliyetler ile uğraşmışlardır. Ancak yukarıda söz edildiği gibi Osmanlı Devleti'nin onları baskı altına alması söz konusu olsaydı Şiiler ne mukataacı olabilirlerdi ne de 1842 ve 1861 nizamnamelerinde vekillik elde edebilirlerdi. Netice itibarıyla bölgede gelişen olaylarda Şiiler daha çok Arap milliyetçileri ile birlikte hareket etmişler ve bağımsız bir Şii kimlik ortaya koyamamışlardır.

Lübnan bölgesindeki Şiileri Fatımi döneminden sonra siyasi ve sosyal bir statü kazanmak, politik alanda etkili olmak için Fransız manda dönemini beklemeleri gerekmiştir. Fatımilerin ardından Levant bölgesinde kendilerine ait bir devlete sahip olamayan Şiiler, geçen 10 yüzyıl boyunca Cebel-i Amil bölgesinde daha çok kırsal kesimde yaşayan bir topluluk haline dönüşmüştür. Burada Safevilerin istisnai durumundan bahsetmek gerekir. Safeviler Lübnanlı Şiilere çok fazla siyasi destek sağlayamamış ancak onlarla sosyal ve kültürel ilişkiler kurmuştur. Şiiler manda yönetimince 1920'de oluşturulan mecliste yer alarak yeni dönemde siyasi bir statü kazanmışlardır. Ardından 1926'da ilan edilen anayasada Fransız manda yönetiminin kurduğu mezheplere dayalı yönetim siteminde elde ettikleri siyasi ve sosyal güç bu kazanımı daha da ileri taşımıştır. Bu dönemde Şiiler manda yönetimine karşı yürütülen isyanların içinde aktif olarak yer almayarak siyasi konumlarını daha da güçlendirmişlerdir.

Lübnan'daki üçüncü büyük nüfusa sahip olan Şiilerin temsilde hak ettikleri mevkilere ulaşmaları için ilk önemli adımlar 1943'te ilan edilen bağımsızlıktan sonraya kalmıştır. Misak-ı Vatanî ile Marunî cumhurbaşkanı Müslüman başbakan denkleminde Şiilere zayıf yetkilere sahip bir meclis başkanlığı verilerek denge kurulmaya çalışılmıştır, böylece temsil hakkı elde ettikleri meclisin başkanlığı kendilerine verilmiştir.[110] .

[109] Stefan Winter, "The Shites of Lebanon Under Ottoman Rule" , *Cambridge University Press*, New York 2010, s.164-174.
[110] Fuad Ajami, *The Vanished İmam: Musa Es Sadr and Shia of Lebanon*, Cornel University Press, London 1987, s.55.

Siyasal alanda etkisiz kalmış olsalar da Şiiler Lübnanlı diğer topluluklardan yakın bir toplumsal yapıya sahip olmuşlardır. Lübnan'a özgü olan ve 17. yüzyıldan itibaren halk üzerinde ekonomik, sosyal ve siyasal baskı kurarak onları kontrol altına alan kişileri ifade eden Zaimlik kurumu, Şiiler içinde de etkin olmuştur. Osmanlı döneminde uygulanan iltizam sisteminin sonucu olarak ortaya çıkan mültezimlerin daha sonra işlettikleri topraklarda feodal bir düzen kurması ile ortaya çıkan Zaimlik, Lübnan genelinde hâkim olmuştur. Güçlü aileler eliyle yönetilen Dürzilere benzer şekilde Şiilerde de Zaimlik güçlü ailelerin elinde olmuştur. Bu ailelerin bazıları Güney Lübnan'da Esad, Zeyd ve Oseyran aileleriyken, kuzeyde ise Hamadi, Haydar ve Hüseyin aileleridir. Ekonomik gücün yanı sıra siyasal gücü de ellerinde tutan Zaimler bağımsızlıktan sonra Lübnan'da oluşacak siyasal yapıda ait oldukları mezheplerin de temsilciliğini üstlenmişlerdir. Öyle ki Fransız manda yönetimi daha çok bu insanlar eliyle Lübnan'ı kontrol altında tutma yolunu seçmiştir. [111]

Bağımsızlık sonrasında sistemin üçüncü büyük ortağı haline gelmelerine rağmen Şiilerin yaşadıkları bölgeler ekonomik olarak gelişememiş ve yeterli kamu hizmeti alamamıştır.[112] Şii elitlerin ses çıkarmadığı bu durum alt tabakalarda oldukça büyük bir huzursuzluk yaratmıştır. Bağımsızlık dönemine kadar Şii nüfusun yaklaşık %85'i güneydeki Cebel-i Amil ve kuzeydoğudaki Bekaa Harmel bölgelerinde yoğunlaşmış, kalanlar kentlerde dağınık halde ikamet etmişlerdir.[113] Şiiler 1932'de yapılan son resmi nüfus sayımında ülke nüfusunun %19,5'ini oluştururken[114] günümüzde bu oran Müslüman nüfusun yarısına ulaşarak %30'u geçmiştir.[115] Fakir bir sınıf olarak yeterli su kaynaklarına ve verimli topraklara sahip olmayan Şiiler 1948'de Beyrut nüfusunun sadece % 3,5'ini oluşturmaktaydı. Geçmişte eğitim açısından da ülkenin en geri sınıfı olan Şiilerde 1943'te okuma yazma bilmeyenlerin oranı % 68,9 iken, bu oran

[111] Dan Naor, "In The Arena of Zu'ama–Reviewing Hizballah's Role in Lebanon", *Middle East Review of International Affair*s, cilt: 18, sayı: 2, 2014, s.8-17.
[112] Martin Kramer, "Hizbullah: The Calculus of Jihad," in *Fundamentalisms and the State: Remaking Polities, Economies, and Militance*, eds. M. Marty and R. S., University of Chicago Press, cilt: 3, Chicago 1993, ss.26-43.
[113] Salim Nasr, Roots of the Shii Movement, *MERİP Reports*, No: 133, 1985, s.10.
[114] Yusri Hazran, "The Shiite Community in Lebanon: From Marginalization to Ascendancy", *Crown Center for Middle East Studies,* No. 37, 2009, s.1-7.
[115] U.S. Department of State, 2019 Report on International Religious Freedom:Lebanon, Erişim Tarihi:15.07.2022, https://www.state.gov

Marunîlerde % 31,5'ti.[116] Günümüzde bu oran ülke nüfusunun geneli için bakıldığında %95'e ulaşmıştır.[117]

3.3. Hizbullah'ın Kuruluşu, Siyasi ve Askeri Yapılanması

1943'te Misak-ı Vatani ile oluşturulan mezhep temelli yönetim anlayışının yol açtığı gerginlik 1975'te yaşanan iç savaşının en önemli unsuru olmuştur. Savaş ortasında dengeleri değiştiren bir güç olarak ortaya çıkan Hizbullah, kısa sürede ülkenin ve uluslararası kamuoyunun en etkin aktörlerinden biri olurken dünyanın da dikkatini çeken bir örgüt olmuştur. Şii bir örgüt olarak Lübnan'da etkin olmasının arka planında İran'daki ulema çevresinin bölge Şiilerine verdikleri teolojik ve siyasi destek vardır. Buna paralel olarak 1979'da gerçekleşen İran Devrimi Lübnan'daki Şiilerin büyük kısmı için de geçerli olmak üzere dünya Şiileri için önemli bir motivasyon kaynağı olmuştur. Devrim ile kurulan Şiilik anlayışına dayanan İslam devleti dünya Şiileri için hem dayanak hem de siyasi güç merkezi olmuştur. İran devriminin Soğuk Savaş dönemi içinde ABD ve Sovyetlerin rekabetine rağmen gerçekleşmesi sadece bu iki güç için değil Sünni Araplar için de bir endişeyi beraberinde getirmiştir. Bu durum devrimin liderleri açısından yenirejimin diğer ülkelere taşınması düşüncesine yönelik endişeleri artırmıştır.[118]

Lübna'daki ilk şii örgütlenmeler sol eğilimli ve komünist Şiiler eliyle gerçekleşmiştir. Bununla beraber İran Devrimi ile başta Lübnan'dakiler olmak üzere İran dışında yaşayan Şiiler siyasi, askeri, ekonomik ve sosyal alanlarda destek alabilecekleri egemen bir güce sahip olmuşlardır. Bu anlamda Hizbullah ile İran Devrimi arasında doğrudan bir bağlantı olduğu söylenebilir. Aslında Lübnan'da Şiilerin siyasi ve askeri olarak ilk düzenli örgütlenmesi Musa Es Sadr tarafından temelleri atılan ancak daha sonra seküler bir yapıya dönüşerek Suriye ile yakınlaşan EMEL Hareketi ile olmuştur.

---

[116] Nasr, a.g.e., s.10.

[117] Okuryazarlık oranları için yakın zamanda ayrıntılı bir çalışma yapılmamıştır. Bu konuda UNESCO tarafından yayınlanan en son veriler 2018 yılında yayınlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için UNESCO web sayfası incelenebilir. Lebanon: Education and Literacy, Erişim Tarihi: 20 Temmuz 2022 http://uis.unesco.org/en/country/lb

[118] Joshua L. Gleis ve Benedetta Berti, *Hezbollah and Hamas*, The Johns Hopkins Universty Press, Maryland 2021, s.36.

İran yönetimi EMEL'in bu dönüşümünde yöneldiği çizgiye karşı duyduğu güvensizliğe alternatif olarak Hizbullah'ın ortaya çıkışını desteklemiştir.

3.3.1. Hizbullah Adının Anlamı

Hizbullah kavramı Kur'an-ı Kerim'de Mücadele Suresi 22. ayet[119] ile Maide Suresi 56. ayette [120] olmak üzere iki kez zikredilmiştir. Ayetlerin yer aldığı her iki sure de Hz. Peygamber'in Medine'de bulunduğu dönemde nazil olmuştur. Bu surelerde Müslümanların Hristiyan, Yahudi ve münafıklar ile ilişkileri konusunda bilgiler yer almaktadır. Kur'an'daki Hizbullah kelimesi çoğunlukla taraftar, Allah'ın tarafında olanlar ve Allah'ın yanında olanlar şeklinde çevrilmiştir. Kuran-ı Kerim'in ayrıntılı olarak açıklandığı tefsirlerde de Hizbullah kelimesi taraftar, taraf, hizip, topluluk, grup, cemaat gibi anlamlara gelmektedir. Ayetin bir yorumunda Müslümanların Allah'a eksiksiz bağlılıklarına vurgu yapılmakta, insanların Allah taraftarları ve şeytan taraftarları olarak iki gruba ayrıldığının altını çizilmektedir. Ayrıca kurtuluşa erenlerin Allah tarafında yer alanlar yani Hizbullah olduğunu ifade edilmektedir.[121]

Bir grubun veya topluluğun Hizbullah kelimesiyle anılması, İran'da Şah rejimine karşı başlayan İslami hareketlerin öncülerinden Molla Muhammed Gaffari'nin hapishaneden yazdığı mektuplarda görülmektedir. Gaffari'ye göre Hizbullah Allah'ın tarafını tutanlar demektir ve bu bir parti değil topyekûn bir halk hareketinin adıdır.[122] Bu çerçevede iki ayetin içinde yer aldığı surelere bakıldığında İslam'ın ilk dönemlerinde verilen hayatta kalma mücadelesi İslam tarihi boyunca dünya

---

[119] Mücadele Suresi Kur'an-ı Kerim'in iniş sırasına göre 104. Suresidir. Hizbullah sözcüğü ilk defa bu surenin 22. ayetinde geçmekte olup Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından hazırlanan mealde şu şekilde çevrilmiştir: *"Allah'a ve âhiret gününe iman eden bir topluluğun, Allah'a ve peygamberine düşmanlık eden kimselere -babaları, oğulları, kardeşleri yahut diğer akrabaları da olsa- sevgiyle bağlandıklarını göremezsin. İşte Allah bu müminlerin kalplerine imanı nakşetmiş ve onları katından bir ruh ile desteklemiştir. Onları -orada ebedî kalmak üzere- altından ırmaklar akan cennetlere yerleştirecektir. Allah onlardan razı olmuştur, onlar da O'ndan razı olmuşlardır. İşte onlar Allah'tan yanadırlar; iyi bilinmeli ki kurtuluşa erecek olanlar da Allah'tan yana olanlardır!"* Bkz. Kur'an-ı Kerim Meali, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2018, s.544.

[120] Maide Suresi Kur'an-ı Kerim'in 5. Suresidir. Hizbullah kelimesi bu surenin 56. ayetinde şu şekilde geçmektedir: *"Kim Allah'ı, peygamberini ve iman edenleri velî edinirse bilsin ki Allah'tan yana olanlar mutlaka galip geleceklerdir."*şeklinde çevrilmektedir. Bkz. Kur'an-ı Kerim Meali, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2018, s.116.

[121] Seyyid Kutup, Fizilal-il Kur'an-Kur'an'ın Gölgesinde, (Çev: E. Saraç, İ. H. Şengüller, B.Karlıağa), cilt: 14, Çelik Yayınevi, İstanbul 1993, s.355-357.

[122] Murat Erdin, *Hizbullah ve Hamas*, Kastaş Yayınevi, İstanbul 2002, s.13.

Müslümanlarına esin kaynağı olmuştur. Hizbullah için de bu iki ayetin vurguladığı mücadele ve taraftarlık kavramları esin kaynağı olmuş, bu nedenle kendilerini bu isimle adlandırmışlardır.

3.3.2. Hizbullah'ın Lübnan'da Ortaya Çıkışı

Hizbullah siyasi ve askeri yönden yapılanmasını tamamlamış bir örgüt olarak 1985'te yayınladığı bir bildiri[123] ile varlığını kamuoyuna ilan etmiştir.[124] İslami bir hareket görünümünde olan Hizbullah bu anlamda köklü bir Şii tecrübesi ile ortaya çıkmıştır. Raşid halifeler döneminde halifenin belirlenmesinde seçim–nas yaklaşımının doğurduğu ihtilaf sonucu ortaya çıkan Şii–Sünni ayrışması İslam'da siyasallaşmanın başlangıcı olarak kabul edilir.[125] İslam'ın diğer dinlerden farklı olarak hayatın her alanına hâkim olma ilkesi Müslümanlarca mutlak hüküm olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle İslam sadece sosyal alanda değil siyasal alanda da tek kural koyucu olarak kabul edilmiştir. Müslümanların bu düşünceye binaen İslam'ı hayatın her alanına hâkim kılmak için mücadele etmesi bir yükümlülük olarak görülmüştür. Tarih boyunca Müslümanların hem kendi içlerindeki hem de gayrimüslimlerle olan mücadeleleri bu ilkenin gereği olarak görülmüştür. Bu mücadele 19. yüzyıldan itibaren *İslami Hareket* kavramının doğmasını sağlamıştır.[126] Hayber Kalesi'nin fethi ile başlayan İslam'ın fetihler yoluyla yayılma süreci bin yıldan fazla bir süre devam etmiştir. 17. yüzyıl ortalarında Avrupalı devletlerin Westfalya Anlaşması ile başlattığı ve küçük olsun büyük olsun her devleti egemen kabul eden uluslararası ilişkiler anlayışı, Fransız Devrimi ile ortaya çıkan ulus-devlet anlayışı ile farklı bir boyut kazanmış, milliyetçilik

[123] Hizbullah Şura Meclisinin 1985 yılında hazırlayıp yayınladığı bildiride Hizbullah'ın resmi olarak var olduğu ve amaçlarını içeren bilgilere yer verilmiştir. Bildiri ilk olarak Hizbullah'ın resmi gazetesi El Ahd gazetesinde "Nass al-Risala al-Maftuha allati wajahaha Hizballah ila-l-Mustad'afin fi Lubnan wa-l-Alam" başlığı ile yayımlanmıştır. Ayrıntılı bilgi ve bildirinin tam metninin Türkçe çevirisi için bkz. Dünya ve İslam Dergisi, Sayı: 4 Eylül 1990. https://www.haksozhaber.net/okul/hizbullahtan-lubnan-ve-dunya-mustazaflarina-acik-mektup-124yy.htm Erişim Tarihi: 25/08/2022, İngilizce versiyon için bkz. https://www.ict.org.il/UserFiles/The%20Hizballah%20Program%20-%20An%20Open%20Letter.pdf Erişim Tarihi: 25 Ağustos 2022.

[124] Martin Kramer, "The Moral Logic of Hizballah," in Origins of Terrorism: Psychologies, Ideologies, Theologies, States of Mind, ed. Walter Reich, *Cambridge University Press*, Elektronik Versiyon, 1990, pp. 131-157 Erişim tarihi: 25 Ağustos 2022, The Moral Logic of Hizballah – Martin Kramer on the Middle East

[125] Mehmet Zeki İşcan, "Siyasal İslam'ın Tarihçesi Üzerine", *Orta Asya'da İslam Temsilden Fobiy*e, Muhammed Savaş Kafkasyalı, (Ed.), Ahmet Yesevi Üniversitesi, Ankara 2012, s.335-366.

[126] Levent Duman, "Dünya'da ve Türkiye'de Siyasal İslam", *Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 3, Sayı: 7, Haziran 2016, s.257-275

fikri başta Osmanlı Devleti olmak üzere imparatorlukların çözülme sürecini başlatmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Osmanlı Devleti'nden ayrılan otuzdan fazla devletin çoğu Müslümanların yoğun yaşadığı yerlerde kurulmuştur. İslam dünyasında fetih anlayışının ortadan kalktığı bu süreçte bunun yerini İslami mücadele kavramı almaya başlamıştır. İslami mücadele sadece gayrimüslimlere karşı değil kurulan devletlerin Müslüman yönetimlerine karşı da yürütülmüştür. İslami hareket kavramı günümüzde Hizbullah için olduğu kadar tüm Müslüman aydınlar için de önemlidir. 19. yüzyıldan itibaren birçok Müslüman aydın bulundukları ülkelerde bu mücadeleye öncülük etmişlerdir. Cemalettin Afgani, Muhammed Abduh, Raşid Rida ve Hasan El-Benna [127] gibi isimler ortaya koydukları fikirler ve yürüttükleri çalışmalarla ülkelerinde ve diğer Müslüman bölgelerde İslami hareket fikrinin öncüleri olmuştur. Çağdaş bir kavram olan İslami hareket fikri Batı dünyasında "Siyasal İslam"[128] kavramı çerçevesinde değerlendirilmiş ve bu hareketlerin çoğu köktenci örgütler olarak tanımlanmıştır.[129] Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde bu kavram önce çeşitli aydınlarca dillendirilmiş ve İslam coğrafyalarındaki aydınlarla ilişkiler geliştirilmiştir. Ardından İkinci Abdülhamid döneminde yürütülen İslamcılık politikası bu kavrama yakın bir anlamla Osmanlı Devleti'nin resmi politikası olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan manda yönetimleri ile birlikte Müslüman ve Hristiyanların Lübnan'da kendilerine ait din eksenli devlet kurma düşünceleri somutlaşmaya başlamıştır. Lübnanın sadece Hristiyan bir devlet olmasını istemeyen Fransa, her ne kadar Marunîlerin bu amacının gerçekleşmesini istemiş gibi görünse de Orta Doğu bölgesindeki dengeler açısından bunu engellemek için tedbirleri almış, Beyrut ve Trablus'u Büyük Lübnan'ın içine katmıştır. Bu nedenle mezheplere dayalı konfesyonel bir sistem ile her iki dinin mezheplerine siyasi temsil hakkı vererek dini referanslı oluşumların önüne geçmek istemiştir. Bu durum Lübnan'da İslami hareketlerin ortaya çıkmasını ve gelişmesini engellemiştir. Bu nedenle İslami hareket

[127] İslam dünyasında ilk örgütlü İslami Hareket olarak Hasan El Benna'nın Mısır'da kurduğu İhavan-ı Müslimin (Müslüman Kardeşler) olduğu kabul edilir. Ancak onun bu hareketi kurarken Cemaleddin Afgani ve Muhammed Abduh'un izinden gittiği görülmektedir. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Hayrettin Karaman, İslami Hareketin Öncüleri, İz Yayıncılık, Cilt.1-5, İstanbul 2013.

[128] Mohammed Saif, "İslam Tartışmalarının Yeni Hayaleti: 'Siyasal İslam'," *Perspektif, Online Makale,* https://perspektif.eu/2021/06/01/islam-tartismalarinin-yeni-hayaleti-siyasal-islam/ Erişim Tarihi: 15 Temmuz 2022.

[129] Sami Abdulkader Mustafa, "Yeni Dünya Düzeni ve İslami Hareketler", *Dicle Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı,* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır 2016, s.35-36.

fikri Lübnan'da bağımsızlıktan itibaren ortaya çıkmaya başlamıştır. Hemen hemen aynı dönemlerde Osmanlı Devleti'nden ayrılan ve Orta Doğu coğrafyasında kurulan ülkelerde erken dönemde başlayan İslami hareket örgütlenmeleri Lübnan'da ancak iç savaş döneminde tam anlamı ile kurumsallaşmaya başlamıştır.

Siyasal yapısının özgünlüğüne benzer biçimde Lübnan'da ortaya çıkan İslami gruplar diğer ülkelerin aksine ağırlıklı olarak Şii eksenli olmuştur. Sünniler gerek yönetimde gerek temsilde daha etkin konumda olmaları ve çoğunlukla belli başlı ailelerin çevresinde örgütlenmiş olmaları nedeniyle siyasal İslam düşüncesi bağlamında Şiilere göre biraz daha geride kalmışlardır. Bu çerçevede ilk örgütlü hareket Hizbullah'ın da içinden çıkacağı Şii imam Musa Es Sadr'ın kurduğu EMEL Hareketi olmuştur.[130] Aslen Lübnan kökenli olan İran doğumlu Sadr Şii öğretinin en önemli iki merkezi olan önce Kum'da ardından Necef'te dönemin en önemli Şii ulemalarından üst düzey İslami eğitim almıştır. Eğitim döneminde siyasal ve sosyal sorunlar ile ilgili çalışmalar yaparak kendini geliştiren Sadr Lübnan'ı fikirlerini uygulabileceği en uygun yer olarak görmüştür. 1959'de Lübnan'a gelerek burada hızlıca çalışmalara başlamış ve 1967'de kurduğu *Yüksek İslam Konseyi* ile ilk örgütlü siyasal yapıyı hayata geçirmiştir.[131] Sadr Şiilerin örgütlenmesi için çalışmalar yürütürken Lübnan'daki siyasi gelişmelere de ilgi göstermiştir. Lübnan'da iç savaşın başlamasından önce ve savaş sırasında yaşanan gerilimlerde aracılık etmiş ve tarafları kısa süreli de olsa uzlaştırmayı başarmıştır. Son olarak şiddetli çatışmaların yaşandığı 1978'de tarafları bir araya getirmek için başlattığı açlık grevi ile amacına ulaşmıştır. Ancak 1978'de Libya lideri Muammer Kaddafi'nin kendisini ısrarla ülkesine davet etmesi ile Libya'ya gitmiş ve bu geziden sonra kendisinden bir daha haber alınamamıştır.[132]

Lübnan'da mağdur durumda olanlar sadece Şiiler olmadığından Musa Sadr o dönemde Hristiyanlara da yardım etmeye çalışmış, onların sorunlarını da dile getirmiştir. Musa Sadr bunu söylem düzeyinde bırakmamış bu amaçla Melkit Katolik Başpiskopos George Haddad ile birlikte mezhebine ya da etnik kökenine bakılmaksızın sosyal ve

[130] İmam Musa Sadr Lübnan'da Şiilerin sosyal ve siyasal olarak gelişmesi için büyük bir mücadele yürütmüş din adamıdır. Hayatı ve mücadelesi ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Abdurrahim Ezeri, Lübnan'da Direnişin Mimarı İmam Musa Sadr, (Çev: Sedat Baran), Feta Yayıncılık, İstanbul 2012.
[131] Thomas Collelo, Lebanon: A Country Study, Library of Congress. Federal Research Division, Washington D.C. 1989, s.241.
[132] Rodger Shanahan, *The Shi'a of Lebanon,* Tauris Academic Studies, New York 2005, s.108.

ekonomik olanaklardan yoksun bırakılmış bütün insanların acılarını dindirmek için *Yoksunlar Hareketi*'ni kurdu. Yalnızca Şiilerle sınırlı olmayan hareket bütün mezheplerden "mazlum" insanlara açıktı. Fakat Şiilerin Zaimleri cemaatin himaye sistemini zayıflatacağını düşünerek buna engel olmaya çalıştılar. Bir süre sonra *Yoksunlar Hareketi*, çok inançlı yapısını koruyamadı ve Musa Sadr'ın liderliğinde Şii tabanlı bir hareket halini aldı.[133] Ardından Lübnan iç siyasetinde ve 1975'te başlayan iç savaşta daha etkili olabilmek için Sadr EMEL adlı milis örgütü kurmuştur. Sadr siyasal olarak Şiileri örgütlemenin yanında sosyal alanda da Lübnan toplumunu kucaklayacak çalışmalar yürütmüştür.[134]

İmam Musa Sadr'ın sosyal ve siyasi faaliyetlerinin yanında hassas olduğu bir başka konu da Filistin meselesi olmuştur. Sadr yaşanan büyük göçler ile Lübnan'da artan Filistinlilere sahip çıkmış, onların sosyo-ekonomik sorunları ile ilgilenmiş, siyasi olarak da yürüttüğü faaliyetlerle bu desteğini göstermiştir. Kaybolmasına kadar geçen sürede Sadr Şii çevrelerden gelen Filistinlilerin şiddetin ve çatışmaların kaynağı olduğu bunun da Şiiler üzerinde yıkıcı etkileri olacağı eleştirilerine karşı durmuştur.[135] Sadr, oluşan şiddetin ve sorunların esas kaynağının İsrail ve Batılı güçler olduğu savını kullanarak tepkileri bu iki cepheye yöneltmiştir. Sadr'dan sonra EMEL hareketinin Nebih Berri liderliğinde daha pragmatist politikalar izlemesi EMEL milisleri ile Filistinli milisler arasında çatışmaların başlamasına neden olmuştur.[136]

1960'tan itibaren gerek İran ulemasının gerekse Suriye yönetiminin desteği ile Lübnan'da farklı kollardan çalışmalar yürütmek üzere Şii kökenli hareketler otaya çıkmıştır. Bunların en önemlileri; Müslüman Din Adamları Cemaati, Lübnan Müslüman Öğrenci Birliği ve Cebel-i Amil Din Adamları Cemaati adıyla kurulan hareketlerdir.[137] Aynı dönemde yine İran kökenli bir âlim olan Mustafa Şamran da

[133] Alagha, a.g.e., s.33.
[134] Augustus Richard Norton, *Amal And The Shi'a Struggle for The Soul of Lebanon*, Universtiy of Texas Press, Austin 1988, s.47-48
[135] Erdin, a.g.e, s.11
[136] İbrahim Halit Elçi, "Lübnan Hizbullahı'nın Dönüşüm Süreci", *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010, s.51-52.
[137] Mustafa Yetim, Rıdvan Kalaycı ve Tamer Kaşıkçı, Ortadoğu'da Devlet Dışı aktörler ve Arap Baharı Müslüman Kardeşler, Hizbullah, Hamas, Orion Yayınevi, Ankara 2020, s.86.

Lübnan'da İslami bir bilinç oluşturmak ve gençleri bu fikirler ile yetiştirmek için çalışmalar yürütmüştür. Kurduğu El-Dava adlı örgüt dönemin Irak Şii önder ve âlimi Muhammed Bakır Es-Sadr'ın kurduğu El-Dava ile doğrudan irtibatlıydı. Şamran hem el-Dava bünyesinde bulunan gençlere hem de EMEL içindeki gençlere eğitim vererek onları bilinçlendirmeye çalışmıştır. Hizbullah'ın kuruluşunda görev alan kadrolar bu çalışmalara katılan gençler arasından çıkmıştır.[138]

Yirmi yıllık bir süre içinde Lübnan içinde yeni bir dinamizm ile Şii aktivitesini canlandıran Sadr'ın 1978'de kayboluşunun ardından [139] EMEL içinde başlayan ayrışma açığa çıkmıştır.[140] Bunu tetikleyen birinci neden 1967 Arap–İsrail Savaşı sonucu Arapların yenilgisi ile etkisi Araplar arasında azalmaya başlayan Arap sosyalizmidir. Bu süreçte Arap milliyetçiliği de aynı şekilde erime sürecine girmiştir. İkincisi İran Devrimi'nin sol fikirler yerine İslamcı politikalar üzerine kurduğu devrim ihracı politikası sonucunda Humeyni'nin EMEL'i yetersiz bulmasıdır. Üçüncüsü belki de en önemlisi İmam Musa Sadr'ın kaybolmasıdır. Dördüncüsü ise EMEL'in Filistin mücadelesindeki tutumunda Lübnan hükümetinin tezlerine yakınlaşması ve Filistinlilerden uzaklaşmasıdır. [141] Musa Sadr'ın kayboluşundan sonra EMEL yönetimine önce Hüseyin Hüseyni ardından da Nebih Berri gelmiştir. Nebih Berri'nin yönetime gelmesi EMEL içindeki tartışmaları daha da alevlendirmiştir. EMEL yönetiminin sayılan bu hususlarla birlikte Lübnan devleti ile birlikte hareket edeceğini ilan etmesi ardından İsrail'e karşı tutumunda yumuşama eğilimi göstermesi örgüt içindeki bölünmeyi kaçınılmaz hale gelmiştir.[142]

EMEL'de yaşanan çözülme sonucunda Abbas el-Musavi liderliğindeki İslamcı isimler, İslami Emel adıyla müstakil bir örgüt kurarak EMEL'den ayrılmışlardır. Kurulan örgüt içinde İran'dan beslenen İslami kadroların uzun yıllar boyunca yürüttüğü çalışmalarda görev almış olan Abbas el Musavi, Hüseyin Musavi, Subhi El Tufeyli ve Hasan Nasrallah gibi isimler yer almışlardır. Bu süreçte Sadr ile Lübnan'da başlayan İslami hareket fikri ve bu eksende yapılan çalışmalar Hizbullah'ı ortaya

[138] Alagha, a.g.e., s.37.
[139] Norton, a.g.e., 1988, s.52-53.
[140] Naem Qassam, *Hizbullah: Bir Hareketin Anlatılmamış Öyküsü*, Kesit Yayınları, İstanbul 2006, s.29.
[141] Gökhan Erdem, Lübnan'da Şii Siyasi Hareketin Evrimi: Emel'den Hizbullah'a, "*The Turkish Yearbook of İnternational Relations*", cilt: 49 sayı: 1, 2018, s.21-55.
[142] Faik Bulut*, İslamcı Örgütler 3*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2009, s. 38.

çıkaran kadroları yetiştirmiştir. İran bu çalışmalarda daha ziyade devrim sonrası kurduğu siyasi ve dini ideolojik ilişkiler ile güçlü bir rol üstlenmiştir. Özellikle *Filistin Davası*na sunulan katkı ile süreç daha da güçlenmiş ve bu durum mücadeleye meşruiyet kazandırmıştır. Lübnanlı Müslümanlar içinde Şii kesim Filistinliler ile kuvvetli bağlar kurarak hem İsrail'e karşı direnişin sembolü haline gelmiş hem de diğer Şii ve Ehl-i Sünnet grupların desteğini almıştır. *Filistin Davası* bir diğer yönüyle Şii–Sünni mücadelesi içinde Hizbullah'a ayrı bir konum sağlamıştır. Bu iki mezhep tarih boyunca belki de ilk defa aynı fikir üzerinde bu kadar yakınlaşmıştır. Bu durum Hizbullah'ın kuruluşuna giden nedenlerden biri olmuştur. Yukarıda sözü edilen isimler yanında yeni yetişen kadrolar Hizbullah'ın kuruluşunda önemli roller üstlenmişlerdir. Aynı dönemde İran'ın Şam büyükelçisi olan Ali Ekber Muhteşemi bu isimler ile sık sık bir araya gelerek Hizbullah'ın dini ve siyasi ideolojik altyapısını oluşturmuştur.[143]

Lübnanlı Şiiler arasında yaşanan bu fikir ayrılıklarının neden olduğu bölünme, İslami hareket fikri çevresinde yeni bir hareketin oluşacağı yönünde işaretler vermiştir. Süreci hızlandıran bir diğer etken İsrail'in Beyrut'a kadar uzanan işgalidir. Lübnan'ın önde gelen Şii İslami grupları bu işgalin karşısında daha güçlü durabilmek ve İslami bir düzen oluşturmak amacıyla Bekaa bölgesinden üç âlim ile çeşitli İslami komiteleri temsilen üç kişi ve İslami EMEL'den üç isimden oluşan dokuz kişiyi temsilci olarak belirlemişlerdir. Bu isimler arasında Hüseyin Fadlullah, Suphi el Tufeyli, Abbas el Musavi, İmad Muğniye, Naim Kassam ve Ragıp Harp gibi Hizbullah için önemli isimler yer almıştır.[144] Heyette İran'ın Şam ve Beyrut büyükelçileri de yer almış böylece İran Hizbullah'ın şura heyetine doğrudan dâhil olmuştur.[145] Adına *Dokuzlar Meclisi* denilen bu komisyon ayrıntılı bir çalışma yaparak ortak bir metin oluşturmuştur. *Dokuzlar Belgesi* adını taşıyan bu belge veli-yi fakih[146] sıfatıyla İmam Humeyni'nin onayından sonra yürürlüğe girmiştir. İmam Humeyni'nin kendisine

[143] Alagha, a.g.e., s.36-37.
[144] Ahmed Nizar Hamzeh, *In The Path of Hizbullah*, Syracuse University Press, New York 2004, s.24
[145] Ömer Kahraman, *Suriye Krizi'nde Lübnan Hizbullahı'nın Rolü*, Gece Akademi Yayınları, Ankara 2019, s.117.
[146]Ayrıntılı bilgi için bkz. TDV İslam Ansiklopedisi VELÂYET-i FAKĪH - TDV İslâm Ansiklopedisi (islamansiklopedisi.org.tr) Erişim Tarihi: 28/08/2022 Ayrıca bkz. Naem Qassam, *Bir Hareketin Anlatılmamış Öyküsü*, Kesit Yayınları, İstanbul 2006, s.24-25.

yüklediği bu kavram velayet-i fakih kurumuna dayanır. Bu kavram Şii dünyası içinde 12 İmamın hatadan ve günahtan sorumlu olmamalarına dayanır. Kaybolan son imamın yeniden dünyaya geri döneceğine inanan Şiilerce onun velayetini yürütecek kişinin imamlar kadar günahsız olduğu savunulmakta ve kendisine kesin bir biat ile tabi olunmaktadır.[147] Bu kavramı uzun yılların ardından İslam Devrimi sonrasında İmam Humeyni gündeme taşımış, kendisini imamdan sonra adil fakih özelliği ile veli-yi fakih ilan etmiştir.[148] *Dokuzlar Belgesi* ile ülkedeki önde gelen İslami gruplar kendilerini lağvederek bir çatı altında toplanmış ve bu çatının adı bir süre sonra Hizbullah olarak belirlenmiştir.[149] Seçilen bu heyet aynı zamanda Hizbullah'ın yönetim kadrosunu oluşturmuştur. İki veya üç yıllığına görev yapmak üzere seçilen isimler 2008 yılında İmad Muğniye'nin Suriye'de öldürülmesinin ardından sekiz kişi ile görevlerine devam etmektedir. Heyetin yürüttüğü çalışmalar dikkate alındığında Hizbullah'ın ilk olarak 1982'de kurulduğu söylenebilir. Çünkü bu dönemden sonra gerek Lübnan içinde gerekse İsrail ve Batı ile mücadelede Hizbullah'ın resmi ilanından sonra yürüttüğü yöntemler kullanılmaya başlanmıştır. Yaklaşık on yıl süren bir geçiş dönemi içinde Hizbullah'ın Şii dünyasında önemli bir kavram olan takiyyeyi kullandığı görülmektedir. Gizlilik dönemi 1984'e kadar devam etmiş, ardından *Dokuzlar Grubu*nun ana çerçevesini hazırladığı manifesto ile Hizbullah yönetimi 1985'te resmi olarak kendisini ilan etmiştir.

3.4. Hizbullah'ın İdeolojik Temelleri

1985'te resmi olarak ilan edilen Hizbullah, yayınladığı belgede üç temel hedefi merkeze almış ve söz konusu esaslar çerçevesinde faaliyetlerde bulunacağını açıklamıştır. Bu esaslar daha iyi bir yaşam için İslam'ın en uygun sistem olduğunu kabul etmek, İsrail'i birinci düşman kabul ederek ona karşı direniş mücadelesi vermek, Hz. Peygamberin ve ardından gelen imamların meşru temsilcisi olan veli-yi fakih'e bağlı kalmak şeklinde üç ana maddeden oluşmaktadır.[150] Bu ilkelere bakıldığında Lübnan Şiileri arasında oluşan örgütlenmenin İran'daki yapıyla aynı olduğunu söylenebilir. Hizbullah kavramının fikir babası olan Gaffari'nin hedefleri ile Hizbullah

[147] Stephen Keith Mulhern, "An Analysis Of Hezbollah's Use Of Irregular Warfare, Thesis Intelligence and National Security Studies Program" , *The University of Texas* at El Paso, Texas 2012, s.12.
[148] Naem Qassam, *Hizbullah: Bir Hareketin Anlatılmamış Öyküsü*, Kesit Yayınları, İstanbul 2006, s.75-76.
[149] Qassam, a.g.e., s.23.
[150] Yetim vd., a.g.e., s.93.

ideologlarının ortaya koyduğu görüşler bunu ispat etmektedir. Bu görüşler şu şekilde ifade edilebilir: Lübnan'ın yaşadığı temel problemlerin ana çözüm kaynağı İslam'dır, kurulacak İslami sistem tüm toplumsal ve siyasal sorunları çözecektir. Batılı güçler Lübnan'dan temizleninceye kadar mücadele devam edecek ve varlığı tüm problemlerin kaynağı kabul edilen İsrail ilk fırsatta yok edilecektir. Son olarak dünya Müslümanları arasında vahdet gerçekleşecek ve Hizbullah bunun merkezinde olacaktır. [151]

Ortaya koyduğu ilkeler ve ileri gelen ulemanın açıklamaları ışığında Hizbullah'ın ideolojik temelleri iki yönden ele alınabilir. İlki dini ideolojik temel olup esas oluşum bu ilkeler çerçevesinde şekillenmiştir. Çünkü Hizbullah, ismi ile müsemma olarak tüm ideolojisini İslam'ın birincil kaynağı olan Kur'an-ı Kerime ve buna bağlı olarak naslara dayandırarak tüm dini kesimler nezdinde kendini merkeze almak istemiştir. Bu çerçevede Şii öğretisi Hizbullah için asli ideolojik dayanak olmuştur. Lübnan merkezli Şii inancı ile İran Şii anlayışını birleştiren Lübnan Şii uleması bu sayede İran ile bağlarını güçlendirmiş ve hedeflediği amaçlara ulaşmaya çalışmıştır. İran ve Irak'ta eğitim almış olan Musa Es Sadr, Hüseyin Fadlullah, Suphi El Tufeyli, Hasan Nasrallah gibi çoğu Lübnan kökenli Şii âlimler Hizbullah'ın dini ideolojisini oluşturacak çalışmalar yürütmüşlerdi.[152] Hizbullah'ın ideolojisini tamamlayan bir diğer unsur da siyasi ideolojik kaynaklarıdır. Kuruluş döneminde uyguladığı kendini gizlemeye yönelik takiyye politikası çerçevesinde çok fazla gün yüzüne çıkmayan siyasi ideolojisi iç savaş sonrasında Lübnan'da yeniden işlemeye başlayan siyasal sistem ile gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. Dolayısıyla Hizbullah'ın bu iki ideolojik yapısı onun amaçlarını ve politikasını anlamanın anahtarıdır.

3.4.1. Hizbullah'ın Dini İdeolojik Yapısı

Hizbullah İslam inancı esasları çerçevesinde hareket ettiğini ifade etmektedir. Allah'ın tek mutlak varlık olduğuna, Hz. Muhammed'in onun elçisi olduğu, Hz. Ali'nin ise onun mutlak vekili olduğuna inanmaktadır. Lübnan merkezli bir örgüt olarak kurulan Hizbullah'ın kökleri Şia inancı çerçevesinde İran'a uzanmaktadır. Şii ulemanın siyasi

[151] Murat Erdin, *Hizbullah ve Hamas*, Kastaş Yayınevi, İstanbul 2002, s.13.
[152] Ali Korani, *İslami Mücadelede Hizbullahi Yol*, Bengisu Yayınları, İstanbul 1992, s.133-139.

irade dışında kurduğu hiyerarşi onların kendi ideolojilerini geliştirmesini sağlamıştır. Hizbullah bu ideolojinin bir ürünü olarak İran'dan bağımsız değildir.[153]

Hizbullah'ın dini ideolojisi Şii mezhebinin ortaya koyduğu görüşlerin bir yansımasıdır. Her ne kadar kuruluş döneminde ümmetçi bir yaklaşımla hareket etmiş olsa da Şii ulemadan oluşan üst kadroları ile birlikte referans aldığı ilkeler onun Şiilik doktrinine dayanan bir yapı olduğunu ortaya koymuştur. 1960'lardan itibaren özellikle Necef'te yetişmiş âlimler Lübnan'a gelerek dersler, konferanslar ve kültürel çalışmalar ile İslami bilinç oluşturma çalışmaları başlatmışlardır. [154] Önceki bölümlerde açıklandığı gibi Şii inancı bir mezhepten çok siyasi bir düşünce sistemine dönüşmüş ve günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Hizbullah için Şii inanç sisteminin ortaya koyduğu yaklaşımlar ve kavramlar merkez kabul edilmiştir. Örneğin, velayet-i fakih kurumu, İmamiye inancı, cihad anlayışı, şehitlik müessesesi gibi temel kavramlar Hizbullah'ın dini ideolojisinin ana kaynakları olmuştur.[155]

Şii inancı anlayışı içindeki Hizbullah için altıncı imam Cafer-i Sadık'ın ortaya koyduğu fikirleri temel alan İmamiyye kolu, Hz.Ali'den itibaren onun soyundan olan ve 12. İmam Muhammed el Mehdi'ye kadar gelmiş Ehli-beyt imamlarının izinden gitmenin zorunlu olduğu inancını benimser. Ancak Şii inancına göre kayıp birini *taklid mercii* [156] olarak kabul etmek itikadî yönden bozulmaya işaret ettiğinden kayıp imamdan sonra onun fakihi olan imama itaat etmek şarttır.[157] İran Devrimi öncesinde taklid mercii olan İmam Humeyni devrimin ardından hem dini hem siyasi yetkileri elinde toplayarak İran'daki Şiilerin tek lideri konumuna gelmiştir. Hizbullah bu savın sonucu olarak İmam Humeyni'yi taklid mercii olarak onayarak onun kayıp imamın

[153] Martin Kramer, "Hizbullah'ın Moral Mantığı," *Dünya ve İslam Dergisi*, Sayı: 11, 1992, s. 97-120.
[154] Qassam a.g.e. s.15.
[155] A.g.e., s.24-28.
[156] Taklid mercii Şiilik inancında dini konularda örnek alınacak kişiyi ifade eder. Şii ulema (İmamiyye Şiası) Hz. Peygamberden sonra içtihad kapısının kapanmadığını, bunun içinde fıkhi konularda bir merciye ihtiyaç olduğu fikrini savunmuşlardır. Bu nedenle Müslümanlar üzerinde ihtilaf yaşanan konularda hayatta olan en yüksek dini merciye başvurmak zorundadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. TDV İslam Ansiklopedisi c.29 s.172-174. Ayrıca bkz. Ahmad Kazemi Moussavi, "The Establishment of the Position of Marja'iyyt-i Taqlid in the Twelver-Shi'i Community Author", *Iranian Studies*, cilt: 18, sayı: 1, 1985, ss. 35-51, Linda S. Wallbridge, The Most Learnet of the Shi'a, Oxford University Press, London 2001, s.4-5
[157] Muhammed Mescidi Camii, *Ehli Sünnet ve Şia'da Siyasi Düşüncenin Temelleri*, (Çev: Ejder Okumuş), İnsan Yayınları, İstanbul 1995, s.125-126.

fakihi olduğunu kabul etmiştir. Şii inancının bir başka yöntemi olan takiyye Hizbullah'ın da kullandığı bir yöntem olmuştur. Şiiler takiyyeyi çoğunlukla siyasi ve askeri olarak baskı altında bulundukları dönemlerde hayatta kalmak ve inançlarını korumanın yolu olarak kullanmıştır. Mevcut Genel Sekreter Hasan Nasrallah bu durumu kendilerinin de ilk dönemlerde takiyye yaparak daha hızlı örgütlendiklerini böylece erken dönemde iç ve dış baskılara karşı korunduklarını ifade etmiştir.[158] Gizlilik dönemi içinde siyasi ve askeri olarak güçlenmek için çalışmalar yürüten Hizbullah kadroları Kerbela Olayı'nı da referans almıştır. Dünya üzerindeki adaletsizlik, zulüm ve yoksulluğun ancak kurulacak İslami düzenle sağlanacağını ifade ederek Kerbela Olayı'na gönderme yapmışlardır. Bu amaçları gerçekleştirmek için de katı disiplinli bir anlayış benimsemiş ve çalışmalar yürütmüşlerdir.

Hizbullah'ın sahip olduğu insani kaynağın İslami mücadele çerçevesinde bilinçlenmesinde bir isim öne çıkmaktadır. Aslen Lübnan kökenli olan bu isim Kerbela'da doğmuş ve eğitim almış olan Ayetullah Muhammed Hüseyin Fadlullah'dır. [159] 1956'da Lübnan'a gelerek burada özellikle gençlik üzerinde İslami bilinç oluşturma yönünde faaliyetler yürüten Fadlullah, Hizbullah'ın resmi olarak kurulmasından sonra da bu çalışmalarını Hizbullah ile birlikte yürütmüştür. Özellikle mahallelerde ve camilerde gençler ve yetişkinler ile bir araya gelerek onlara İslami mücadele fikrini aşılamıştır. Onun çalışmaları sonucunda Lübnan'da Şiiler arasında İslami mücadele fikri gelişmiş bu durum Hizbullah'ın bilinçli bir taraftar kitlesi kazanmasına katkı sağlamıştır.[160] Fadlullah ortaya koyduğu şura modeli fikri ile Hz. Muhammed'in uyguladığı yönetim anlayışını sıklıkla işleyerek Hizbullah'ın halk kesimleri tarafından kabul gören bir örgütlü yapıya bürünmesini sağlamıştır. [161] Fikirleri ve çalışmaları ile Hizbullah'la çok yakın olmasına rağmen kendisine atfedilen manevi liderlik vasfını kabul etmeyen Fadlullah kendisini sadece Müslüman toplum

[158] Alagha, a.g.e., s.104.
[159] Martin Kramer, "The Oracle of Hizbullah: Sayyid Muhammad Husayn Fadlallah," *Spokesmen for the Despised: Fundamentalist Leaders in the Middle East,* Chicago, Illinois: University of ChicagoPress, 1997, s.83-181.
[160] Yıldırım Boran, *El-Fetih Hamas Hizbullah: Ortadoğu'da Direniş*, Siyah Beyaz Yayınları, İstanbul 2011, s.245-246.
[161] Abdulgani Bozkurt, "Hizbullah'ın Lübnan'da Kuruluşu ve Popülaritesinin Sebepleri", *Tarih Okulu Dergis*i, cilt: 2014, sayı: XVII, 2014, s.607-608.

içinde İslami bilinç oluşturmaya çalışan bir öğretici olarak görmüştür.[162] Bu algının oluşmasında ya da Fadlullah'ın bu mevkii kabullenmemesinde onun daha çok Necef ekolünden[163] gelmiş olmasının etkisinden söz edilebilir. Kendisi İmam Humeyni'nin veli-yi fakihliğine açık olarak karşı çıkmamış olsa da tam bir destekten de kaçınmıştır. Ayrıca taklid mercii olarak İmam Humeyni'nin Necef döneminde iken anlaşmazlık yaşadığı kendisinin de hocası olan Ayetullah el Hoi'yi tercih ederek bu noktadaki mesafeli duruşunu göstermiştir.[164]

Şii inancı içinde ilk dönemden itibaren tartışmalı bir yeri olan velayet'i fakih makamı Hizbullah içinde karşı çıkanlar olmasına rağmen kabul edilen bir ilke olmuştur. 12. İmam Muhammed el Mehdinin gaybetinin ardından kimi Şii ulema tekrar dönünceye kadar kendisinin yeryüzünde bir fakih aracılığı ile temsil edileceğini savunmuştur. Bu fakihin de tıpkı imamlar gibi günahsız olduğuna inanılır. Ancak son dönemde İran'da önde gelen Şii âlimlerinden Muhammed Bakır Es Sadır, Ayetullah Sistani ve Beheşti gibi âlimler bu kurumu kabul etmemişlerdir. Ayrıca Lübnan'da Hizbullah'ın manevi lideri olarak görülen Fadlullah velayet-i fakih anlayışını eleştirmiş ve bu yöndeki tartışmalardan uzak kalmıştır.[165] Şiiler arasındaki ihtilaflı duruma rağmen Hizbullah yönetimi Humeyni'yi tek lider olarak kabul etmiş, buna Hizbullah'ın 1985'teki manifestosunda yer vermiştir.[166]

Humeyni'nin ölümünün ardından İran'da Ali Hamaney veli-yi fakih olarak seçilmiştir. Humeyni'nin devrimin hemen ardından Hamaney'i Lübnan'dan sorumlu vekili olarak seçmiş olması nedeniyle Hizbullah'ın onun fakihliğine biat etmesi kolay olmuştur.

---

[162] Alagha a.g.e., s.40.

[163] Şii dünya için ilk merkez Irak olmuştur. Şiiler yüzyıllar boyunca Irak'ta örgütlenmiş ve burada medreseler kurmuşlardır. Safevi dönemi ile birlikte İran'da bu tür çalışmalar Kum merkezli olmuştur. Bu iki şehir Şii dünyası Fıkıh Usulü ile ilgili olarak ilim sahasında iki merkez olmuş ve aralarında bir rekabet yaşanagelmiştir. Lübnanlı Şiiler çoğunlukla Necef'te eğitim almış imamların etkisiyle Necef eksenli Şii fıkıh ekolüne daha yakın olmuşlardır. Bu çerçevede Necef ve Kum ekolleri ile Şiiler fıkıh usulü alanında iki farklı görüş ortaya koymuş ve buralarda yetişen bazı İmamlar taklid mercii olmuşlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. M. A. Raghebi, M. N. Ferdosieh ve S. A. Jafari, "Analytical Approach of Qom and Najaf Jurisprudenial Schools Regarding the Issuance and Documentary Authenticities of Hadith and their Effects", *Örgütsel Davranış Araştırmaları Dergisi*, c.3, s.2, İstanbul 2018, s.1-20.

[164] Kramer 3, a.g.e., s.76; Kahraman, a.g.e., s.112.

[165] Ömer Kahraman, *Suriye Krizi'nde Lübnan Hizbullah'ının Rolü*, Gece Akademi yayınları, Ankara 2019, s.109-111.

[166] Qassem, a.g.e., s.107.

Hamaney de dini liderliğe geldikten sonra bu görevi başka bir kişiye vermemiş, kendisi yürütmeye devam ederek Hizbullah'a verdiği önemi göstermiştir. [167] Ancak Hizbullah'ın bu noktadaki tutumu onun tamamen İran güdümünde olduğu anlamına da gelmemektedir. Çünkü hem İranlıların hem de Lübnanlı Şiilerin kendilerine münhasır siyasi ve idari özellikleri vardır. Bu açıdan veli-yi fakihe biat sınırsız bir teslimiyet anlamı da taşımamaktadır.[168]

Hizbullah'ın dini ideolojisinin bir diğer önemli kaynağı "cihad" kavramıdır. İslami mücadele fikrinin de kaynağı olan bu kavram Hizbullah aktivizmini ayakta tutmaktadır. İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren Müslümanların Medine'ye yerleşmesi ile elde edilen konumla birlikte siyasi ve askeri mücadele dönemi başlamıştır. O dönemde inmekte olan Kur'an ayetleri ve Hz. Peygamber'in sahabeleriyle yaptığı sohbetlerde bu konunun önemi ortaya konmuştur. Korani'ye göre bu kavram Müslümanların ümmet bilinci ile hareket ederek Kur'an ve Sünnetin işaret ettiği şekilde davranmalarını zorunlu kılmaktadır. Çünkü Kur'an Müslümanların ancak birbirlerinin dostu olduklarının altını çizmekle beraber müşrik ve münafıklar ile mücadele vurgusunu da sıklıkla yapmıştır. Bu mücadele içinde bir olmak yani "hizb" olmak gerektiğini dile getiren Korani Hizbullah'ın İslami mücadelede bir parti veya cemiyetten daha fazlası olduğunu ifade etmiştir.[169] Hizbullah'ın önemli mütefekkiri Hüseyin Fadlullah da İslami mücadelenin bir zorunluluk olduğunu ifade etmiştir. Müslümanların zulüm ve baskı karşısında mücadele etmesi gerektiğini savunmuş ve Allah'ın bunu Kur'an'da[170] emrettiğini ifade etmiştir. Ancak ona göre bu mücadelede Batılıların anladığı ve anlattığı gibi İslam'ın hiç kimseyi inanmaya zorlamadığını aksine İslami davetin ayetlerin işaret ettiği gibi kalplerin kazanılması, iyi öğütler ve hikmet ile olacağını ortaya koymuştur. İslam'ın emirlerinin açık ve anlaşılabilir olduğunu maddi zorlamalar ile kimsenin ruhuna girilemeyeceğini ifade ederek zorlamanın İslami davetin metodu olmadığını belirtmiştir. İslam'ın sadece davet

[167] Kahraman, a.g.e., s.25.
[168] Qassem, a.g.e., s.66.
[169] Korani, a.g.e., s.25-37.
[170] Fadlullah burada fikirlerini kanıtlamak adına Kur'an-ı Kerim'den Nahl 125, Ankebut 46, Bakara 256, Yunus 99 ve Kehf 29. ayetleri delil olarak sunmuştur. Ayrıca kendisinin konuyla ilgili olarak *Kur'an'da Davet Metodu* adıyla münhasır bir eser yazdığını da belirtmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. *İslam ve Kuvvetlerin Mantığı*, Yöneliş Yayınları, İstanbul 1997.

karşısında isyan edenler ve sapkınlık içinde olanlara karşı mücadeleyi meşru kıldığını da ifade eden Fadlullah, bu anlamda her Müslümanın cihada katılmasının onun bir yükümlülüğü olduğunu söylemiştir. [171]

Cihad kavramına yaklaşımı ve ortaya koyduğu görüşlerle Hizbullah'ın ideolojisine doğrudan etki eden Humeyni cihadın küçük cihad (askeri mücadele) ve büyük cihad (nefisle mücadele) olarak iki başlık altında yürütülmesi gerektiğini ifade etmiştir. Küçük cihad Müslümanların kendilerine yönelik saldırılara ve maruz kaldıkları zulme karşı durmaları ve İslam'ın emrinin kitlelere ulaştırılmasında fiili olarak savaşmaları olarak tanımlanmaktadır.[172] Savaşın askeri mücadelenin yanında siyasi, sosyal ve ekonomik olarak da yürütülmesi bu cihadın savunmacı yönünün de olduğunu ortaya koymaktadır.[173] Yapılacak mücadelenin yüceltilmesi ve insanların ölümünün yok oluştan ziyade sonsuz diriliş olarak görülmesi için Humeyni şehadet kavramına vurgu yapmıştır.[174] Ayrıca şehadet Şii dünya için Hz. Hüseyin dolayısı ile bir başka yönden önemlidir. Kerbela'da onun ve yanındaki kişilerin zulme karşı direnip şehit olmaları yeni kuşaklar üzerinde Kasım Süleymani'nin Hz. Hüseyinle cennette buluştuğunu figüre eden resimler gibi güçlü bir etki kaynağı oluşturmuştur. Bu olayın ardından Şiiler arasında oluşan hüzünlü atmosfer yıllarca unutulmamış, Hizbullah'ın özellikle genç takipçilerine ulaşmasına ve onlar arasında etkili biçimde örgütlenmesine katkıda bulunmuştur. 1980'den itibaren Hizbullah Lübnan'da Kerbela faciası yıl dönümünü büyük gösterilerle anmaya başlamış ve bunu önemli bir motivasyon kaynağı olarak kullanmıştır.[175] Ulemanın vurgu yaptığı bir diğer cihad türü olan büyük cihad ise insanın kendisi ile olan mücadelesidir. Bu cihad ile nefsin temizlenmesi, kötülüklerden arınma, ahlakî dürüstlüğün oluşması, sapkınlıktan ve yozlaşmadan kurtulmak için insanın kendisi ile mücadele etmesi şarttır. Bu çeçevede büyük cihadı kazanamayanlar

[171] Muhammed Hüseyin Fadlullah, *İslam ve Kuvvetlerin Mantığı*, Yöneliş Yayınları, İstanbul 1997, s.199-202.
[172] Qassem a.g.e., s 90.
[173] Stephen Keith Mulhern, An Analysis Of Hezbollah's Use Of Irregular Warfare, Thesis Intelligence and National Security Studies Program, the University of Texas El Paso, Texas 2012, s.12.
[174] Alagha, a.g.e, s.99.
[175] Mustafa Yetim, "Şiddet Eğilimli ve Direniş Temelli Şii Aktivizmi: Hizbullah'ın Fikirsel ve Örgütsel Zemini", *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, cilt: 2, sayı: 2, 2015, s. 59–88.

küçük cihatta da başarı sağlamayacaklardır. Dolayısıyla mücadeleyi kazanmanın en önemli yolu insanın kendi nefsiyle olan mücadelesini kazanmasından geçmektedir.[176]

İslam tarihinde gerçekleşen olaylar, âlimlerin bu konudaki açıklamaları ve İslam hukukuna uygun olduğunun ittifakla kabul edilmesi Hizbullah için cihadı meşrulaştırmıştır.[177] Küçük cihadın savunmacı yönünü temel alan Hizbullah silahlı mücadelenin yanında siyasi, sosyal ve ekonomik mücadeleye de büyük önem vermiştir. 1998'de Muhammed Fadlullah'ın ortaya koyduğu bu çerçevedeki görüşler Hizbullah için rehber olmuştur.[178] Hizbullah yöneticileri başta İsrail olmak üzere Batılı emperyalist güçlere karşı mücadeleyi merkeze alarak tüm İslam âleminde ses getirmiş ve Lübnan'da öne çıkan bir aktör olmuştur.

3.4.2. Hizbullah'ın Siyasi İdeolojisinin Temelleri

Şii inanç anlayışında yöneten ve yönetilen kavramı İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren Ehl-i Sünnet ile yaşanan anlaşmazlığın ana unsurlarından olmuştur. Bu durum zaten Şiiliğin ortaya çıkışının başlangıcını teşkil eder. Müslümanları yönetecek imamın belirlenmesinde seçimin değil Hz. Peygamber'in soyunun esas olduğunu ve hilafetin bu yolla devam edeceği savı Şiiliğin temel siyasi görüşü olmuştur. Dolayısıyla günahsız olan ve hata yapması mümkün olmayan imama itaat şarttır. Şii âlimler kendilerini Sünnilerden ayıran en önemli farkın adil olmayan yöneticiye itaatin meşruluğunun sorgulanması olduğunu iddia etmişlerdir. [179] Onlara göre zalim hükümdara itaat haramdır ve böyle bir hükümdar ile mücadele etmek gerekir. Şiiler bu anlamda bazı dönemlerde ulemanın etrafında toplanarak mücadele etmiş, bazı dönemlerde ise gizlenerek (takiyye) örgütlü bir savunma yürütmüşlerdir.[180] Hizbullah için de takiyye kuruluş öncesinde kullanılması zorunlu olan bir yöntem olmuştur. İran'da yaşanan devrimin ardından İmam Humeyni'nin Lübnan'da EMEL'e alternatif siyasi bir hareket oluşturma gayesiyle yürütülen çalışmalarda bu yöntem kullanılarak örgütlenme faaliyetleri yürütülmüştür. Her ne kadar Humeyni, İran için devrimden

[176] Qassam, a.g.e., s.26.
[177] Martin Kramer, "Hizbullah: The Calculus of Jihad," in *Fundamentalisms and the State: Remaking Polities, Economies, and Militance*, M. Marty and R.S. (Ed.), University of Chicago Press, cilt: l.3, Chicago 1993, ss. 26-43.
[178] Ahmed Nizar Hamzeh, *In The Path of Hizbullah*, Syracuse University Press, New York 2004, s.38.
[179] Korani, a.g.e., s.33-34.
[180] Camii, a.g.e., s.35.

sonra takiyye döneminin bittiğini ilan etse de devrimin ihracının yapılacağı yerlerde bu yöntemin kullanılmasına onay vermiştir.

Emevi ve Abbasi dönemlerinin ardından Memluk ve Osmanlı dönemlerinde Şiiler üzerinde dini ve siyasi baskılar artarak devam etmiştir. Bu devletler belirli aralıklarla Şiilerin siyasi olarak güçlenmesine engel olmuş, Safevi Devleti'nin kurulmasıyla birlikte Şiiler siyasi bir otoriteye sahip olmuşlardır. Safevi döneminde devlet yöneticileri Şiiliği resmi dini ideoloji olarak kabul etmiş ve bu mezhebin yayılması için sosyal, siyasî ve askerî faaliyetler yürütmüşlerdir. İran Devrimi'nin ardından Humeyni Şiiliğin dini alanda tek bir merci olması gerekliliğini iddia ederek 10. yüzyıldan itibaren tartışılan velayet-i fakihliğe siyasi liderlik vasfını da yüklemiş ve kendisini Şii dünyanın dini ve siyasi lideri olarak ilan etmiştir. Bu anlamda Humeyni'ye biat eden Hizbullah'ın siyasi ideolojisinde velayet-i fakih kurumu temel unsurlardan biri olmuştur.

Hizbullah sahip olduğu tüm dinamiklerle Şii aktivizminin bütün özelliklerini içinde barındırmak suretiyle siyasi yapılanmasını oluşturmuştur. Lübnan'da Şii siyaseti Musa Es Sadr'ın 1970-75 yılları arasında kurduğu kurumlar ile resmi bir hüviyet kazanmıştır. Meclis el-Cenub (Güney Meclisi) ve Hayat Nasrat el-Cenub (Güney Yardım Hayat Komitesi) ve Yoksunlar Hareketi (Harekât el-Mahrumîn) adlarındaki ilk siyasi kurumlar Şiilerin Lübnan siyasi hayatına doğrudan etki etmelerinin ilk adımlarıdır.[181] Resmi ilanından önceki siyasi örgütlenmesinde zalime karşı başkaldırı, mazlumların yanında olma ve ezilenleri savunma sloganlarını kullanarak kendisine taban oluşturmuştur. Bu ilkeleri uygulamaya koyarken sadece Şii eksenli politikalar ile yetinmemiş, tüm dünya Müslümanlarını hatta ezilen Hristiyan halkları da kucaklayıcı bir dil kullanmayı tercih etmiştir. Özellikle 1960'lardan itibaren Musa Sadr, Hüseyin Fadlullah gibi isimler Lübnan'a dönerek ilmi faaliyetlerde bulunmuşlardır.[182] Lübnan'ın bağımsızlığı ile beraber Şiiler bölgede kurulan Baas partilerinin de etkisiyle daha çok Sovyetlere ilgi duyan partiler etrafında örgütlenmeye başlamışlardır. Ülkelerine dönen bu âlimler söz konusu tehlikeye karşı siyasal İslamcı

[181] Rami Siklawi, "The Social And Political Identıtıes Of The Shi'i Community In Lebanon", *Arab Studies Quarterly,* cilt: 36, sayı: 4, 2014, s.278-291.
[182] Shimon Shapira, "Hizbullah'ın Kökenleri", *Dünya ve İslam Dergisi*, (Çev: M. Uzun), sayı: 4, Eylül 1990, s.65-78.

bir düşünce oluşturmak amacıyla Şiilerin yoğun olduğu bölgelere medreseler kurarak siyasi ve sosyal çalışmalar yürütmüşlerdir. Ayrıca İran'da Humeyni önderliğinde başlayan rejim muhalifliği etkisiyle Lübnan'a gelen Mustafa Şamran gibi Humeyni tarafından görevlendirilen isimler burada siyasal örgütlenme çalışmalarına destek vererek Şiilerin güçlenmesine katkıda bulunmuşlardır.

Hizbullah'ın siyasi örgütlenmesine katkı sağlayan bir diğer unsur da Filistin meselesidir. Filistinli direniş grupları 1967 Savaşı'nın ardından Orta Doğu'da birçok ülke tarafından sınır dışı edilirken Lübnan onlar için hem sığınılacak bir yer hem de direnişin tek merkezi haline gelmiştir. İç savaş sürecinde İsrail'in Lübnan'da Filistinlilere karşı şiddetli saldırıları sürerken Hizbullah temel iki siyasi hedefi olan İslam devleti kurma ve İsrail'e karşı onu yok edene kadar mücadele etme amacını dünyaya ilan etmiştir. Abbas el Musavi'ye göre İsrail'e karşı bu tutumun Hz. Peygamber döneminde Yahudilere karşı gerçekleştirilen Hayber Fethi ile benzerliği vardır. Bu anlamda Yahudilerin ihanetlerine cevap vermek amacıyla yapılan mücadele şimdi Siyonizm'e karşı verilen mücadele ile aynı görülmektedir.[183]

Kuruluş manifestosunda kendisini cihatçı bir İslami hareket olarak tanımlayan Hizbullah, Taif sonrası sürecin ilk yıllarında Lübnan'da oluşan istikrar havasından etkilenmiştir. Lübnan'ın 20 yıl aradan sonra yeniden seçim sürecine girmesi Hizbullah'ı siyasal sisteme dahil olmaya yönlendirmiştir. Ancak kuruluş ilkelerine ters olan demokratik sisteme katılım iç tartışmalara neden olmuştur. Suphi el Tufeyli başta olmak üzere bazı üst düzey üyelerin bu katılıma karşı çıkmasıyla şiddetli tartışmalar yaşanmış ancak Lübnan'da Temsilciler Meclisinin güçlendiği yeni dönemde siyasal hayata dahil olma görüşü Hizbullah Şura Meclisinin (Dokuzlar Meclisi) çoğunluğunca kabul görmüştür. Karar dönemin veli-yi fakihi olan Hamaney'in olumlu görüşü sonrasında uygulamaya konmuş ve Hizbullah resmi bir siyasi parti olarak 1992 seçimlerine katılmıştır.[184] İran'a bütünüyle teslim olma gibi başka iddialardan da söz edilse de bu olay sonucunda Tufeyli ve onun gibi düşünen bazı yönetici kadrolar Hizbullah'tan ayrılarak tepkilerini ortaya koymuşlardır. 1992 seçimleri Hizbullah'ın

[183] Alagha, a.g.e., s.141.
[184] Joshua L. Gleis ve Benedetta Berti, *Hezbollah and Hamas*, The John Hopkins University Press, Maryland 2021, s.47-48.

siyasi olarak evrildiğinin de göstergesi olmuştur. Çünkü Hizbullah'ın kuruluşundaki siyasi hedefi Lübnan'da bir İslam devleti kurmaktı. Her ne kadar bu durum Hizbullah'ın hedefinden vazgeçtiği yönünde bir görüntü oluştursa da yönetime dâhil olmak ve karar alıcılardan biri olmak için mevcut sisteme entegre olmak esas hedefe gidebilecek bir yol olarak da değerlendirilebilir. Nitekim sonraki seçimlerde Hizbullah aldığı oy oranını kademeli olarak arttırmaya devam etmiş ve bugün ülkenin iki kutuplu siyasal hayatının ana aktörlerinden biri olarak 8 Mart İttifakının kurulmasını sağlamıştır.

4. ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
İÇ VE DIŞ POLİTİK AKTÖR OLARAK HİZBULLAH

4.1. İç Politik Aktör Olarak Hizbullah

Devlet ya da hükümet dışı aktörlük kavramı çağdaş dönemde ortaya çıkan politik kavramlardan biridir. Özellikle Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte oluşan yeni dünya sisteminde kimi devletlerde hükümetlere alternatif olarak siyasal, sosyal, ekonomik ya da askeri amaçlar ile çeşitli gruplar ortaya çıkarak yönetimde söz sahibi olmaya çalışmıştır. Devlet dışı aktörler kimi yerlerde bizzat devletler eli ile kurulurken kimi yerlerde statü sahibi olmayan kimseler, ekonomi çevreleri ya da çeşitli toplumsal gruplarca kurulmuştur. Bu aktörler bazı devletlerde legal olarak hükümetlere destek vermek amacıyla faaliyet yürütürken bazı devletler de illegal faaliyetlere destek vermek suretiyle kendilerine alan yaratmaya çalışmıştır. Bu gruplar daha çok yönetimde zaafı olan devletlerde güçlenmiş ve birer aktöre dönüşmüşlerdir. Diğer devletlerde ise birer sivil toplum kuruluşu hüviyetinde faaliyet yürüterek hükümetlere alternatif olamamışlardır.[185]

Lübnan'da siyasal çekişmelerin sebep olduğu İç Savaş sürecinin şiddet ortamında gelişerek büyüyen Hizbullah İsrail'in 1982'de Beyrut'a kadar gelmesinin hemen ardından bu işgale İran'ın da desteği ile askeri karşılık vermek suretiyle fiilen ortaya çıkmıştır.[186] Çok mezhepli yönetim sisteminin hâkim olduğu Lübnan'da, Hizbullah elde ettiği devlet dışı aktörlük gücüyle sistemde söz sahibi olacak adımları atmaya başlamamış ve Şiileri siyasal sistemin temel unsurlarından biri haline getirmiştir. Love'a göre Hizbullah'ın bu konuma erişmesinde yürüttüğü sosyal, kültürel ve insani destek çalışmalarının önemli derecede katkısı olmuştur.[187] Şiilerin 1960'lardan itibaren yürütmeye başladıkları sosyal ve kültürel çalışmalar zamanla daha örgütlü hale gelmiştir. Bu faaliyetler başlangıçta ihtiyaç sahiplerine yönelik yardımlar,

[185] Muhittin Ataman, "The Impact of Non-State Actors on World Politics: A Challange to Nation-States", *Alternatives Turkish Journal Of Internationa Relations.* Cilt.2, S.1, 2003, s.42-66.
[186] Murat Erdin, *Hizbullah ve Hamas*, Kastaş Yayınevi, İstanbul 2002, s.17.
[187] James B. Love, *Hezbollah: Social Services as a Source of Power*, Joint Special Operations University, JSOU Report 10–5, Florida 2010, s.X.

mazlum insanların sorunlarına çare arama şeklinde ortaya çıkmıştır.[188] Daha sonra Musa Sadr ve Fadlullah bir yandan gençlerin eğitimi ve Şii toplumun bilinçlendirilmesi diğer yandan askeri eğitim çalışmaları ile iç politikada söz sahibi olacak konumu elde etmiştir.[189] Hizbullah Şiilerin bilinçlenme ve siyasi örgütlenme çalışmalarından yararlanarak Lübnan içinde kendisine bir politik aktör konumu kazandıracak faaliyetleri bir arada yürütmeyi başarmıştır. Hizbullah sözü edilen noktaya güçlü bir örgüt disiplini içinde profesyonel biçimde kurumsallaşarak ulaşmıştır. Böylece Hizbullah'ı bir politik aktörden çok daha ötesine ulaşarak Lübsan siyasal hayatının önemli bir aktörü haline gelmiştir.[190]

Hizbullah'ı bir politik aktöre dönüştüren sadece askeri faaliyetleri değildir. Lübnan'da devlet otoritesinin zayıflığının etkileri ile günlük yaşamda eksik kalan birçok toplumsal hizmet halk arasında büyük sosyal ve ekonomik yoksunluğa neden olmuştur. Bu anlamda Lübnan'daki güçlü siyasi gruplar ait oldukları mezheplerin mensuplarına devletin sunmadığı kimi imkânları sunmaya çalışmıştır. Ancak bunu en iyi örgütleyen ve sistematik hale getirebilen tek grup Hizbullah önderliğindeki Şiiler olmuştur.[191] Hizbullah İran'dan aldığı destekle Lübnan'da gelişerek büyüyen Şii hareketin mirasını devralmış, bunun üzerine bina ettiği sistemle sosyal, kültürel, eğitim, siyasal ve ekonomik alanları kurumsal bir yapıya büründürmeyi başararak kendisine özgü bir sistem kurmuş ve devlet dışı politik bir aktöre dönüşmüştür. Hizbullah'ın bu anlamda yürüttüğü faaliyetler bir kaç başlık altında incelenebilir. Yoksullara ve muhtaçlara yapılan yardımlar başta olmak üzere yürüttüğü silahlı mücadelede hayatını kaybedenlerin ailelerine yapılan ekonomik ve sosyal destekler onun tabanına yönelik ne kadar hassas bir tutum içinde olduğunu ortaya koymaktadır. Geri kalmış bölgelerde eksik olan sağlık hizmetlerine yönelik faaliyetler, bu bölgelerde ticaretin gelişmesi için yapılan destekler de sosyal anlamda yürütülen

[188] Eyal Zisser, Hizballah: "The New Course Continued Warfare", *Middle East Review of International Affairs*, cilt: 4 No. 3, Eylül 2000, s.32-42.
[189] Boran, a.g.e., s.244-245.
[190] Samir Shalabi, "Hezbollah: Ideology, Practice, and the Arab Revolts", Lund University Centre for Languages and Literature Bachelor of Arts Thesis in Middle Eastern Studies Supervisor, (Yayımlanmmaış Yüksek Lisans Tezi), Lund 2015, s.6.
[191] Augustus Richard Norton "The Role of Hezbollah in Lebanese Domestic Politics", *The International Spectator*, 2007, cilt: 42: sayı 4, ss.475-491.

çalışmaların bir başka ayağıdır.[192] Gençler başta olmak üzere toplumun tüm kesimlerine yönelik gerek camilerde gerekse oluşturulan kültür merkezlerinde sistematik eğitim çalışmaları yürütmüştür. Kurulan gazeteler, dergiler, radyo ve televizyon kanalı bu çalışmaların daha geniş kesimlere ulaşmasını sağlamıştır.[193] Askeri olarak silahlı gücünü de koruyan Hizbullah 1992'de parlamento seçimlerine katılarak siyasi alanda da söz sahibi olma iradesini ortaya koymuştur. Bu bölümde Hizbullah'ın sözü edilen alandaki faaliyetleri ayrıntılı olarak incelenecek ve kurumsal kimliğinin sistemli bir şekilde işlemesiyle ortaya çıkan iç politik aktörlüğünün arka planı ortaya konacaktır.

Hizbullah çalışmalarını hiyerarşik bir örgüt şeması çerçevesinde planlı bir biçimde yürütmüştür. Örgütün bu sistemi Şura Konseyinin yedi üyesine bağlı alt kurullar ve kurumlara bağlı alt birimlere ile işlemektedir. Konsey tüm yönetim işleyişiyle ilgili olarak birinci derecede en üst merci olarak kabul edilen Veli-yi Fakih'e karşı sorumludur.[194] Aşağıda Hizbullah'ın örgüt şemasında bu birimler ayrıntılı biçimde gösterilmiştir.[195]

Şekil 3.1 : Hizbullah'ın Organizasyon Şeması

Kaynak : Hamzeh, a.g.e., s.46.

[192] Martin Rudner, "Hizbullah: An Organizational and Operational Profile", *International Journal of Intelligence and CounterIntelligence*, cilt: 23, sayı: 2, s.226-246.
[193] A.g.e., s.228.
[194] Qassem, a.g.e., s.37.
[195] Hamzeh, a.g.e., s.46.

Bu teşkilat yapısı kuruluşundan tibaren küçük değişiklikler dışında şemada gösterildiği şekilde devam etmektedir. Hizbullah teşkilat yapısı ve yürütülen faaliyetler ilerleyen bölümlerde çeştili başlıklar altında ele alınmıştır.

4.1.1. Sosyal ve Kültürel Faaliyetler

Yürütme Konseyi altında bölümlenen sosyal hizmetler tıpkı bir devletin sunduğu hizmetlerin ortaya koyduğu organizasyon şeması ile eşdeğer görünümdedir.[196] 1982'de kurulan yardım vakfı (El-İmdad) ile başlayan planlı çalışmalar geçmişte Lübnan'da İmam Musa Sadr ve Ayetullah Fadlullah ile başlayan faaliyetlerin tecrübesinden büyük ölçüde yararlanıldığını göstermektedir. Bu alanda yürütülen çalışmalar Hizbullah'ın politik amaçlarını gerçekleştirme şeklinde bir görüntü verse de Hizbullah yöneticileri bunun böyle olmadığını yapılanların halkın yoksun kaldığı hizmetlerden yararlanma hakkının yerine getirilmesinden ibaret olduğunu ifade etmişlerdir.[197] Hizbullah'ın bu amaçla kurduğu kuruluşlar bizzat kendi atadığı yöneticiler eliyle artarak geniş bir tabana yayılmıştır. Sunulan hizmetlerin bir kısmı Lübnan devletinin ilgili kurumları ile eşgüdümlü yürütülmüştür. 1982'den başlayarak günümüze kadar kurulan kuruluşlar ve faaliyetleri şu başlıklar altında toplanabilir:

4.1.1.1. Eğitim Birimi

Hizbullah için en temel sosyal konulardan biri eğitimdir. İdeolojik ve siyasi olarak Şii mezhebinin tüm düşünce sistemi medreseler ve camilerde Şii âlimlerin eliyle yürütülmüştür. Özellikle Kum ve Necef'ten gelerek Lübnan'a yerleşen çok sayıda din adamı, Şiileri kendi verdikleri derslerle siyasi ve sosyal olarak eğitmiş, böylece Hizbullah'ın üzerine inşa edeceği sistem için eğitimli ve mücadeleye hazır bir kitleyi büyük ölçüde hazır hale getirmişlerdir. Muhammed Hüseyin Fadlullah Lübnan'a gelişinden ölümüne kadar sürdürdüğü derslerle hem Şiilerin çoğunu etkilemeyi başarmış hem de Hizbullah'ı taşıyacak kadroların oluşmasına katkı sağlamıştır. Onların başlattığı çalışmaları Hizbullah 1985'te Öğrenci Yetiştirme (el-Taebiat el-terbaviye) birimini kurarak devam ettirmiştir. Bu kurum eğitim alanında yapılacak çalışmaların temelini oluşturmuştur.[198] Bu çalışmaları yürütürken planlı

[196] Naem Qassam, "Mujtamaal Muqawamah: İradat Al-Shahadah va Sina'at Al-intisar", *The Resistance Society*, Dar Al Maaref Alhikmiah, Beirut 2008,
[197] Qassam, s.41.
[198] https://www.tarbaweya.org/catessays.php?cid=534&pid=0, Erişim Tarihi: 26 Ekim 2022.

bir vizyon ortaya koyma çabası içine giren Hizbullah, cami ve medreselerin yanında örgün ve yaygın eğitim veren kurumlar kurarak çağdaş eğitimi de ihmal etmemiştir.

Eğitim kurumları aracılığı ile toplumun hemen tüm kesimlerine hitap eden Hizbullah böylece görünürlüğünü ve propaganda gücünü artırmıştır. Örneğin kendisine bağlı hastanelerde kadınlara doğum ve çocuk yetiştirme eğitimleri, okullarda ve sosyal merkezlerde psiko-sosyal eğitimler, yetişkinlere yönelik öz bakım gibi alanlarda programlı etkinlikler düzenlenmiştir. Ayrıca yine sosyal alanda kurduğu dernekler aracılığıyla okullar arasında iş birliği oluşturmak, mesleki ve modern tarım uygulamaları konularında projeler geliştirmek suretiyle hem gelir getirici alanları hem de bilinçli üreticilerin sayısını artırmıştır.

Hizbullah eğitim faaliyetlerini kurduğu okullar aracılığıyla organize etmektedir. Okul öncesi eğitimden başlayarak üniversite seviyesine kadar yetiştirdiği öğrencilere özel önem vermektedir. Sözü edilen öğrencilerin çoğunu maddi açıdan destekleyerek onların okula devam etmelerini ve kendisine olan bağlarının güçlenmesini amaçlamaktadır.[199] Hizbullah bünyesinde eğitim faaliyetlerini yürüten eğitim birimine bağlı İslam Dini Eğitim Vakfı (Cemaatü'l Ta'lim el Din'ül İslami, İslami Eğitim Derneği (Müesseset'ül İslamiyetü'l Terbiyeh ve Ta'lim) ve Hizbullah Eğitim Derneği (El-Cemaatü'l Terbiyetü'l Hizballah) adlarını taşıyan üç farklı dernek kurmuştur. Bu derneklerin her biri kendi alanları ile ilgili eğitim çalışmalarını programlı şekilde yürütmektedir.[200] Hizbullah Lübnan eğitim siteminin önemli bir parçası olan özel okul sistemine Hizbullah İslami Eğitim Derneği bünyesinde kurmuş olduğu El Mehdi Eğitim Öğretim Kurumları aracılığıyla dahil olmuştur. Ülkenin hemen tüm şehirlerinde kurulan bu okullarda yılda ortalama 32.000 öğrenci eğitim alırken bu eğitimler için 2850 öğretmen görev yapmaktadır. Kurumun kuruluş amacı şöyle tanımlanmıştır: [201]

[199] Hizbullah'ın Lübnan'daki Etkisi https://www.counterextremism.com/hezbollah-in-lebanon, Erişim Tarihi: 28 Kasım 2022.
[200]Hezbollah's Executive Council, "Hezbollah's Organizational Structure Has Evolved And Expanded Since The Group's Rise in 1982", https://hezbollah.org/organizational-chart. 27 Ekim 2022.
[201] Al Mahdi Schools, https://www.almahdischools.edu.lb/index.php/component/k2/item/11369.html Erişim Tarihi: 28 Ekim 2022

İslam Eğitim Vakfı, okulların kurulması, öğretmenlerin hazırlanması ve eğitim müfredatı yoluyla gençlere bakmayı ve duyarlı, eğitimli bir nesil oluşturmayı amaçlayan bir eğitim derneğidir. Vakıf, okulları aracılığıyla, Lübnan toplumunda dini değerlerin ve İslam ahlakının temellerini atmak ve üyeleri arasındaki insan ilişkilerini pekiştirmek için çalışmakta ve tüm uygulamalı ve teorik alanlarda bilim ve bilgi sağlamaya büyük ilgi göstermektedir.

1993'te kurulan İslami Din Eğitim Derneği (Cemaatü'l Ta'lim el Dinü'l İslami) aracılığıyla dini eğitim örgün eğitimle birlikte verilmektedir. Bu derneğe bağlı el-Mustafa adıyla kurulan altı okulda yıllık yaklaşık 150.000 öğrenci dini eğitim almaktadır.[202] Bu iki derneğin toplam öğrenci sayısı 2022 verilerine göre yaklaşık 180.000 civarındadır. Lübnan genelinde 2022 yılında öğrenime devam eden öğrenci sayısı resmi verilere göre 1.072.000'dir. Buna göre Hizbullah'a bağlı kurumlarda öğrenim gören öğrenci sayısı toplam sayının yaklaşık %20'sine tekabül etmektedir. Ülkedeki toplam öğrencilerin beşte birini eğiten Hizbullah buradan önemli ölçüde yetişmiş insan kaynağı elde etmektedir.[203] Hizbullah ideolojik eğitimlerini Hizbullah Eğitim Derneği aracılığıyla yürütmektedir. Bu eğitimler çerçvesinde yetilşen öğrenciler lise çağlarından itibaren yerleştikleri üniversitelerde Hizbullah'ın ideolojisi doğrultusunda gruplar kurarak gençlik çalışmaları yürütmektedir. Bu çalışmalar Beyrut Amerikan Üniversitesi başta olmak üzere ülkedeki tüm özel ve resmi üniversitelerde etkin bir şekilde devam etmektedir.[204]

Hizbullah'ın eğitim birimi altında önem verdiği konulardan biri de gençlik hizmetleridir. Gençlere yönelik sosyal sportif çalışmalarla onlar üzerindeki gözetimi sağlarken aynı zamanda farklı çevrelerin, gençleri olumsuz yönde etkilemesinin de önüne geçmeyi en temel hedef olarak belirlemiştir. Bu amaçla 1985'te kurulan (El Mehdi İzcilik Derneği (Cemaat Kaşifet el Mehdi) adlı topluluk Lübnan resmi makamlarının izniyle faaliyetlerini sürdürmektedir.[205] Dernek kamplarda ve kendine

[202] http://www.islamtd.org/#!Home Erişim Tarihi: 29 Ekim 2022
[203] Okullaşma oranları ile ilgili bilgiler Lübnan resmi makamlarının yıllık yayınladığı resmi bültenlere dayalı olarak tespit edilmiştir. Bu konu ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. http://www.cas.gov.lb/index.php/demographic-and-social-en/education-en, https://www.crdp.org/statistics-bulletin Erişim Tarihi: 05 Kasım 2022
[204] https://hezbollah.org/organizational-chart. Erişim Tarihi:28 Kasım 2022
[205] https://www.almahdiscouts.net/ Erişim Tarihi: 31 Ekim 2022

ait yayın organları ile 6-17 yaş arası çocuklar için gerek sportif etkinlikler gerek ideolojik eğitimler düzenlemektedir. Tüm bu eğitimlerde kız çocuklarını da ihmal etmeyerek hem onların örgün eğitime katılımını sağlamakta hem de onları sosyal ve kültürel faaliyetlere yönlendirmektedir.[206]

Hizbullah ayrıca gençler için çeşitli spor organizasyonları düzenlemekte ve bu amaçla birçok spor dalında resmi kulüpler işletmektedir. Bu kulüpler genel olarak Hizbullah'a ait spor tesislerinde çalışmalarını yürütmekte, burada yetişen sporcular ulusal ve uluslararası spor müsabakalarına katılmaktadır. Ayrıca Hizbulah'ın Al-Ahed isimli futbol takımı Lübnan 1. Futbol Liginde (El-Devri el-Lübnani el-Mümtaz) mücadele etmektedir.[207] Hizbullah'a ait kulüplerde spor yapan sporcular ulusal ve uluslararası organizasyonlara katılarak kazandıkları başarılarla adlarını duyurmaktadır. Sporcuların uluslararası müsabakalara kendi kulüpleri adına katılmaları Hizbullah'ın dolaylı da olsa uluslararası alanda tanınmasına da hizmet etmektedir.

Hizbullah'ın eğitim faaliyetleri Şii inanç sisteminin bir yansımasıdır. Şiilerin Lübnan'da yürüttükleri siyasi ve sosyal mücadelenin ana ayaklarından biri olan eğitim ve kültürel çalışmalara Hizbullah da kuruluş aşamasında büyük önem vermiş ve zaman içinde bu yöndeki kurumlarının sayısını ve etkinlik alanını artırmıştır. Öyle ki Güney Lübnan, Bekaa, Baalbek gibi bölgelerde örgün ve yaygın eğitim çalışmalarını Hizbullah ya bizzat yürütmekte ya da onlara müdahil olmaktadır. Bu çeçevede Hizbullah çocuklar, gençler ve özellikle kızlar için örgün eğitim ile beraber çok farklı kültürel ve mesleki kurslar düzenleyerek onları Şii inancı çerçevesinde bilinçlendirmektedir. Hizbullah'ın eğitimli ve dinamik bir tabana sahip olmasının arkasında bu yöndeki faaliyetlerinin büyük katkısı vardır.

4.1.1.2. Sosyal Birim

Hizbullah'a devlet dışı bir aktör niteliği kazandıran yönlerinden bir diğeri de yürüttüğü sosyal çalışmalarıdır. Muhtaçlara yönelik yardım çalışmaları, iç savaşta yaşanan yıkımda evlerin yeniden inşası için yürütülen çalışmalar, ailelere verilen sosyal,

[206] https://hezbollah.org/organizational-chart. Erişim Tarihi: 30 Ekim 2022
[207] http://www.alahed.com/ , Erişim Tarihi:31.10.2022, https://www.babagol.net/blog/2018/9/30/the-hezbollah-club , Erişim Tarihi: 31 Ekim 2022

ekonomik ve psikolojik destekler, şehit ve gazi ailelerine sunulan hizmetler gibi faaliyetler bu çerçevede kurulan dernek ve vakıflar aracılığıyla yürütülmektedir. Bu vakıf ve derneklerin her biri kendi alanıyla ilgili çalışmaları planlı ve sürdürülebilir şekilde yürüterek Hizbullah'ın merkezi bir güç haline gelmesine katkı sağlamıştır. Söz konusu kurumlar ve faaliyet alanları kısaca şu şekildedir:

Cihad İmar ve Kalkınma Vakfı Derneği (Cemaat Müesseseh Cihad el-Bina el-Imniyyeh): 1988'de kurulan bu dernek Hizbullah'ın öncelikli olarak toplumun yoksun kalmış kesimlerine yönelik yürüttüğü çalışmaları doğrudan takip etmektedir. Dernek bir kalkınma kurumu niteliğine sahip olarak ülkenin Şii yoğunluklu bölgelerinde tarımsal, ekonomik ve ticari faaliyetlerin teşviki ve bu alanlarda modern yöntemlerin öğretilmesinin yanında çevre sorunları gibi farklı alanlarda projeler yürütmektedir. Hizbullah bu vakıf aracılığı ile Lübnan genelinde 2015'te yaklaşık 10 milyon ağaç dikerek çevre sorunlarına dikkat çekmiş, ayrıca 210 kooperatif kurarak kırsal kalkınmanın güçlenmesini sağlamıştır. Yapılan çalışmalar hiyerarşik bir düzen içinde ve kurumsal bir anlayışla alanında uzman ekiplerce yürütülmektedir.[208] Kırsal kesimlerde kurulan tarımsal kooperatifler aracılığıyla başta tarım faaliyetleri olmak üzere sürdürülebilir kalkınmayı hedefleyen dernek Hizbullah'ın geniş halk tabanına yayılmasında büyük pay sahibidir.[209] Hizbullah'ı uluslararası platformlarda da görünür yapan araçlardan biri de bu dernektir. Öyle ki derneğin BM'ye ait web sitesinde bir tanıtım bölümü vardır.[210]

Şehidler Vakfı (Müessesetü'l Şehid): 1982'deki İsrail işgalinin ardından Humeyni'nin emriyle kurulmuştur. Hizbullah'ın dini-siyasi ideolojik argümanlarından biri olan şehitlik kavramı kurulan bu dernek ile canlı tutulmaktadır.[211] Vakfın web sitesinde ve Hizbullah'ın diğer medya platformlarında şehitlik kavramı sıklıkla işlenmekte ve bunun ile ilgili yıl boyunca çeşitli etkinlikler düzenlenmektedir.[212]

[208] https://jihadbinaa.org.lb/ Erişim Tarihi: 31 Kasım 2022
[209] Lina Khatib, "How Hezbollah Holds Sway Over The Lebanese State", *Research Paper Middle East and North Africa Programme*, 2021, s.13-14.
[210] https://archive.unescwa.org/jihad-al-binaa-development-association , Erişim Tarihi: 10 Kasım 2022.
[211] Saouli, a.g.e., s.207.
[212] https://www.shaheed.com.lb/index.php Erişim Tarihi: 31 Ekim 2022

Vakıf Hizbullah'ın yürüttüğü askeri faaliyetlerde hayatını kaybeden üyelerin ailelerine maddi ve manevi destek sağlayarak onların mağduriyetlerini gidermek için çalışmalar yapmaktadır. Ayrıca 1982'den itibaren şehit olan Hizbullah üyelerinin arşivini de tutan vakıf her şehidin ölüm günü için anma etkinlikleri düzenlemekte [213] şehitlik kurumunun Şii toplum arasında canlı tutulmasını sağlamaktadır.

Yaralılar Vakfı'nı (Müesseset'ül Carha): Hizbullah'ın kuruluşuyla başlayan askeri mücadele sürecinde birçok insan yaralanmış, bunlardan bir kısmı da engelli duruma düşmüşlerdir. Bu durumda olan üyelerine 1982'den itibaren bireysel olarak destek sağlayan Hizbullah bu yöndeki hizmetlerin daha profesyonel yürütülmesi için 1992'de Yaralılar Vakfı'nı kurmuştur. Lübnan resmi makamlarınca kamu yararına çalışan sivil toplum örgütü olarak kabul edilen vakıf kurulduğu günden itibaren Hizbullah saflarında yaralanan ve şehit olanların aileleri dahil olmak üzere 13.000'in üzerinde kişiye doğrudan destek vermiş, vermeye de devam etmektedir.*[214]*

İslami Yardım ve Hayır Derneği (Cemaatü'l İmdad el Hayriyyetü'l İslamiyye): 1987'de kurulan, beş yıl sonra da kamu yararı güden sosyal yardım vakfı statüsü ile Lübnan resmi makamlarınca tanınan bu dernek Hizbullah'ın geniş bir toplumsal alana yayılan yardım faaliyetlerinde öne çıkan kurumlarından biridir.[215] Dernek engelliler, yetimler, dullar, terkedilmiş çocuklar, savaş mağdurları, yoksullar gibi temel ihtiyaçlarını karşılayamayacak durumda olan dezavantajlı birey ya da gruplara yönelik ekonomik ve sosyal destekler sağlamaktadır. Bu derneğin hizmetlerini sunarken belirli programlar çerçevesinde ve kurumsal bir yaklaşım ile hareket ettiği dikkati çekmektedir. Dernek hizmetlerini yürütmek için çeşitli organizasyonlar düzenleyerek bağışçılar toplamakta ve ihtiyaç sahipleri için bir köprü görevi görmektedir.[216] Lübnan genelinde dokuz şubesi olan dernek sahip olduğu geniş hizmet ağı ile toplumsal

[213] Hizbullah'a ait yazılı medya, sosyal medya ve görsel medyada şehitler ile ilgili her gün anma etkinliği için bölüm yer almaktadır. Buralarda o takvim gününe denk gelmiş şehitlerin biyografileri varsa ailelerinin durumu ve onlar ile yapılan röportajlar yayınlanmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Hizbullah'ın başlıca medya kuruluşları olan https://www.shaheed.com.lb/category/659/, https://www.almanar.com.lb/, http://www.alnour.com.lb/, https://www.alahednews.com.lb/, https://www.moqawama.org/catessays.php?cid=510&pid=318

[214] https://aljarha.net/catdetials.php?catid=45 Erişim Tarihi: 02 Kasım 2022

[215] https://hezbollah.org/organizational-chart Erişim Tarihi: 02 Kasım 2022

[216] https://alemdad.org.lb/article.php?id=1473&cid=529#.Y2LiKmnP1PY Erişim Tarihi: 3 Kasım 2022

ihtiyaçların karşılanacağı tüm kamusal alanlarda kendini göstermektedir. Sahip olduğu yaklaşık 25 kurum arasında beş okul, engelli çocuklar için iki bakım merkezi, beş özel ihtisas eğitim merkezi, özellikle güney bölgelerde sosyal yardım, sağlık, eğitim merkezleri, yetimhaneler, yaşlı bakım evleri, acil yardım merkezleri yer alırken, çeşitli gelir getirici programlar ile kendisine kaynak da sağlamaktadır.[217]

Hizbullah bu dernek aracılığı ile Lübnan genelinde on binlerce insana ulaşarak görünür olmayı başarmıştır. Yaptığı yardımları ülkedeki tüm etnik ve dini toplulukları da kapsayacak şekilde yürütmekte, böylece tüm kesimlerin takdirini kazanmaya çalışmaktadır. Bunun yanında ilk etapta ülkenin tamamına yayılan ve mavi kutu olarak bilinen on binin üzerinde yardım kutusu ile[218] toplumun tüm kesimleri ile bir şekilde bağlantı kurmaya çalışmaktadır. Bu alanda sadece yardım yaparak değil, aynı zamanda yardım toplayarak da kendisine bir kaynak sağlamaktadır.[219]

4.1.1.3. İslami Sağlık Birimi (El Heyet'ül el Sıhhiyyetu'l İslamiyyeh)

Hizbullah'ın oluşturduğu kurumsal yapıların ortaya çıkmasına büyük ölçüde Lübnan iç savaşı ve 1982'deki İsrail işgali etki etmiştir. Bununla beraber Lübnan'daki sağlık hizmetlerinin yetersizliği ve geri kalmış bölgelere ulaşmaması nedeniyle hastalar ve yaralıların tedavi imkânından yoksun kalmaları Hizbullah'ın bu alanda girşimlerde bulunmasına neden olmuştur. Bu çerçevede Hizbullah yerel sağlık hizmetleri sunmak amacıyla 1984 yılı Ekim ayında İslami Sağlık Derneği'ni kurmuştur.[220] Hizbullah o tarihten itibaren önleyici ve tedavi edici sağlık hizmetleri alanında da etkinliğini göstermiş ve geçen yıllar içinde bu dernek bünyesinde büyük bir sağlık teşkilatı ağı kurmuştur. [221] Hizbullah Lübnan genelinde sunduğu sağlık hizmetlerinde diğer hizmetlerinde olduğu gibi İslami bir bakış açısını öncelemektedir. Bununla birlikte sunduğu hizmetlerde sadece Şiileri değiş, diğer mezhep mensuplarını da

[217] Martin Rudner, "Hizbullah: An Organizational and Operational Profile", *International Journal of Intelligence and CounterIntelligence*, Cilt: 23, Sayı:2, s.226-246.
[218] Mavi Kutu Programı: Hizbullah kullandığı kaynkların çoğunluğunu kendi oluşturduğu fonlardan alıyor. Bunda en büyük pay da bağışlar ve elde edilen yardımlar oluşturuyor. Yardımların organizasyonu için El-İmdad derneği tarafından 1988'den itibaren sabit yardım kutuları ülkenin her tarafına dağıtılmıştır. Kutuların sayısı 1995'te 60.000'i geçmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. https://alemdad.org.lb
[219] Saouli, s.106-107.
[220] https://www.hayaa.org/essaydetails.php?eid=31749&cid=560 Erişim Tarihi: 06 Kasım 2022
[221] https://hezbollah.org/organizational-chart Erişim Tarihi: 06 Kasım 2022

gözetmektedir. Derneğin yürüttüğü aşı kampanyaları, koruyucu sağlık ile ilgili bilgilendirme hizmetleri, bağımlılık veren maddeler ile mücadele programları, bilinçlendirme ve bu maddelerin kullanımından kurtulma hizmetleri ücretsiz olarak verilmektedir.[222] Ayrıca bu hizmetlerin yerelden yönetilmesi amacıyla ülke genelinde belirlenen dört farklı bölgede orta ve büyük ölçekte toplam 45 sağlık kurumu ve 50'nin üzerinde küçük sağlık merkezi açılmıştır. 2016 yılı verilerine göre dernek bünyesinde sunulan sağlık hizmetlerinden yaklaşık 1.100.000 kişi faydalanmıştır. [223]

Hedeflerine ve çalışmalarına bakıldığında derneğin Hizbullah'ın geniş bir toplumsal mamnuniyet kazanmasında doğrudan etkili olduğu söylenebilir. İSD aracılığı ile Hizbullah kamu hizmetinden yararlanamayan mahrum ve yoksun kalmış kesimlerin çoğuna ulaşarak hem kamusal alana hem de geniş toplumsal tabana etki etmiştir. Bu nedenle birçok ülke askeri alanda Hizbullah'a karşı mesafeli dursa da sosyal alandaki hizmetler açısından onunla işbirliği yapmaktan kaçınmamıştır. Bu anlamda Hizbullah sağlık alanında yürütülen kimi çalışmalarda ulusal ve uluslararası kuruluşlarla ortak programlar yürütmüştür. Özellikle çocuk sağlığı, aşılama çalışmaları, AIDS, diyabet ve farklı kronik hastalıklar ile ilgili olarak BM, UNICEF, Lübnan Sağlık Bakanlığı ve Lübnan Milli Eğitim Bakanlığı ile birlikte bilgilendirme ve uygulama kampanyaları yürütmektedir. [224] Örneğin, 2014-2015 öğretim yılında bakanlıklar ve yerel belediyelerin ortak çalışması ile Güney Beyrut, Bekaa–Baalbek bölgesinde 131 okulda 33.463 öğrenci genel sağlık muayenesinden geçmiştir. [225] Derneğin yaptığı bu çalışmalar, Hizbullah için bir farkındalık oluşturduğu gibi kendi kontrolü dışındaki okullara da katkıda bulunmuştur.

Kendisini İslami Hareket Partisi olarak tanıtan Hizbullah için sosyal alandaki faaliyetleri hem dini hem de siyasi alandaki hedefleri için önemlidir. Liderleri her ne kadar bir çıkar beklentisi içinde olmadıklarını farklı mecralarda ifade etse bu durumun Hizbullah'ın tanınırlığına katkısı inkâr edilemez. Şii temelli bir yapı olan Hizbullah,

[222] Qassam, a.g.e., s.95-96
[223] https://www.hayaa.org/essaydetails.pEkonomihp?eid=31749&cid=560 Erişim Tarihi: 07 Kasım 2022.
[224] Aurelie Daher, *Hezbollah Mobilisation abd Power*, (Translated from French: H.W.Randolph), Oxford University Pres, New York 2019, s.100-101.
[225] https://www.hayaa.org/essaydetails.pEkonomihp?eid=31749&cid=560 Erişim Tarihi: 14 Kasım 2022.

Lübnan genelinde sunduğu hizmetleri ve tüm halk kesimlerini kucaklayıcı söylemlerini kendisine ait tüm kurumların web sitelerinde yer alan tanıtım, amaç ve kurumsal vizyon açıklamalarında sıklıkla dile getirmektedir. Bu sitelerin sadece birinde (moqawama.org) doğrudan Hizbullah ismi ile yayınlar yapılırken diğerlerinde daha kucaklayıcı yayınlar ve ifadeler göze çarpmaktadır.

4.1.1.4. Medya Birimi

Hizbullah kendisini sadece bir milis gücü olarak görmemekte sahip olduğu geniş sosyal ve kültürel birikimiyle etkisini gösterebileceği medya alanına büyük önem vermektedir. Lübnan'da özellikle Musa Es-Sadr ile canlanan bu alanda süreli süresiz yayınlar öne çıkmıştır. Musa Sadr ve Muhammed Fadlullah gibi dini liderler sadece toplantı ve konferanslar ile yetinmemiş, anlatılarının kalıcı hale gelmesi ve daha geniş kitlelere ulaşması için basılı yayına özel önem göstermişlerdir. Hizbullah bu çerçevede kendisini ifade etmek ve propaganda gücünü geliştirmek için medya alanına önemli yatırımlar yapmıştır.[226] Boran'a göre Hizbullah medya çalışmalarına büyük önem veren Humeyni'yi örnek almakta ve bir propaganda aracı olarak medyaya büyük önem atfetmektedir.[227] Bu amaçla yazılı, sesli ve görsel alanda birçok medya organı kurmuş olan Hizbullah'ın 1982'den itibaren kurduğu çeşitli yayın organlarına ait ayrıntılı tablo aşağıda yer almaktadır.

Tablo 3.1: Hizbullah'ın Medya Ağı

Yayın Türü	Yayın Alanı	Yasal Statü
TV Yayın İstasyonu		
Al Manar TV	Güney Banliyöleri Haret Hureyk	Lisanslı
Radyo İstasyonları		
Al- Nour Radyo	Güney Banliyöleri Haret Hureyk	Lisanslı
Al-İman Radyo	Güney Banliyöleri	Lisanslı
Al-İslam Radyo	Güney Lübnan	Lisanslı
Mustazafların Sesi	Bekaa	Lisanssız
Dergi ve Gazeteler		
Al-Ahad	Haret Hureyk	Lisanslı
Al-Bilad	Beir Al-Abd	Lisanslı
Al-Muntalaq	Beir Al-Abd	Lisanslı
Al-Sabil	Beyrut	Lisanssız
Baqiyetullah	Haret Hureyk	Lisanslı

Kaynak: Ahmed Nizar Hamzeh, *In The Path of Hizbullah*, s.58.

[226] Daher, a.g.e., s.114.
[227] Boran, a.g.e., s.206.

Tablo 3'te verilen tüm kuruluşlar halen Hizbullah'ın medya gücü olarak çalışmaya devam etmektedir.[228] Hizbullah medya kuruluşlarını yürütme konseyi denetimi altında kurduğu *Merkezi Bilgi Birimi* adında bir kurum aracılığıyla yönetmektedir. Hizbullah bu birim ile ülkede güçlü olduğu bölgelerde bölge müdürlükleri aracılığıyla daha fazala alana ulaşmış, böylece yerel ve uluslararası alanlarda kendisini duyuracak hızlı bir iletişim ağı kurmuştur.[229] Hizbullah'ın bu kontrollü medya gücü onun geniş propaganda stratejisinin en önemli ayağını oluşturmuştur. Böylece Hizbullah gerek yazılı gerekse görsel medya alanında güçlü bir teknik altyapı kapasitesine sahip yayın kuruluşlarıyla stratejik hedeflerini yürütmeyi amaçlamaktadır. Sahip olduğu medya gücünü aynı zamanda Filistin direnişi için bir destek olarak da kullanan Hizbullah İsrail'e karşı yürüttüğü askeri mücadelesini medya gücü aracılığı ile kitlelere duyurmaktadır.[230] Bunlar içinde öne çıkan üç kuruluşu ayrıntılı incelemek faydalı olacaktır.

El Ahd Dergisi - Gazetesi (Mevke el Ahd el Ahbariyyeh): Kuruluşundan hemen önce ideolojik ve siyasi hedeflerini duyurmak için medya çalışmaları başlatan Hizbullah 1984'te haftalık olarak basılan El-Ahd[231] dergisini çıkarmaya başlamıştır. 2001'de derginin adı El İntikad olarak değişmiş ve kapak sayfasındaki İslami figürler kaldırılmıştır.[232] Derginin kuruluş amacı ve hedefleri Hizbullah'ın ortaya koyduğu ezilmişlerin sesi olma, İslami düzenin hâkim olması, İsrail rejimine karşı mücadele etme ve Lübnan'da daha adil bir sistemin inşası gibi ideolojik hedefler ile örtüşmektedir. Hizbullah 16 Şubat 1985'te ilan ettiği manifestosunu bir hafta sonra ilk defa El-Ahd dergisinde yayımlamıştır. Bu kapsamda gazete 2008'e kadar siyasi ve ideolojik sahada Hizbullah'ın yazılı sesi olmuştur. 2008'de 1270. sayısı ile son kez basılı olarak yayımlanan El-İntikad bu tarihten itibaren El-Ahd adı ile yalnızca web

[228] Hamzeh. a.g.e., s.58.
[229] Olfa Lamloum, "Hezbollah's Media Political History in Outline", *Global Media and Communication*, cilt:5 sayı: 3, London 2009, s.353-367.
[230] https://www.terrorism-info.org.il/en/hezbollahs-media-empire/ Erişim Tarihi: 17 Kasım 2022.
[231] El-Ahed haftalık bir dergi olarak basılmaya başlamış, 1999'da ilk defa webde sanal olarak yayınlanmaya başladıktan sonra al-İntikad adı ile basılı olarak yayımlanmaya devam etmiştir. 2009'da bu iki platform Al-ahed adı altında birleştirilmiş, hem basılı hem de sanal olarak webde yayına devam etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. https://archive.alahednews.com.lb/details.php?id=67631.
[232] Joseph Alagha, *Hizbullah's Documents From The 1985 Open Letter to the 2006 Manifesto*, Pallas Publications - Amsterdam University Press, Amsterdam 2011, s.193.

üzerinden yayın yapmaya başlamıştır. Halen internet gazetesi olarak yaptığı Arapça, İngilizce, Fransızca ve İspanyolca yayınlarla geniş bir kitleye hitap etmektedir.[233]

El Nur Radyo İstasyonu (İza'ate'l Nur): Hizbullah'ın elektronik alanda sesini duyurduğu ilk yayın organı olan El Nur Radyo 1988'de yayına başlamıştır.[234] El Nur Radyo kendisini *İlahi mesajların değerlerine, ilkelerine ve kavramlarına dayalı bir mesaj gerçekleştiren Lübnanlı bir medya kuruluşudur. Erdem, ahlak ve insana saygı çağrısında bulunur ve mirasıyla bu gününde ve geleceğinde özgür otantik bir toplum inşa etmeye çalışır."*[235] şeklinde tanıtmaktadır. Hizbullah diğer yayın araçlarında olduğu gibi kurduğu bu radyo ile de geniş bir kitleye ulaşmayı, İslami direnişin sesini duyurmayı ve İsrail'e karşı yürüteceği mücadelenin meşruluğunu ispatlamayı hedeflemiştir.[236] Haber bülteni, spor, tarih, kültür, İslami bilgilerin paylaşımı, çocuk yetiştirme, aile gibi farklı konularda yayın yapan Al Nur radyosu 2006'dan itibaren uydu ve internet üzerinden 24 saat canlı olarak yayın yapmaya ve Hizbullah'ın adını duyurmaya devam etmektedir.[237]

El Manar Televizyonu: Hizbullah'ın başta Lübnanlılar olmak üzere dünya üzerinde geniş kitlelere ulaşmasındaki en işlevsel araçlardan biri televizyon yayınları olmuştur. 1991'de yayın hayatına başlayan Al Manar televizyonu ile Hizbullah propaganda gücünü genişletmiş ve sadece Müslümanlara değil diğer dinlerin mensuplarına da doğrudan ulaşmayı başarmıştır.[238]

1990'larda televizyonculuk alanında yaşanan hızlı gelişmeler Lübnan'da da etkisini göstermiş ve onlarca televizyon kanalı kurulmuştur. Dengelerin hızlı değiştiği ülkede bu alanda da çok başlılık oluşmaya başlamıştır. Bu durum karşısında 1994'te Lübnan hükümeti televizyon yayınlarının lisanslanması ile ilgili bir kanun çıkarmış ve 50'den fazla kanalın kapanmasına karar vermiştir. 1996 yılında ülkede lisanslı bir şekilde

[233] https://archive.alahednews.com.lb/details.php?id=67631 Erişim Tarihi: 14.11.2022
[234] Alagha 2011. s.156.
[235] http://www.alnour.com.lb/about Erişim Tarihi: 15 Kasım 2022
[236] Eitan Azani, *Hezbollah: The Story of the Party of God: From Revolution to İnstitutionalization*, Palgarive Macmillan, New York 2009, s.73.
[237] Daher, s.116.
[238] Hatem El Zeyn, "Identifying And Understanding The Media Discourse of Hezbollah", *Jurnal Komunikasi Malaysian Journal of Communication,* cilt: 30 (2) 2014, s.117-140

yayın yapan sadece beş kanal vardı ve El Manar hükümetin aldığı kararı dinlemeyerek yayınlarına devam etmiştir.[239] Suriye üzerinden başlattığı girişimlerle tıpkı Taif sonrasında silahlı gücünü korumasına benzer bir gerekçeyle Hizbullah 1996'da yayın lisansını almayı başarmış ve televizyon yayıncılığı anlamında ayrıcalıklı bir konuma ulaşmıştır.[240]

Kurulduğu zamanlarda karasal olarak sadece Beyrut'un güney banliyölerine yayın yapan Al Manar 2000'de uydu yayına geçerek Lübnan dışına açılmış, sonrasında Arap uydularında yayın yapmaya başlayarak propaganda gücünü artırmıştır. Ancak Batılı devletler ilk olarak kendi ülkelerinde daha sonra da kurdukları baskılarla El Manar'ın uydu yayınlarına engel olmuşlardır.[241] Bu süreçte yeni uydular bulmakta zorlanmayan El Manar Rusya ve Endonezya'ya ait uydular aracılığıyla yayınlarına devam etmiştir.[242] Kendisini Arap ve Müslüman bir televizyon kanalı olarak tanımlayan Al Manar, yayın ilkelerini şu şekilde açıklamaktadır:

> *En önemli hedefimiz Filistin sorunu başta olmak üzere Arap bölgesindeki işgal, istila ve tahakküm politikalarına karşı çıkmaktır. Mazlumların sorunlarına dikkat çekerek İsrail ve diğer saldırgan gruplara kaşı bilgilendirici yayınlar yapmak. İnanç, ahlak, bilgi ve insan onurunun korunmasına katkıda bulunarak tüm semavi dinlerin mensupları ile medeniyetler arasında diyalog gelişimine katkıda bulunmak. Medya onur ve ilklerine bağlı, teknolojik gelişmelere ayak uydurarak halkın beğenisini gözetmektir. Dünyadaki tüm Arap ve Müslümanlara tevhit çizgisinde hitap edip olaylara nesnel yaklaşarak sansasyonel olmaktan uzak durmak.*[243]

Bu ilkeler çerçevesinde El Manar gerek uydu yayını gerekse web sayfası aracılığıyla Hizbullah'ın siyasi ve dini ideolojik hedefleri bakımından en önemli propaganda aracıdır. Al Manar televizyonu aynı zamanda Hizbullah lideri Hasan Nasrallah'ın

---

[239] Avi Jorisch, Al Manar Tv 7/24, Online Analysis, The Washington Institude For Near East Policy, 2004, https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/al-manar-hizbullah-tv-247 Erişim Tarihi: 19.11.2022

[240] Avi Jorisch, Beacon of hatred: Inside Hizballah's Al-Manar Television, *The Washington Institute for Near East Policy*, Washington 2004, s.24-25.

[241] Daher, s.120.

[242] https://www.terrorism-info.org.il/en/hezbollahs-media-empire/ Erişim Tarihi: 18 Kasım 2022

[243] https://www.almanar.com.lb/about Erişim Tarihi: 20 Kasım 2022

düzenli olarak kamuoyu önüne çıktığı tek mecradır. Kendisinin yeri ile ilgili üst düzey gizliliğe rağmen Nasrallah buradan tüm dünyaya mesajlarını düzenli olarak iletmektedir. Öte yandan kanalın dünyanın birçok ülkesinde serbest yayın yapıyor olması da Hizbullah'ın meşruiyetine önemli katkı sağlamaktadır.

Hizbullah bugün sahip olduğu medya ağı ile dünyadaki diğer hükümet dışı aktörlere göre daha etkili bir konuma sahip olmuştur. Hizbullah'a sempati duyanlar da karşı olanlar da onun gelişmeler karşısındaki tutumunu bu medya ağı aracılığı ile yakından takip etmektedir. Dolayısıyla Hizbullah örgütsel olarak oldukça yüksek bir gizli hiyerarşik yönetim anlayışına sahip olsa da söz konusu medya ağının onun dünyaya açılan penceresi olduğu söylenebilir. Ayrıca medyanın Batının en önemli propaganda aracı olduğu düşünüldüğünde Hizbullah'ın kendisine karşı olan Batı dünyasının bu araçlarını etkili bir şekilde kullandığı da ifade edilebilir.

4.1.1.5. Yargı Birimi (Meclisü'l Kadı)

Hizbullah'ın kamusal alandaki bir başka gücü de Yargı Birimidir. Lübnan Anayasası ülkedeki mezheplerin şeri hukuklarınca yargılama yapmasına müsaade ettiği için Şiiler de kendi fıkhi konularında hukuki işlem yapma hakkına sahiptir.[244] Nordanskog'un aktardığına göre Lübnan'da Sünni, Şii ve Dürzi Müslüman mezhepleri üzerinde yargı yetkisine sahip yedi farklı Şeriat Mahkemesi bulunmaktadır. Ayrıca hepsi, bir ilk derece mahkemesi ve bir temyiz organı olan iki seviyeli mahkemeler olarak oluşturulmuştur. Şiiler açısından Caferi hukukunun yürütülmesinde Yüksek Şii Konseyi yetkili olsa da Hizbullah Şii hukukunun uygulanmasında kendisini ön plana çıkarmak amacıyla özel bir birim kurmuştur.[245] Hizbullah Lübnan genelinde kurduğu hukuki birimleri ile Şiiler dışında kendisinden talepte bulunan diğer mezhep mensuplarına avukatlık hizmetleri de dahil olmak üzere ücretsiz hukuki destek sunmakta ve yargı hizmetlerini yürütmektedir. Hizbullah yargılama, mahkûmiyet ve arabuluculuk alanlarında tam bir adli yönetim ağı oluşturmuştur. En üst birim olan Şura Konseyine bağlı olarak kurulan Hizbullah'ın Yargı Birimi (Meclisü'l Kadı) üç ayrı düzeyde kurulu mahkemelerden oluşmaktadır.[246] Bunların ilki yerel düzeyde

[244] Magnus Nordanskog, The Legal System of Lebanon: From French Influence to Globalisation and European Community Law, Faculty Of Law University of Lund, Yüksek Lisans Tezi, Lund 2001, s. 38.
[245] Hamzeh, a.g.e., s.104.
[246] Daher, a.g.e., s.131.

yaşanan aile içi uyuşmazlıklar, kira anlaşmazlıkları, kabahatler ve trafik uyuşmazlıkları gibi konularda yargılama yapan Belediye Mahkemeleri'dir. İkinci düzey mahkemeler Bölge Mahkemeleri adıyla kurulan ve fıkıh uzmanı din görevlilerinden seçilmek suretiyle kadı unvanı taşıyan kişiler tarafından yönetilen mahkemelerdir. Bu mahkemelerde boşanma, hırsızlık, ticari uyuşmazlıklar ve cinayet gibi konular görüşülüp karara bağlanmaktadır. Bu mahkemelerin verdiği kararlar kesindir. Sonuncusu ise Şura Meclisi tarafından atanmış üst düzey bir âlimin kadılık yaptığı Yüksek Mahkeme'dir. Şura Konseyi'ne doğrudan bağlı olan bu mahkemenin verdiği kararlar tüm taraflar için bağlayıcıdır. Geniş bir yargı yetkisine sahip bu mahkemede Bölge Mahkemelerinden gelen temyiz davalarının görüşülmesinin yanında vatana ihanet, casusluk ve siyasi suçlar gibi davalar da görülmektedir.[247] Örneğin Yüksek Mahkeme, 8 Mart 1985'te Seyyid Muhammed Hüseyin Fadlullah'ın evinin yakınındaki Beir al-Abd'de bir arabaya yerleştirilen bombanın patlamasına karışan ve 60 kişiyi öldürüp 100'den fazla kişiyi yaralayan biri kadın on bir kişinin infazına karar vermiştir. Hizbullah güvenlik teşkilatının kapsamlı soruşturmasından sonra bu kişiler başyargıcının huzurunda yargılanmış, hatta bu süreçte Hizbullah, CIA ve Lübnan ordusu istihbaratını da saldırılardan sorumlu olmakla suçlamıştır.[248]

Hizbullah sosyal alanda konumunu güçlendirmek amacıyla yukarıdaki alanların dışında da çalışmalar yürütmektedir. Bunlardan biri olan Sendika Birimi farklı işkollarında çalışan Hizbullah destekçilerinin ihtiyaç duyduğu hukuki desteği sağlamak üzere 1996'da kurulmuştur. Bu birim aracılığıyla Hizbullah sivil toplum alanında ülkenin tüm kamusal ve tüzel alanlarına müdahil olmuştur.[249]

4.1.2. Ekonomik Faaliyetler

Hizbullah yürüttüğü sosyal programları ayakta tutabilmek için kendisine ait bir finansal ağ geliştirmiştir. Aslında Hizbullah'ın esas finans kaynağı geçmişi 1960'lı yıllara dayanan ve İran tarafından yapılan mali ve lojistik desteklerdir. 1982'de fiilen ortaya çıkan Hizbullah finansal açıdan İran'ın destekleriyle yetinmemiş, çalışmalarını

[247] https://hezbollah.org/organizational-chart Erişim Tarihi: 20 Kasım 2022.
[248] Hamzeh, a.g.e, s.105.
[249] https://hezbollah.org/organizational-chart Erişim Tarihi: 20 Kasım 2022.

yürütebilmek için farklı finansal araçlar geliştirmiştir. Hizbullah, ticari aktiviteler, yatırımlar, bankacılık gibi liberal sistemle bütünleşmiş araçlar ile beraber İslam ekonomisinin esaslarından olan zekât ve sadaka gelirlerinin organizasyonunu da içeren bir finansal sistem kurmuştur.[250] Qassam'a göre Hizbullah İslami ekonomik modelin ortaya koyduğu faizin içinde olmadığı üretim istihdam temelli bir ekonomik sistemi uygulamaktadır. Yapılacak tüm finansal işlemlerin buna paralel yürütülmesinde kuşkusuz dini ideolojisinin de etkisi vardır.[251]

Hizbullah'ın ekonomik faaliyetlerini yürütmek üzere Yürütme Konseyi adı altında kurulan Ekonomi Birimi, Hizbullah'ın askeri ve sosyal alandaki finansal sistemini organize etmektedir. İsrail'e karşı yürütülen mücadelede lojistik alandaki ihtiyaçlarının karşılanması için gerekli olan finansal kaynağa başta İran'ın desteği olmak üzere kendi oluşturduğu bağış fonları ile ulaşmaktadır. Aynı şekilde sosyal destekler için de bu fonları kullanarak aktivitesini ve popülaritesini korumaya çalışmaktadır.

Hizbullah ekonomik alanda yürüttüğü çalışmaları kurduğu dernek ve vakıflar aracılığı ile meşrulaştırmıştır. Bunlar arasında öne çıkan kuruluşlardan biri iyi kredi veya güzel borç anlamına gelen Karz-ı Hasen Vakfıdır (El Müessesetü'l Kard Hasen). Faizsiz bir bankacılık sistemi olarak kurulan bu vakıf ile Hizbullah hedeflediği sistem çerçevesinde çalışarak ihtiyaç sahiplerine kredi sağlamaktadır.[252] Bu sayede gelirlerini hem yatırıma dönüştürmüş hem de finansal olarak sürdürülebilirliği yürütür hale getirmiştir. Bu fonların dışında kurmuş olduğu özellikle inşaat alanında faaliyet yürüten uluslararası akreditasyona sahip ticari şirketler üzerinden Lübnan içinde ve dışında yürüttüğü ticari faaliyetlerden önemli gelirler elde etmektedir. [253] Günümüzde Hizbullah'ın finansal büyüklüğü konusunda net bir veriden söz etmek mümkün değildir. Bununla beraber ABD resmi makamlarına göre İran 2021'de Hizbullah'a 700

[250] Tal Beeri, "Hizbullah Structure: The Civilian Win, The Military Wing's Enabler", *Alma Research and Education Center, Special Report*, Mayıs 2022. https://israel-alma.org/2022/05/24/hezbollahs-structure-the-civilian-wing-the-military-wings-enabler/ Erişim Tarihi: 20 Kasım 2022
[251] Qassam, s.27-28.
[252] https://qardhasan.org/Home/About Erişim Tarihi: 21 Kasım 2022
[253] Josep Daher, "Reassessing Hizbullah' s Socioeconomic Policies in Lebanon", Middle East Jurnal, cilt: 70, sayı: 3, Summer 2016, s.398-419.

milyon dolar destek sağlamıştır. Ayrıca Genel Sekreter Hasan Nasrallah yaptığı bir konuşmada Kârz el Hasan sisteminin yaklaşık 3,7 milyar dolarlık bir finansman sağladığını ifade etmiştir. [254] Lübnan GSYH'sinin 2021 yılında 78 milyar dolar[255] civarında olduğu düşünülürse Hizbullah'ın yönettiği finansal gücün büyüklüğü daha iyi anlaşılabilir.

4.1.3. Askeri Faaliyetler

Hizbullah'ı devlet dışı bir aktöre dönüştüren temel unsurlardan biri sahip olduğu askeri kapasitedir. Musa Sadr'ın kurduğu EMEL bünyesinde küçük bir milis gücünden başlayıp profesyonel bir orduya dönüşen Hizbullah uluslararası düzeyde operasyonlar yürütecek kapasiteye ulaşmıştır. Şiiler üzerinde tarih boyunca uygulanan siyasi baskılar Lübnan Şiilerinin de örgütlü bir yapı kurmalarını geciktirmiştir. Bu durum askeri olarak da örgütlenmelerini etkilemiş, ancak 1950'li yıllardan itibaren Suriye Sosyal Milliyetçi Partisi, Lübnan Komünist Partisi ve Lübnan'ın iki Baas Partisi gibi yapıların kurdukları gizli askeri birimlerde yer almışlardır. Ardından Filistinli örgütlerin oluşturduğu milis güçlere katılarak askeri alanda tecrübeleri artıran Hizbullah Lübnan iç savaşında tam anlamıyla müstakil bir askeri güç olarak ortaya çıkmıştır.[256]Askeri faaliyetler cihad kavramı düşünüldüğünde Hizbullah için birinci öncelikli konular arasında yer almıştır. Hizbullah'ın ideolojik kaynakların en önemlilerinden olan cihadın saldırı ve savunmacı bir anlayış ile yürütülmesi fikri benimsenmiştir. Buna göre cihad grubun kendisinin alabileceği bir karar ile gerçekleşmez, bunun için veli-yi fakihin emri gerekir ve bu emre uymak inananlar için farz olarak kabul edilir. Hizbullah da cihadın meşruiyeti için Veli-yi Fakihin onayı ile cihada başlamış ve zaman içinde profesyonel bir askeri sistem kurmuştur.[257]

Hizbullah'ın askeri yönden gelişiminde İran'ın büyük oranda payı vardır. İran Devrimi'nden önce Humeyni İran dışındaki Şiilerle görevlendirdiği siyasi, askeri ve istihbarat yetkilileri aracılığıyla uzaktan, kimi zaman da yüz yüze temaslar kurmuştur.

---

[254] https://globalriskinsights.com/2021/05/hezbollahs-economic-initiatives-in-collapsing-lebanon/ Erişim Tarihi: 11 Aralık 2022

[255] https://www.imf.org/en/Publications/WEO/weo-database/2021 Erişim Tarihi: 11 Aralık 2022

[256] Marc R. DeVore, Armin B. Stähli, Ulrike Esther Franke, "Dynamics of Insurgent Innovation: How Hezbollah and Other Non-State Actors Develop New Capabilities", *Comparative Strategy, 2019,* cilt: 38, sayı: 4, s.371-400.

[257] Qassam, a.g.e., s.46.

Bu çerçevede Lübnanlı Şiiler ile kurulan ilişkiler daha derin ve çift yönlü olmuştur. Bu süreçte Hizbullah'ın önemli isimlerinden Abbas el Musavi ve Suphi el Tufeyli sık sık İran'a giderek görüşmeler yapmışlardır. Humeyni, Mustafa Şamran ve Ali Ekber Muhteşemi gibi isimlerin yanında iki oğlunu da devrimden önce görevli olarak Lübnan'a göndermiş ve Şii grupların siyasi ve askeri olarak örgütlenmesine destek vermiştir.[258] 1982'de İsrail'in Lübnan'ı işgali Şiileri hızlı karşılık vermeye yöneltmiş ve İslami EMEL'de örgütlü olan Hizbullah'ın kurucu kadroları *İslami Cihad Hareketi* adı ile uzun zamandır hazırlığını yaptıkları askeri yapıyı kurmuşlardır. İslami Cihad Hareketi Hizbullah'ın askeri kanadının oluşmasındaki asıl kaynak olmuştur.[259] Kuruluşundan önce faaliyetlerini *İslami Cihad* adı altında yürüten Hizbullah günümüzde yürüttüğü askeri faaliyetlerinde İsrail'e atfen *Direniş* (Mukavemet) adını kullanmaktadır. Nitekim Hizbullah yetkilileri özellikle askeri bir olayla ilgili açıklamalar yaparken İslami Direniş adını kullanmayı tercih etmektedir.[260] Hareketin askeri olarak örgütlenmesi ve gelişimi yine İran'ın desteği ile olmuştur. İmam Humeyni bu hareketin mensuplarının eğitilmesi için devrim muhafızlarından (Pasadran) 1500[261] askeri Suriye üzerinden Lübnan'a göndermiştir.[262] Bu birlikler fiili olarak çatışmalara katılmayarak sadece yerel milislere askeri eğitim verme görevini üstlenmişlerdir.[263] Bu eğitimler Hizbullah'ın askeri altyapısının da İran etkisinde oluşmasını sağlamıştır.[264] İran ise Lübnan'da yapılan operasyonlarda kullanılan yöntemleri kendi muhafızlarını geliştirmek için kullanmıştır.

Hizbullah'ın planlı askeri eylemlerinin başlangıcı 1982'de İran-Irak Savaşı sırasında Beyrut'ta bulunan Irak büyükelçiliğine yönelik İslami Cihad Hareketi adı altında

[258] Alagha, a.g.e., s.52.
[259] Boran, a.g.e., s.244-245.
[260] https://www.moqawama.org.lb/essaydetails.php?eid=31873&cid=510 Erişim Tarihi: 16 Kasım 2022.
[261] Farklı kaynaklarda bu sayınsın 5.000 olduğu ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Bu sayının yarısından fazlasının geri döndüğü gibi bilgiler de yer almaktadır. Kaynaklardaki bu fark bundan kaynaklı olabilir. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Dominique Avon, Anaïs-Trissa Khatchadourian, Jane Marie Todd,, Hezbollah a History of Party of God, Translated, Horwerd University Press, Massachusetts 2012, s.36.
[262] Ahmad Nizar Hamzeh, "Lebanon's Hizbullah: From İslamic Revalition of Parliamentary Accommodation", *Third World Quarterly*, cilt: 4 sayı: 2, 1993, s.321-337.
[263] Alagha. a.g.e., s.58.
[264] Martin Kramer, "Hezbollah's Vission of The West", *The Washington Institute For Near East Policy, Policy Papers 16,* Washington 1989, s.3.

düzenlediği bombalı saldırı olmuştur.[265] Daha sonra 1982'de İslami Cihad üyesi Ahmed Kuseyr Hizbullah'ın 1980'lerin sonuna kadar yöntem olarak kullandığı intihar eylemlerinin ilki olarak Sur şehrindeki İsrail hedeflerine saldırmış ve 70'in üzerinde askerin ölümüne, daha fazlasının da yaralanmasına neden olmuştur.[266] Bu eylem İsrail ve Batı dünyasında büyük bir şok etkisi yaratmıştır. Hizbullah'ın askeri yöntemlerle sesini duyurduğu bu eylem sonucunda İsrail çekilme görüşmelerine başlamayı teklif etmiş ve bu durum Hizbullah açısından büyük bir başarı olarak görüşmüştür.[267]

İlk askeri eylemiyle birlikte Hizbullah'ın askeri mücadelesi iki yönlü gelişmiştir. Birincisi Batılı emperyalist güçler ile işgalci ve düşman olarak gördüğü İsrail, ikincisi ise diğer mezhepler ile giriştiği güç mücadelesidir. Birinci grup ile daima aynı şiddette cihad edilirken ikinci gruptakilere olan yaklaşım zamanla farklılık göstermiştir. Örneğin, Hizbullah'ın kuruluşunun ilk yıllarında EMEL ile herhangi bir askeri çatışma yaşanmazken iki taraf arasında bölge konusunda yaşanan ihtilaflar 1988'de askeri bir çatışmaya dönüşmüştür. Aynı şekilde Hristiyanlar ile de zaman içinde aynı durum yaşanmıştır.[268] Hizbullah gelişen süreç ile birlikte rehin alma, intihar eylemleri, sokak çatışmaları, roket ve füze saldırıları yöntemlerini kullanarak düşmanlarına karşı bir üstünlük elde etmek istemiştir. Bu durum Hizbullah'ın askeri alanda profesyonelleşmesini ve müstakil bir aktöre dönüşmesini sağlamıştır. Taif Anlaşması'nın ardından silahlı gücünü koruyabilmesi sonrasında Lübnan içindeki askeri yapılanmasını daha profesyonel hale getirmiştir. Bu çerçevede Hizbullah Taif'den önce sınırlı bazı eylemler ve İsrail'e karşı roketatar gibi kısa menzilli saldırlar yapabiliyorken, 1990'dan sonra İran ve Suriye'den aldığı destekle daha gelişmiş silahlara sahip olarak askeri kapasitesini arttırmış, özellikle *Katyuşa Roketleri* ile İsrail hedeflerine uzaktan saldırılar yapabilme gücünü daha da artırmıştır. Öyle ki bu yapılanmada bir devletin kuracağı askere alma hizmetleri gibi tüm askeri birimler Hizbullah tarafından oluşturularak bir hiyerarşi içinde çalışmaktadır. Hizbullah'ın askeri yapılanması 1995'te kurulan Cihad Konseyi (Meclisü'l Tenfizi) adı altında

[265] Martin Kramer, "Hizbullah: The Calculus of Jihad," in *Fundamentalisms and the State: Remaking Polities, Economies, and Militance,* eds. M. Marty and R.S., University of Chicago Press, cilt:3, Chicago 1993, s. 26-43.
[266] Joseph Alagha, *Hizbullah's Documents From The 1985 Open Letter To The 2006 Manifeso,* Pallas Publications-Amsterdam University Press, Amsterdam 2011, s.153 https://www.moqawama.org/essaydetails.php?eid=31873&cid=510, Erişim Tarihi: 17 Kasım 2022.
[267] Alagha, a.g.e., s.59.
[268] Qassam, a.g.e., s.110-111.

doğrudan Hasan Nasrallah'a bağlıdır. Bu konseyin "İslami Direniş" ve "Güvenlik Birimi" adı ile iki ana birimi vardır. Hizbullah içerde ve dışarıda askeri faaliyetlerini bu iki birim üzerinden yürütmektedir. Bu birimlere bağlı alt birimler şu şekilde oluşturulmuştur:

İslami Direniş Birimi

a. Bedir Birimi
b. Nasr Birimi
c. El Celil Birimi
d. Aziz Birimi
e. Rıdvan Birimi
f. Amfibi Birimi
g. Lübnan Direniş Tugayları
h. Birim 1800
ı. Birim 3800

Güvenlik Birimi

a. İslami Cihat / Dış Güvenlik Birimi / Birim 910
b. Parti Güvenlik Birimi

Hizbullah'ın organize bir askeri yapıya sahip olmasını sağlayan en önemli olgunun Lübnan'ın mezheplere dayalı sistemi olduğu söylenebilir. 1943'te kurulan bu yapıda Lübnan Ordusu da mezhepsel çeşitliliğe göre düzenlenmiştir. Bağımsızlık ile beraber ordunun başında Marunî bir komutanın olması üzerinde uzlaşılmış, diğer yönetim kademelerinde görevlendirilecekler içinse ülkedeki mezheplere oransal olarak temsil hakkı tanınmıştır. Bu durum doğal olarak ordunun ulusal bir bilinç içinde olmasını engellemiştir. Nitekim 1975'teki İç Savaş'a kadar Lübnan'da birçok çatışma yaşanmış ve ordu içindeki mezhep mensupları kendi mezhepleri lehinde tutum geliştirmiştir.[269] Buna bir de ülkeye yerleşen Filistinli direniş gruplarının ayrıcalıkları eklenince askeri alanda Lübnan'da istikrarlı bir yapı kurulamamıştır. Taif sonrası siyasi sistemde

[269] Eduardo W. Aboultaif, "The Lebanese Army: Saviour of the Republic?", *The RUSI Journal*, cilt: 161, sayı: 1, 2016, s.70-78.

olduğu gibi ordu içinde de Müslüman ve Hristiyan grupların temsil oranı eşitlenmiş, tüm milislerin silahlarını bırakarak orduya entegre olmaları kararlaştırılmıştı.[270] Ancak buna karşı çıkan Hizbullah İsrail'e karşı mücadele verdiği gerekçesiyle silahlarını bırakmamıştı. Bu noktada Hizbullah İran ve Suriye'nin mutlak desteğini alırken diğer Arap ülkeleri bu duruma ses çıkarmamıştır.

İç savaş sonrasında ülkede yaklaşık 30.000 kişi olduğu tahmin edilen tüm milisler Lübnan Ordusu'na entegre edilirken Hizbullah bu karara uymamasında İsrail'e karşı yürüttüğü mücadele yanında ordunun henüz ulusal bilinç düzeyine sahip bir yapıda olmamasının da etkisi olmuştur. Bununla beraber Hizbullah ve ordu arasında sıcak çatışmanın olmadığı ve karşılıklı kazanma anlayışına dayalı dengeli bir ilişki gelişmeye başlamıştır. 1982 İsrail işgalinden itibaren Taif sürecini de kapsayacak şekilde güney bölgelerinde İsrail işgaline karşı ülkeyi Lübnan ordusu yerine Hizbullah'ın savunması bu dengenin ana etkenlerinden biri olmuştur. Zaman içinde Hizbullah orduya karşı sonucu silahlı çatışmaya dönüşecek bir tavır içinde olmamış, ordu güçleri de Hizbullah ile karşı karşıya gelmekten kaçınmıştır. Örneğin, 2008'de hükümetle yaşanan bir anlaşmazlık sonrasında Hizbullah birçok kamu binası dahil Batı Beyrut'u kontrol ettiğinde ordu müdahale etmemiş,[271] 2017'de ülkeye girmeye çalışan selefi gruplara karşı Hizbullah ve Lübnan ordusu birlikte hareket edebilmiştir. Hasan Nasrallah bazı konuşmalarında orduyu öven sözlere yer vererek ordu ile olan bu çatışmasızlık durumundan memnun olduğunu göstermiştir. Massaab'a göre Lübnan'ın bu askeri yapısı içinde Hizbullah'ın edindiği konum ona resmi bir sorumluluk üstlenmeden devlet içinde bağımsız hareket edebilme avantajını sağlamıştır. [272] Bu konum sayesinde Hizbullah diğer kurumlarını da rahatlıkla konsolide ederek gücünü korumaya devam etmektedir.

[270] Florence Gaub, "Multi-Ethnic Armies in the Aftermath of Civil War: Lessons Learned from Lebanon", *Defence Studies*, cilt: 7-1, 2007, s.5-20.
[271] Massaab Al Aloosy, "The Status Quo Insurgency: Hezbollah from A Revolutionary Stance to a Governmental Accountability, Small Wors Journal, (Elektronik Versiyon), 2021, https://smallwarsjournal.com/jrnl/art/status-quo-insurgency-hezbollah-revolutionary-stance-governmental-a ccountability#_ edn37 Erişim Tarihi: 24 Aralık 2022
[272] Massaab., 2021.

İsrail'in 2000 yılında Lübnan'dan çekilmesinin ardından Lübnan içinden ve dışından gelen silah bırakma telkinleri karşısında Hizbullah, Şiba Çitlikleri gibi birkaç sınır bölgesini elinde bulundurması nedeniyle direniş iddiasını devam ettirmek suretiyle karşı çıkmış ve silah bırakmamıştır. Ayrıca Suriye'nin baskısı altında güçlü bir orduya sahip olamadığı için ülke güvenliğini sağlayamayan Lübnan devleti Hizbullah ile ilişkilerinde olası bir çatışmadan da kaçınmayı tercih etmiştir.[273]

Hizbullah'ın devlet dışı bir aktör olarak anılmasındaki en önemli unsur askeri alanda sahip olduğu güç ve buna bağlı kapasitesidir. Nasrallah'a göre Hizbullah'ın 2022 sonu itibarı ile sahip olduğu asker sayısı 100.000'i bulmuştur.[274] Bazı araştırmacılar bunu diğer gruplara ve hükümete karşı abartılı bir mesaj olarak niteleseler de gerek Lübnan içinden gerekse dışarıdan Hizbullah'a karşı herhangi bir hamle yapılamaması askeri gücünün ciddi bir caydırıcılık düzeyine ulaştığını göstermektedir.[275] Silahlı gücünü direniş amaçlı olarak elinde bulundurma hakkına sahip olduğunu söylemesine karşın 2008'de hükümetin aldığı kararlara karşı gösterdiği silahlı tepki, kamuoyunda Hizbullah'ın askeri gücünü her an ülke içinde kullanabileceği endişesine neden olmuştur. Hizbullah bu durumu yumuşatmak ve endişeyi azaltmak için *ordu, halk, direniş* söylemini kullanmış ve Hristiyan Özgür Yurtsever Hareketi (El Tayyar El Vataniyye El Hur) ile ittifak kurmuştur.[276] Askeri gücü nedeniyle kendisine yönelik eleştirileri engellenmek için yaptığı ittifakların yanında Lübnan hükümeti ile de işbirliği yapma isteğini göstermeye çalışmıştır. Örneğin, 2017'de DAEŞ gibi örgütlere karşı orduyla birlikte operasyonlar düzenlemiştir.[277] Hizbullah'ın bugün Lübnan'da

[273] Lina Khatib, "How Hezbollah Holds Sway Over The Lebanese State", *Research Paper Middle East and North Africa Programme*, 2021, s.24-25.
[274] Hizbullah'ın asker sayısı hakkında kesin bir bil veri bulunmamakla birlikte Lübnan ordusundan daha fazla bir güce sahip olduğu bilinmektedir. Ancak bizzat Nasrallah'ın açıklaması ile bu sayı ifade edildiğinden temel veri olarak bu kullanılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. https://alahednews.com.lb/article.php?id=36179&cid=148 Erişim Tarihi: 28 Aralık 2022, https://today.lorientlejour.com/article/1278664/what-do-we-know-about-hezbollahs-troops.html Erişim Tarihi: 29 Aralık 2022,
[275] Bu konuda özellikle İsrail ve Batılı medya kuruşları yaptıkları yorumlar ve analizlerde ifadenin biliçli bir şekilde abartılı olduğunu yazmışlardır. Bunun ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. https://www.timesofisrael.com/for-a-change-hezbollahs-boast-of-100000-fighters-is-not-aimed-at-israel/ Erişim Tarihi: 01.12.2022, https://apnews.com/article/middle-east-lebanon-beirut-civil-wars-hassan-nasrallah-a3c10d99cca2ef1c3d58dae135297025, Erişim Tarihi: 01 Aralık 2022.
[276] Hizbullah güvenlik birimi sorumlusu Şafi Al Din'in bu konuda ortaya koyduğu görüşün ayrıntılı açıklaması için bkz. https://www.moqawama.org/essaydetails.php?eid =21393&cid=118 Erişim Tarihi: 02 Aralık 2022.
[277] Khatib, a.g.e., s.7-26.

geniş bir kamusal güce sahip olmasındaki esas payın askeri gücü olduğu açıktır. Lübnan'ın sahip olduğu siyasal ve toplumsal yapı içinde hükümet dışı tüm gruplar Hizbullah benzeri güç elde etmek için uğraşmış, ancak bunu sadece Hizbullah yapabilmiştir.

4.1.4. Siyasi Faaliyetler

1982'de İslami Direniş adı ile eylemlerine başlayan Hizbullah yaklaşık on yıl içinde gerçekleştirdiği askeri operasyonlar ile hem Lübnan'da hem de Lübnan dışında adından söz ettirmiştir. Taif Antlaşmasına kadar olan sürede özellikle intihar bombalamaları ve adam kaçırma eylemleri ile ses getirmiştir.[278] Taif sonrasında başlayan normalleşme süreciyle oluşan sükûnet havasında Lübnan'da 20 yıldır yapılmayan parlamento seçimlerinin yenilenmesi gündeme gelmiştir.[279] Bu da kimi ülkelerce (özellikle Batılı güçlerce) terör örgütü olarak görülen Hizbullah'ın meşru bir zemine yönelmesi için fırsat doğurmuştur.

1992'de yapılan parlamento seçimlerine katılma konusunda Şura Meclisi başta olmak üzere Hizbullah'ın diğer kurumsal birimlerinde farklı görüşler ortaya konmuştur. Qassam Hizbullah'ın legal bir parti olarak siyasal hayata katılımı konusunda itinalı bir çalışma yürütmek üzere 12 kişilik bir komisyon kurulduğunu ve bu komisyonun dört soruya yanıt aradığını ifade etmektedir.[280] Qassam'a göre görüşülecek konular içinde en önemlisinin din ve mezhep ayrımı üzerine kurulu Lübnan sisteminin parlamentosuna girmenin İslami açıdan meşru olup olmadığı meselesidir. Dini açıdan hassas bir konu olması nedeniyle bu konudaki kararın veli-yi fakih tarafından verilmesi şeklinde görüş bildiren komisyonun kalan başlıkları müzakere ettiği anlaşılmaktadır. Komisyon parlamentoya katılmanın getireceği avantaj ve dezavantajları, İslami direnişten taviz verilip verilmeyeceği ve silahlı mücadelenin geri plana bırakılıp bırakılmayacağını derinlikli bir şekilde tartışmıştır. Bu tartışmalarda Suphi el Tufeyli öncülüğündeki bir grup siyasal hayata katılım düşüncesine İslami direnişin zarar göreceği gerekçesiyle şiddetle karşı çıkmıştır.

[278] Augustus Richard Norton "The Role of Hezbollah in Lebanese Domestic Politics", *The International Spectator*, 2007, cilt: 42 sayı: 4, s.475-491.
[279] Judith P. Harik ve Hilal Khasan, "Lebanon's Divisive Democracy: 0The Parliamentary Elections of 1992", *Arab Studies Quarterly,* cilt: 15, sayı: 1, Winter 1993, s.41-59.
[280] Qassam, 2006, s.127.

Ancak komisyon görüşülen konularda ikiye karşı on oy ile seçimlere katılmanın fıkhî açıdan olumlu olduğu ve İslami direnişe katkı sağlayacağı şeklinde görüş bildirerek konuyu dönemin veli-yi fakihi Hamaney'e sunmuştur. Bu kararın alınmasında bir başka etkili unsur da Muhammed Fadlullah'ın siyasal sisteme dâhil olunması yönündeki teşviki olmuştur.[281] Qassam'a göre genel eğilim Hizbullah'ın siyasal sisteme katılmasının hizmet alanını devlet etkisi ile güçlendirip genişletmesine, İslami Direniş aleyhinde yapılacak siyasal düzenlemelerden erken haberdar olunmasına ve bunların engellenebilmesine katkısı olacağı yönündeydi. Ayrıca katılım kararı Lübnan'da yaşayan diğer toplum kesimleri ile diyaloğun gelişmesine ve Hizbullah'ın İslami bir parti olarak siyasette tecrübe kazanmasına yarar sağlayacaktı. Bu düşünceler ile sunulan teklifin Hamaney tarafından onaylanması sonrasında Hizbullah siyasi alandaki ilk önemli adımını atmış ve 1992 seçimlerine katılmıştır.[282] Hizbullah 1985'te ilan ettiği manifestosunda yer alan bağımsız bir İslami devlet kurma ve Lübnan'daki mezhep temelli yönetim sistemini sona erdirme hedeflerinden ödün vermek pahasına siyasal sisteme dahil olmayı seçmiştir. Hizbullah'ın kısa sürede edindiği tecrübelere İran'ın stratejik hedefleri de eklendiğinde Lübnan siyasi sistemine katılma adımının onun ideolojik olarak değiştiğini göstermektedir. Bu durum parti yetkililerin yalanlamasına rağmen hem içeriden hem de dışarıdan Hizbullah'ı takip edenler tarafından bir taviz olarak yorumlanmaktadır.[283] Bu kararla bir *infitah* (açılım) politikası geliştiren Hizbullah aynı zamanda Lübnan milliyetçiliği düzlemine doğru kaymıştır.[284] Öyle ki bu politika değişimi Hizbullah'ı karşı olduğu bir sistemin parçası haline getirmiş ve başlangıçta belirlediği hedefleri geri plana atmaya itmiştir.[285] Kimi yazarlar bu davranışın politik aktörlerin doğasında olduğunu ve Hizbullah'ın da bu anlamda realist bir yaklaşım sergilediğini ifade etmişlerdir.[286] Kuşkusuz bu karar Hizbullah'ın iç politik bir aktör olması için de önemli bir adım olmuştur.

---

[281] Azani, a.g.e., s.149.
[282] Qassam, a.g.e., 2006, s.201-203.
[283] Adham Saouli, "Lebanon's Hizbullah: The Quest for Survival", *World Affairs İnstütide Journal,* cilt: 166, sayı: 2, 2003, s.71-80.
[284] Lina Khatib, "Introductıon: Hızbullah's Communıcatıon And Polıtıcal Evolutıon", Dina Matar, Atef Alshaer, *The Hizbullah Phenomenon: Politics And Communication*, New Delhi 2014 (a), s.3.
[285] Mona Harb ve Reinoud Leenders, "Know Thy Enemy: Hizbullah, "Terrorism" and The Politics of Perseption", *Third World Quarterly* cilt: 26, sayı: 1, 2005, ss.173-197.
[286] Saouli bu düşüncesine dayanak olarak siyaset bilimci Jean Blondel'in "Partiler desteğe ihtiyaç duyduklarında ilkelerini esnetirler, politikalarını daha da esnetirler ve hedeflerini ötelerler" savını aktarmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Adham Saouli, "Lebanon's Hizbullah: The Quest for Survival",

İslami direniş iddiasıyla ortaya çıktıktan bir süre sonra hedeflerine sadece silahlı mücadele ile ulaşamayacağının farkına varan Hizbullah politik alanda fiili olarak rol almak üzere çalışmalar başlatmıştır. 1992 seçimlerine Hamaney'den izin aldıktan sadece iki ay sonra katılan Hizbullah seçim öncesi süreçte etkin bir çalışma yürütmüştür.[287] Bu seçimlere hazırlanırken uygulanan yöntem ve teknikler ilk defa seçime giren bir parti için beklenmedik şekilde etkili sonuçlar doğurmuş, hatta bu durum Lübnan politik hayatına örnek teşkil edecek bir teşkilatlanmanın da başlangıcı olmuştur. Öyle ki Hizbullah'ın seçim teşkilatı Lübnan'da tüm seçmen kesimlerine ulaşacak bir çalışma yürütmüştür. Seçimlere farklı dini kesimlerden seçilen adaylarla katılmak suretiyle toplumun tüm kesimlerine hitap eden bir strateji belirlemiş böylece bir açılım politikası ortaya koymuştur. Sözü edilen kısa süre içinde Hizbullah partileşme adımlarını hızla atmış ve seçim sonrası için bir seçim programı hazırlamıştır. [288] Program esas olarak siyasi hedefler, kamusal düzen ve idare sistemindeki sosyal, kültürel, ekonomik hayat ile ilgili hedefleri içeren üç temel başlığa vurgu yapmıştır. Kuruluş manifestosunda olduğu gibi seçim programında da toplumun ezilmiş ve mahrum bırakılmış kesimlerine sık sık vurgu yapılmıştır. Programın en dikkat çeken yönü manifestoda özellikle vurgulanan temel hedeflerden bazılarında yumuşama anlamına gelen vaatlerdir. Örneğin, manifestonun "Mevcut Rejimle Niçin Savaşıyoruz?" başlıklı bölümünde sistemin değişiminin ya da reforme edilmesinin bir yarar sağlamayacağı, İslami düzene dayalı bir düzenin kurulmasının ise kesin çözüm olduğu vurgulanmıştır. Ancak programın *Din ve Mezhep Esasına Dayalı Sisteme Son Verilmesi* başlıklı ikinci bölümünde yaşanan siyasal ve toplumsal sorunlara vurgu yapılarak bunun esas sebebinin mevcut sistemin yapısı olduğu vurgulanmış ve bu sistemin tüm Lübnanlıların eşit şekilde temsil edileceği bir anayasal düzene dönüşmesi gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca Lübnanlılık düşüncesine sıklıkla vurgu yapılan program Hizbullah'ın Lübnan iç politikasında etkin olma isteğini de açıkça ortaya koymaktadır.[289]

World Affairs Institute Journal, cilt: 166, sayı: 2, 2003, s.71-80, Jean Blondel, *Political Parties: A Genuine Case for Discontent?,* London: Wildwood House, 1978, s.20.

[287] Khatib, 2014 (a), s.4.

[288] Qassam, a.g.e., s.204.

[289] Programın daha ayrıntılı İngilizce metni için bkz. Joseph Alagha, Hizbullah's Documents From the 1985 Open Letter to the 2006 Manifeso, Pallas Publications - Amsterdam University Press, Amsterdam

1992 seçim sonuçları Hizbullah'ın uyguladığı stratejinin kendisi açısından başarılı olduğu kanaati oluşturmuştur. Lübnan'ın 128 sandalyeli Temsilciler Meclisinde (Meclis el Nüvvab) Müslümanlar için ayrılan 64 sandalyeden 12'sini, ki bunlardan biri Marunî, ikisi Sünni kökenlidir,[290] kazanması Hizbullah için bu aynı zamanda dönüşümün tescillendiğini göstermiştir. Harik'e göre bu seçimler Hizbullah ve diğer milis güçlerin katılımı ile birlikte Lübnan'da bir dönüşümün yaşandığı anlamına gelmektedir. Harik ve Khashan'a göre parlamentoya yeni seçilen grupların sosyolojik yapısı uzun zamandır Lübnan siyasetine hâkim olan Zaimlerin ve onların uzantısı elit ailelerin siyasal hayattaki hegemonyasının kırıldığını göstermiştir.[291]

Hizbullah bir iç politik aktör olarak 2005'e kadar yapılan 1996 ve 2000 parlamento seçimleri ile 2004'teki belediye seçimlerine katılarak siyasette kendisine kalıcı yer edinme yolunda tecrübesini artırmıştır. 1996 seçimlerinde beklentiler Hizbullah'ın oylarını dolayısı ile parlamentodaki sandalye sayısını artıracağı yönünde olsa da bu seçimde Hizbullah'ın sandalye sayısı dokuza inmiştir. Seçilen adayların ikisi Hizbullah adına seçime giren bağımsız adaylardı. Seçimden önce Hizbullah liderleri, önceki seçim başarısının getirdiği öz güven duygusunun etkisiyle Lübnan Şiilerinin yöneleceği siyasi merkez olabileceklerine inanmışlardı. Bu nedenle Hizbullah Şiiler için belirlenen temsilci oranından daha fazla pay almak için bağımsız listeler hazırlamış, ancak Suriye yönetiminin müdahalesiyle listeleri önceki seçimdeki gibi ittifaklar kurmak suretiyle hazırlamak zorunda kalmıştır.[292] Bu durum seçimlerde Hizbullah'tan daha fazla sandalye kazanan EMEL'e yaramıştır. Nasrallah seçim sonuçlarının kendileri için anlamlı olduğunu, daha çok çalışarak sadece Şiilerden değil diğer toplum kesimlerden de oy almanın önemini vurgulamıştır.[293] Seçim sonuçları Hizbullah'a elde ettiği gücün sadece İsrail ile mücadele etmekle büyümeyeceğini göstermiştir. Nitekim seçimin yapıldığı yıl İsrail'in düzenlediği Gazap Üzümleri operasyonuna gösterilen direniş ve İsrail'e karşı elde edilen zafer beklentilerin aksine

2011, s.63-68, Türkçe metin için bkz. Naem Qassam, *Hizbullah: Bir Hareketin Anlatılmamış Öyküsü*, (Çev: Muharrem Tan), Kesit Yayınları, İstanbul 2006, s.299-305.
[290] Avon, a.g.e., s.46.
[291] Harik ve Khashan, a.g.e., s.41-59.
[292] Dominique Avon, Anaïs-Trissa Khatchadourian, Jane Marie Todd, *Hezbollah a History of Party of God, Translated*, Horwerd University Press, Massachusetts 2012, s.45.
[293] Azani, a.g.e., s.109.

oylarını artırmamıştır. Özetle Hizbullah iç siyasi arenada politik olarak gücünü arttırabilmek için siyasi hedeflerini geliştirmesi gerektiğini anlamıştır.

Hizbullah'ın siyasal alandaki üçüncü sınavı 2000 seçimleri olmuştur. Bir yandan iç siyasi gelişmeler ile meşgulken diğer taraftan İsrail işgaline karşı yürütülen silahlı mücadele sonuçlarını vermeye başlamıştır. 22 yıl süren ve binlerce Filistinli ve Lübnanlının ölümüne neden olan İsrail işgali Mayıs 2000'de sona ermiştir. Çekilme Hizbullah tarafından kuruluş amaçlarından biri olan İsrail işgalini sonlandırma hedefinin nihai sonucu olarak görülmüş ve büyük bir başarı olarak lanse edilmiştir. Nitekim gerek Hizbullah lideri Nasrallah gerekse diğer şura üyeleri bu dönemden itibaren yaptıkları konuşmalarda ve açıklamalarda bunu sıklıkla gündeme getirmişlerdir. Örneğin Nasrallah Hizbullah'ın kuruluşunun 40. yılı kapsamında gerçekleştirilen bir röportajda bu konuda şunları söylemiştir:

> *İsrail ülkemizi 1948'den 1982'ye kadar havadan, karadan, denizden sürekli olarak taciz etmiş ve 1982'de nihayet Beyrut'a kadar uzanan bir işgali gerçekleştirmiştir. Bu işgalde ve öncesinde İsrail'e karşı Lübnan içinden güçlü bir direniş olmamıştır. Ancak 1982'de Hizbullah'ın ortaya çıkması ile bu durum tersine dönmüş, 1984-1985'te İsrail kendi sınır çizgisizine paralel dağlık bölgenin arkasına çekilerek gizlenmiştir. Bu karşı duruş İslami Direnişin büyük bir başarısıdır ve tarihe geçmiştir. Ardından 2000 yılına kadar Lübnanlı ve Filistinli güçler sınır bölgesinde İsrail ile defalarca karşı karşıya gelmiş ancak ona izin vermemişlerdir. En sonunda Siyonist güçleri ülkemizi terk etmeye mecbur bıraktık. Elbette bu Lübnanlıların ve birlikte mücadele ettiğimiz Filistinlilerin başarısıdır.*[294]

[294] Nasrallah İslam dünyası ve Şiiler için önemli sayılan günlerde gündeme yönelik konuşmalar yapmaktadır. Kimi zamanda ülkedeki farklı yayın kuruluşlarına röportajlar vermektedir. Onun konuşmaları Hizbullah'ın medya kuruluşları El Manar TV, Al Ahed haber sitesi ve Al Mukaveme web sitelerinde yayınlanmakta ve arşivlenmektedir. Yukarıdaki açıklama Hizbullah'ın kuruluşunun 40. yılı kapsamında düzenlenen etkinlikler kapsamında Nasrallah'ın Lübnan merkezli Al-Mayadeen kanalında yaptığı söyleşinin bir bölümüdür. Ayrıntılı bilgi için bkz. https://english.alahednews.com.lb/69213/608, https://program.almanar.com.lb/episode/233246, Erişim Tarihi: 18 Aralık 2022.

1996 seçimlerinde güç kaybeden Hizbullah İsrail'in ülkeyi terk etmesinin hemen ardından gerçekleşen seçimlerde ikisi bağımsızlardan olmak üzere 12 sandalye kazanarak gücünü geri kazanmayı başarmıştır. Bu seçimden önce 1998'de yapılan belediye seçimleri sürecinde EMEL, Hizbullah'ın İsrail'e karşı yürüttüğü silahlı mücadelenin bir siyasi kazanıma dönüşmesine engel olmaya çalışmışsa da Hizbullah Sur hariç Şii bölgelerde bütün belediyeleri alarak bu engellemeleri aşmayı bilmiştir.[295] Seçim sonuçları Hizbullah'ın siyasal alanda edindiği tecrübe ile Şiiler arasında temel bir aktöre dönüştüğünü göstermiş, EMEL lideri Nebih Berri'nin Hizbullah ile ittifak kurmasını zorunlu kılmıştır. Bu ittifak 2000 seçimlerinde Şii kontenjanı olan 23 sandalyenin tamamının kazanılmasını sağlamıştır. Ayrıca 2000'deki seçimlerde elde edilen başarının ardında diğer mezhep mensuplarının da oyunu almak için yürütülen girişimler ve direnişin sağladığı prestij öne çıkmıştır. Tüm bunların getirdiği başarı, Hizbullah'ın iç politik aktörlüğüne katkı sağlayan unsurlar olmuştur.

2005 yılı Hizbullah'ın Lübnan siyasi hayatında temel aktörlerden biri olmasının başlangıcı sayılabilecek bir takım gelişmelere sahne olmuştur. Hariri suikastının ardından kamuoyunda oluşan tepkiler sokaklara sıçramış ve Suriye karşıtı gösteriler düzenlenmiştir. Protestocular ülkeyi hemen terk etmesini istedikleri Suriye'nin Lübnan üzerindeki vesayetinden vazgeçmesini istiyorlardı. Öte yandan Suriye'nin en önemli müttefiki olan Hizbullah önderliğinde EMEL, Marunî FPM ile birlikte 11 parti 8 Mart 2005 günü büyük bir gösteri yapmış ve Suriye'ye destek mesajı vermişlerdir.[296] Suriye karşıtı partiler 14 Mart günü yeniden meydanlara inmiş ve Suriye'nin ülkeyi terk etmesi talebini yinelemişlerdir. Gösterilerin ilginç yanı her iki tarafın da Lübnanlılık vurgusu yaparak sadece Lübnan bayrakları kullanmasıydı.[297] Bu protestolar sonuç vermiş ve Suriye 30 yıl süren askeri yığınağını Lübnan'dan çekmek durumunda kalmıştır.[298] Böylece Hizbullah içeride önemli bir müttefikini kaybetmiş

[295] Avon ve diğerleri, a.g.e., s.46.
[296] Norton, a.g.e., s.495-496.
[297] Hizbullah 2004'e kadar yaptığı tüm gösterilerde sadece kendi bayrağını kullanmıştır. 2004'te ise yaklaşık 250.000 kişinin katıldığı İsrail–ABD karşıtı bir gösteri düzenlenmiş ve burada Hizbullah ilk defa kendi bayrağı ve sloganları dışında Lübnan vatandaşlığı vurgusu çerçevesinde Lübnan bayrağı kullanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Joseph Alagha, *Hizbullah: Silahlı Mücadeleden İktidar Partisine,* (Çev: Kadriye Göksel), Doğan Kitap, İstanbul 2007, s.308.
[298] Lina Khatib, "Hizbullah In The Twenty-First Century: The Struggle For Political Survival", Dina Matar ve Atef Alshaer, *The Hizbullah Phenomenon: Politics And Communication*, içinde 71 -118, Oxford University Pres, New Delhi 2014 (b), s.80-81.

ve yeni arayışlara yönelmiştir. Hizbullah'a karşı kesimler bu boşluğu fırsat olarak görüp Batılı güçlerden aldıkları destekle onun hareket alanını daraltmaya hatta silahlarını bırakması talebini seslendirmeye başlamışlardır. Buna karşı Hizbullah dâhil olduğu 8 Mart bloğunun desteği ve Lübnanlılık vurgusu ile oluşan tepkileri azaltmaya çalışmıştır.[299]

Suriye'nin çekilmesinin ardından Lübnan'da uzun zamandır bir başka devletin doğrudan etkisi olmadan 2005'te parlamento seçimleri yapılmış, iki kutuplu bir seçim yarışı gerçekleşmiştir. Hizbullah önderliğindeki 8 Mart İttifakı 128 sandalyeli meclisin 40 üyeliğini kazanmış, sonraki süreçte Mişel Avn'ın 14 Mart İttifakı'ndan kopması ve Hizbullah ile ittifak kurmasıyla bu sayı 57'ye yükselmiştir. Bu katılımla Hizbullah Lübnan iç politikasında oyun kurucu olacağı bir fırsatı yakalamıştır.

Parlamenter sisteme dâhil olarak Lübnan iç politikasında etkili olmak isteyen Hizbullah İslami direniş söyleminden daha fazla uzaklaşmamak amacıyla sadece yasama faaliyetlerine katılmayı tercih etmiştir. Ancak sonraki adım yürütmenin bir parçası isteği olmuştur. Hibullah bu yöndeki fırsatı Hariri suikastının ardından seçimlere kadar görev yapacak geçici hükümette yer alma çağrısını olumlu cevaplamak suretile yakalamıştır. 2005 seçimlerinin ardından kurulan Fuad Sinyora hükümetinde iki bakanlık elde eden Hizbullah yürütmenin de bir unsuru olmuş ve Lübnan siyasal hayatının bir parçası olma iradesini ortaya koymuştur.[300] Bu durum Hizbullah için aynı zamanda kendi kurumsal sisteminin devlet kurumları ile daha somut ilişkiler kurmasını sağlayacak bir fırsat da sunmuştur. Dionigi'ye göre gerek iç siyasi çekişmeler gerekse dış gelişmeler Hizbullah'ı yürütme gibi daha aktif bir pozisyonda bulunma yönünde motive etmiştir. [301] Hizbullah'ın hükümette yer almasının altında yatan bir başka amaç da silahlı statüsünü korumasındaki en önemli koruyucusu olan Suriye'nin çekilmesinin ardından yaşadığı yalnızlaşma endişesi olmuştur.[302]

---

[299] Abed T. Kanaaneh, *Understanding Hezbollah: The Hegemony of Resistance, Syracuse* University Press, New York 2021, s.191.
[300] First Cabinet of Fouad Siniora, https://en.wikipedia.org/wiki/First_Cabinet_of_Fouad_Siniora, Erişim Tarihi: 5.12.2022.
[301] Filippo Dionigi, *Hezbollah, Islamist Politics and International Society*, Palgrave Mcmillan, New York 2014, s.117.
[302] Nicholas Blanford, "Hezbollah's Evolution From Lebabese Militia to Regioonal Player", *Middle East Institude Policy Paper,* November 2017, s.6.

2005 seçimlerinin ardından Lübnan'da oluşan iki kutuplu siyasal düzen 2009'daki seçime kadar geçen süreçte çatışmaya yaklaşan sancılı günlerin yaşanmasına neden olmuştur. Refik Hariri suikastının ardından yaşanan gerilim bu sürecin başlangıcı kabul edilir. 2006'da Altıncı Arap-İsrail Savaşı olarak nitelenen İsrail'in başlattığı saldırıları püskürten Hizbullah çatışmaların ardından iç politikada özellikle 14 Mart İttifakı aktörlerini ihanetle suçlayarak ülkede gerilimin artmasınayükselmesine neden olmuştur.[303] Gerilimin bir başka nedeni de gerek içerde gerekse dünya kamuoyunda Hariri suikastının Suriye bağlantılı güçlerce yapıldığı iddialarıydı.[304] Başta Suudi Arabistan olmak üzere Arap ülkeleri bu noktada Lübnan devletine yoğun baskı uygulamıştır. Tüm bu gelişmelerle birlikte hükümetin Hariri suikastı için kurulacak komisyona onay vermesi ve Hizbullah'a silahlarını bırakması yönündeki telkinlerin artması gerilimi daha da artırmıştır.

Hizbullah en başından itibaren Hariri suikastının arkasında olmadığını, bu suikastın ABD ve İsrail'in Hizbullah'ı 2006 Savaşı ile birlikte sahip olduğu konumundan uzaklaştırmak için düzenlediğini savunmuş ve komisyonu tanımadığını her platformda dile getirmiştir. Kendisine yönelik tepkilere 2006'da Beyrut'ta başlattığı oturma eylemiyle cevap veren Hizbullah bu hamlesiyle cumhurbaşkanlığı seçimlerinin 18 ay boyunca yapılamadığı siyasi bir bunalım sürecinin başlamasına yol açmıştır.[305] 2008'de Lübnan hükümeti Hizbullah'a yönelik ilk siyasi adımı atarak Hizbullah'ın ülkede kurduğu kendine ait telekomünikasyon ağının ülkenin egemenlik haklarına aykırı olduğunu kararlaştırmıştır. Ardından hükümet Lübnan havaalanında güvenlik şefi olarak görev yapan Hizbullah yanlısı bir üst düzey yetkiliyi görevden almıştır. Bu adımlardan fazlasıyla rahatsızlık duyan Hizbullah Beyrut'un önemli bir bölümü ile

[303] Avon ve diğerleri, a.g.e. s.89-91.
[304] Hariri suikastı ile ilgili Lübnan savcılığı bir soruşturma yürütmüş ardından BM Güvenlik Konseyi 1595 sayılı kararı ile bir araştırma komisyonu görevlendirilmesi kararlaştırılmıştır. Bu komisyon hazırladığı raporu 2015'te dönemin Genel Sekreteri Kofi Annan'a sunmuştur. Ardından kurulan uluslararası mahkemede Hizbullah üyesi olduğu iddia edilen bazı kişiler yargılanmış ve suçlu bulunmuştur. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Erişim Tarihi: 19 Aralık 2022, https://news.un.org/en/story/2011/08/384372, https://news.un.org/en/story/2005/10/157402, https://news.un.org/en/story/200 5/10/157532,
[305] Lina Khatib, "Introduction: Hizbullah's Communication And Political Evolutıon", Dina Matar, Atef Alshaer (ed.), *Hizbullah in the Twenty-First Century: The Struggle for Political Survival* içinde 1–13, Oxford University Press, New Delhi 2014 (a), s.3.

havaalanını kuşatarak sokağa inmiştir.[306] Bu adıma karşı Hizbullah ilk defa Lübnan'da sivillere karşı silah kullanmış ve bu olaylar yeni bir iç savaşın başlaması riskini doğurmuştur. Çatışmalar bölge ülkelerinde de tedirginliğe neden olmuş Arap Ligi dış işleri bakanları Lübnan'a gelerek gerilimin azaltılması amacıyla tarafları Doha'da yapılacak müzakerelere katılmaları için ikna etmiştir. Müzakereler sonucunda taraflar arasında bir anlaşma [307] imzalanmış, böylece silahlar susmuş ve tüm eylemler sonlanmıştır.[308] Khatib'e göre Doha Anlaşması Hizbullah'ın iç politikadaki gücünü arttırmış, Şiiler üzerindeki hâkimiyetini pekiştirmiş ve siyasi kazanımlarına yenilerini eklemiştir. Örneğin, anlaşmanın ikinci maddesinde kabinenin oluşumunda gruplar arası kotalar belirlenmiş ve kararların üçte ikiden bir fazlasıyla alınması hükme bağlanmıştır. Bu madde Hizbullah'ın iç politikada sahip olmak istediği bir başka gücü daha elde etmesinin önünü açmıştır. Bu madde kabine üyelerinin üçte birinin muhalif bloktan seçilmesini gerektiriyordu. Dolayısıyla bu madde Hizbullah'a üçte bir üyenin istifa etmesiyle hükümetin dağılmasına yol açabilecek bir güce ulaşma imkânı sağlamıştır.[309] Nitekim Hizbullah 2011'de bu durumun sağladığı avantajla 8 Mart İttifakı'ndan olan bakanlarını istifa ettirerek hükümetin yıkılmasını sağlamıştır.[310] Anlaşmanın dikkat çekici bir başka yönü de BM dâhil Lübnan'da bir şekilde etkisi bulunun tüm devletlerin memnun olduğunu deklare etmesi olmuştur.[311] Anlaşmanın ardından cumhurbaşkanlığı seçimi ve 2009 genel seçimleri yapılmıştır. Hizbullah seçimlerde 13 sandalye alarak önceki sandalye sayısını korumuş, içinde olduğu 8 Mart bloğunun 44 üyesi de eklenince Temsilciler Meclisinde toplam 57 sandalye ile temsil hakkını kazanmıştır. Bu seçim ayrıca tüm sandalyelerin iki blok tarafından kazanıldığı ilk seçim olması yönüyle de siyasal hayat için ayrı bir önem arz etmektedir.

[306] Alagha, a.g.e., 2011, s.175.
[307] Bu anlaşma 21 Mayıs 2008'de Doha'da Arap Ligi liderlerinin gözetiminde 8 Mart ve 14 Mart blokları arsında tam mutabakatla imzalanmıştır. Metnin orijinal hali için bkz. Erişim Tarihi: 20 Aralık 2022, https://www.securitycouncilreport.org, Erişim Tarihi: 20 Aralık 2022, https://peacemaker.un.org/document-search
[308] Alagha, a.g.e., 2011, s.176.
[309] Khatib., a.g.e., 2014 (a), s.18-19.
[310] Lina Khatib, "Hizbullah's Political Strategy", *Global Politics and Strategy*, 2011, cilt: 53, sayı: 2, s.61.
[311] Robert F. Worth ve Nada Bakri, "Deal for Lebanese Factions Leaves Hezbollah Stronger", *The New Yort Times*, (28.05.2022), 1-3. Erişim Tarihi: 20 Aralık 2022, https://www.nytimes.com/2008/05/22/world/middleeast/22lebanon.html

Hizbullah 1985'te duyurduğu manifestosunu 2009'daki seçimlerin hemen ardından yenileyerek kamuoyuna açıklamıştır. Kuruluşundantan itibaren Hizbullah iç ve dış politik nedenlerle İslam devleti kurma hedefini ön plana çıkarmamayı tercih etmiştir. Kendisini yerel ve bölgesel bir güç haline getirecek adımları atarken Lübnan siyasal sistemine dahil olduğunu duyurmak suretiyle pragmatik bir yaklaşım ortaya koymuştur. [312] Seçimlerde kurduğu ittifaklarda ve milletvekili adayları içinde ülkenin tüm mezheplerinden kişilere yer vermesi bunun açık bir kanıtıdır. 2009 seçimleri öncesinde yaşanan olaylar ve Hizbullah'ın Lübnan'ın mevcut sistemini kabullendiğini gösteren politikaları Hizbullah'ın yeni bir manifestosu ortaya koymasına neden olmuştur. Bu anlamda yeni manifestonun dikkat çekici yanı ise Hizbullah'ın Lübnan'da halkın iradesinin egemen olduğu bağımsız, demokrat bir Lübnan tarifi ile İslami devlet kurma iddiasını içermemiş olmasıdır.[313]

Sözü edilen yaklaşım çerçevesinde Hizbullah Lübnan siyasal sisteminde etkinliğini daha da artırarak hakkında oluşan şüpheleri gidermek istemiştir. Refik Hariri suikastı soruşturması ile ilgili olarak süreç devam ederken oğlu Saad Hariri'nin başbakan olması Hizbullah üzerindeki üzerindeki baskıları artırmıştır. Buna karşın Hizbullah yetkilileri her platformda soruşturmanın hukuksuz olduğunu, iddiaların da İslami direnişi çökertmek için ortaya atıldığını dile getirmişlerdir.[314]

Hizbullah bu süreçte politik hamleler de yapmış, özellikle Sünni blokta etkin bir isim olan Suriye yanlısı Necip Mikati'yi yeni hükümet için desteklemiştir. Hariri'nin kurduğu hükümetin 2011'de yıkılmasının arkasındaki aktörlerden en önemlisi Hizbullah olmuştur. Hariri'nin Obama ile Oval Ofis'te gerçekleştirdiği özel görüşmeye tepki gösteren Hizbullah 2009'da Doha Anlaşmasının getirdiği kabinenin üçte birinin istifası halinde hükümetin düşmesi yöntemi ile mevcut başbakanı

[312] Gleis, a.g.e., s.59.

[313] 2009 manifestosu ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. http://www.lebanonrenaissance.org/assets/Uploads/15-The-New-Hezbollah-Manifesto-Nov09.pdf

[314] Hizbullah yetkilileri kendi haber sitlerinde ve gazetelerinde mütemadiyen Hariri suikastının bilinçli olarak Hizbullah'a yüklenmeye çalışıldığını dile geriyorlardı. Bunlardan birkaç örnek ilgili web sitelerinden ayrıntılı olarak görülebilir. Hasan Nasrallah'ın, Genel sekreter yardımcısı Naem Qassam'ın 2011 yılındaki açıklaması, https://www.moqawama.org/essaydetails.php? eid=21506&cid=118, https://www.moqawama.org/essaydetails.php?eid=16836&cid=127ayrıca,https://www.moqawama.org essaydetails. php?eid=21120&cid=118 yapılan açıklamalar örnek olarak görülebilir. Erişim tarihi. 20 Aralık 2015

düşürerek bu kazanımı somutlaştırmıştır.[315] İstifadan sonra Hizbullah istediği bir isim olan Necip Mikati tarafından hükümetin kurulması için gerekli politik adımları atmıştır.[316] Tam da bu dönemde Tunus'ta başlayan Arap Baharı protestoları Suriye'ye sıçramış, playların Lübnan'ı da etkilemesi ihtimaline karşı Lübnan yönetimi tarafsız davranmıştır. Hizbullah yöneticileri sürecin başlangıcında halk hareketlerini destekleyici açıklamalar yapmış, olayların tamamen insani taleplerle demokratik haklar çerçevesinde geliştiğini ifade etmişlerdir.[317] Ancak olaylar Suriye'ye sıçrayınca destek mesajlarının tonu azalmış ve kısa bir sessizliğin ardından Hizbullah Lübnan Devletinin aksine tarafsız kalmamış, ezilen halkların meşru talepleri yönündeki yaklaşımınıdeğiştirerek Suriye yönetimine destek vermeye başlamıştır. Hizbullah'ın bu tavrı 14 Mart İttifakı çevrelerince şiddetle eleştirilmiştir. Ancak Hizbullah geri adım atmamış ve Suriye'deki başlayan iç savaşa 2013'te fiilen müdahil olmuştur. Hizbullah'ın bu adımları iç politikada da etkisini göstermiş ve Lübnan siyasal hayatı yeni krizlerle karşı karşıya kalmıştır. 2013'te yapılması gereken genel seçimler başta bu neden olmak üzere güvenlik endişeleri ile Parlamento'da yapılan oylamalarda 16 ay, 24 ay ve ardından bir yıl olmak üzere üç kez ertelenmiştir.[318] 52 ay süren bu süreçte eski vekiller görevlerine devam etmişlerdir.

Parlamento seçimlerindeki siyasi gerilim cumhurbaşkanlığı seçimlerini de etkilemiş, 2014'te yapılan seçimde ilk turda hiçbir aday cumhurbaşkanı seçilebilecek çoğunluğa ulaşamamıştır. İki yıla yayılan 45 turun ardından Mişel Avn cumhurbaşkanı seçilebilmiş, en büyük müttefiki olan Hizbullah da siyasi olarak elini güçlendirmiştir.[319]

---

[315] Doha Antlaşması 2008 krizinin ardından Lübnan siyasi taraflar arsında sağlanan mutabakat ile 2008'imzalanmıştır. Bu antlaşmanın en önemli hükümlerinden bir kabinenin üçte birinin istifa etmesi ile hükümet görevine devam edemeyecektir. Bu madde Hizbullah'ın liderliğindeki 8 Mart ittifakı için ayrılan bakanlık sayası ile Hizbullah'a önemli bir manevra alanı oluşmasını sağlamıştır. Bunun ilk fiili uygulaması 2011'deki hükümet istifasıdır. Erişim Tarihi: 25 Aralık 2022, https://www.theguardian.com/world/2011 /jan/12/hezbollah-quits-lebanon-unity-government Erişim: 25 Aralık 2022, https://www.reuters.com/article/us-lebanon-hariri-resignation-idUSTR

[316] https://www.aljazeera.com/news/2011/6/13/lebanese-pm-announces-new-cabinet, Erişim Tarihi: 25 Aralık 2022, Erişim Tarihi.

[317] Hasan Nasrallah bu konuda Al Manr TV'de yaptığı değerlendirmede değinmiştir. Görüşmenin Arapça metni için bkz. https://www.moqawama.org/essaydetails.php?eid=22126&cid=127, Erişim Tarihi: 26 Aralık 2022

[318] https://www.reuters.com/article/us-lebanon-parliament-election-idUSBRE94U19N20130531, 26 Aralık 2022 Erişim tarihi.

[319] Tahsin Yamak, Tuba Yıldız, Emre Saygın, "Lübnan'da Siyasal Kurumların Yeniden İnşası: Çoğunluk Sisteminden Nispi Temsile", *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2020, cilt: 7, sayı: 2, 2020, s.373-394.

Lübnan parlamento seçimleri yaklaşık on yıl aradan sonra 2018'de yenilenmiştir. Bu uzun aranın en önemli gerekçesi Suriye İç Savaşı ve içerde oluşabilecek güvenlik tehlikesiydi. Seçimlerin ertelenmesi Suriye'de Sünni gruplara karşı fiili olarak savaştığı için Şiiler dışındaki kamuoyu desteği azalan Hizbullah için bir fırsat olmuştur. Hizbullah için böyle bir ortamda seçimlere girmek siyasi bir kayıp anlamına geleceğinden seçimlerin ertelenmesi için yapılan girişimlere destek vermiştir. Suriye'deki pozisyonu nedeniyle iç politikada zor durumda kalan Hizbullah selefi grupların Lübnan'a sızacağını gündeme getirerek kendisini haklı bir konuma taşımayı hedeflemiştir. Kısa bir süre sonra Hizbullah'ın iddia ettiği selefi grupları Lübnan Suriye sınırından sızmaya başlamış ve bu girişimleri bizzat Hizbullah'ın askeri güçleri engellemiştir. Sızma girişimlerinden en önemlisi 2017'de gerçekleşmiş, bu süreçte Hizbullah Lübnan ordusu ile uyumlu bir görüntü vermek suretiyle kendisine karşı oluşan olumsuz bakışı düzeltmiştir. Bu gelişmelerin ardından Hizbullah'ın yıllardır istediği seçim sisteminde[320] değişiklik yapılarak nispi temsil sistemi kabul edilmiş, ardından 2018 parlamento seçimleri yapılmıştır.[321] Seçimler 8 Mart ve 14 Mart ittifakları arasında geçmiş ve Hizbullah'ın başını çektiği 8 Mart İttifakı sandalyelerin yarısından fazlasını (67 sandalye) kazanarak parlamentoda çoğunluğu elde etmiştir.[322]

2016 cumhurbaşkanlığı ile 2018 parlamento seçimlerii Hizbullah için Lübnan siyasal yaşamında hedeflediği konuma yükselme olanağını sağlamıştır. Kurduğu ittifakla

[320] Lübnan seçim sisteminde seçmenler sadece kendi mezheplerindeki adaylara oy verebilir. Seçim kanununa göre bir seçmen kendi bölgesindeki bir adaya oy verebilir. Yurt dışında yaşayan Lübnan vatandaşlarının oy kullanma hakkı yoktur. Hizbullah bu sistemin değişmesi yönünde sıklıkla açıklamalarda bulunmuş, konu birkaç kez gündeme alınsa da sürekli ertelenmiştir, ancak bu değişiklik 2017'de yapılmıştır. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Erişim Tarihi: 30 Aralık 2022, http://www.mfa.gov.lb/Library/Files/Uploaded% 20Files/Lebanese%20electoral%20law%202017.pdf, Erişim Tarihi: 30 Aralık 2022, www.lcps-lebanon.org/articles/details/3645/government-monitor-the-controversy-over-amending-the-2017-election-law, Erişim Tarihi: 30 Aralık 2022, https://lebanon.ec-undp-electoralassistance.org/wp-content/ uploads/sites/ 11/2018/10/ec-undp-jft-lebanon-resources-references-elections-law-44-2017-en-1.pdf

[321] Lübnan seçim sistemi ile ilgili tartışmalar her seçim öncesi gündeme gelmektedir. Özellikle Hizbullah bu konuda temsilde eşitliğin olması için sık sık nisbi temsil sistemi ve yaygın oy kullanma (seçmenlerin ülkenin her hangi bir yerinden kendi bölgeleri için oy kullanabilmesi) gibi konularda değişiklik talep etmektedir. 2017'de nisbi temsil sistemi ile ilgili değişiklik yapılmıştır. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi ve değişikliği tam metni için bkz. Yamak, a.g.e., s.383-384., Erişim Tarihi: 28 Aralık 2022. https://www.ministryinfo.gov.lb/en/22598,

[322] Tarek Ali Ahmad Najia Houssari, "Vote-Rigging Claims Mar Hezbollah Win in Lebanese Election", (Elektronik Versiyon), *arabnews.com*, Erişim: 30 Aralık 2022, https://www.arabnews.com/node/1298451/middle-east

arkasına Marunî desteğini alarak Lübnan genelinde kendisine bir etki sahası oluşturan Hizbullah, 2018 seçimlerinde ise kurulan hükümetleri dağıtabilme gücünün üstüne hükümette yer alma imkânını da eklemiştir. Ayrıca uyguladığı politikalarda ülkenin tüm siyasi grupları ile anlaşabileceğini de göstermiştir. Bu durumun en açık örneği Hizbullah'ın mücadele içinde olduğu, 14 Mart İttifakının başında bulunan Saad Hariri'nin 2016 cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Hizbullah'ın cumhurbaşkanı olmasını istediği Mişel Avn'a destek vermesine karşılık hükümeti kurmasına ses çıkarmamasıdır.

Bir direniş hareketi olarak kurulan Hizbullah zaman içinde Lübnan iç politikasının önemli aktörlerinden biri haline gelmeyi başarmıştır. Kurduğu sosyal, ekonomik ağlar ve yürüttüğü kültürel faaliyetler ile kendisine büyük bir destek tabanı oluşturan Hizbullah bu tabanı yürüttüğü politikalarla konsolide etmeyi başarmıştır. 1992'deki ilk siyasi tecrübesinden 2018'deki seçimlere kadar geçen sürede farklı mezhepler ile ittifaklar kurarak Şiiler dışında kalan diğer kesimlerin de oyunu almayı başarmıştır. Bu çerçevede 2018 seçimlerinde aldığı %16'lık oy oranı ile ülkede en fazla oy alan siyasal parti olmuştur.[323] Ayrıca 8 Mart İttifakı olarak alınan oylar ile 2019'da kurulan hükümette 30 bakanlıktan 18 tanesini alarak kabinedeki çoğunluğu elde etmiştir.

Hizbullah ve müttefiklerinin 2018 seçimlerindeki başarısının ardından geçen süreç Lübnan'da bitmeyen siyasi ve ekonomik krizlerin yeniden yaşandığı günlere sahne olmuştur. 8 Mart ittifakının galip çıktığı seçimlerin ardından ancak dokuz ay sonra kurulabilen Saad Hariri hükümeti 11 ay, ardından Hasan Diab başbakanlığında kurulan hükümet sekiz ay görev yapabilmiştir. [324] Bu süreç içinde Lübnan'da gerçekleşen iki önemli olay Lübnan siyasal yaşamını ve ekonomisini derinden etkilemiştir. Bunlardan birincisi başladıktan sadece on iki gün sonra Hariri hükümetinin sonunu getiren ve

[323] 2018 yılı seçim sonuçları ayrıntılı bilgi için Lübnan Seçim Kurulunun yayınladığı ayrıntılı rapora bakılabilir, https://elections.gov.lb/getdoc/919d2018.aspx, Erişim: 30 Aralık 2022, Ayrıca bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. https://en.wikipedia.org/wiki/2018_Lebanese_general_election, Erişim: 30 Aralık 2022

[324] Gabriela Saldivia, "Lebanon's Prime Minister Resigns, Citing An 'Earthquake' Of Upheaval After Explosion", 2020, Erişim Tarihi. 30 Aralık 2022, https://www.npr.org/2020/08/10/900878730/lebanons-prime-minister-resigns-citing-an-earthquake-of-upheaval, BBC News, Erişim Tarihi: 30 Aralık 2022, https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50220253

Hizbullah'ın güçlü olduğu bölgeler de dâhil Lübnan genelinde hükümet ve siyasal erkler aleyhine başlayan protesto gösterileridir. Hükümetin bir sosyal medya uygulamasına getirdiği vergilere karşı başlayan gösteriler kısa sürede toplumun tüm kesimlerinin içinde olduğu kitlesel bir halk hareketine dönüşmüştür. Lübnan'da nadir görülen bir durumun yansıması olan bu protestolar sırasında kullanılan *küllun yani küllun* (hepiniz yani hepiniz) sloganı da bu durumu açıkça ortaya koymaktaydı.[325]

İzlediği politikalarla hem silahlarını elinde tutmayı sürdüren hem de ülkenin öne çıkan iç politik aktörlerinden biri haline gelen Hizbullah katıldığı altı parlamento seçiminde istikrarlı bir grafik yakalamıştır. 1992'de bir parti olarak siyasal hayata katılımından itibaren yapılan seçimlerde Hizbullah hem parlamentodaki gücünü arttırmış hem de Lübnan siyasal hayatında bir yer edinmeyi başarmıştır. Aşağıdaki tabloda Hizbullah'ın katıldığı yedi seçimin sandalye dağılımları ayrıntılı olarak gösterilmiştir.

Tablo 3.2: Taif süreci sonrası Lübnan Parlamento Seçimleri milletvekili sayıları[326]

Partiler	1992	1996	2000	2005	2009	2018	2022
Gelecek Hareketi ve Müttefikleri (Teyyar Al Mustakbel)				36	29	20	7
Lübnan Güçleri ve Müttefikleri (Al Kuvveh Al Lübnaniyyeh)				6	8	15	21
Kataeb Partisi (Ḥizb al-Kata'ib al-Lubnaniyyah)			2		5	3	5
İlerici Sosyalist Partı ve Müttefikleri (al-Hizb al-Taqadummi al-Ishtiraki)		5	6	16	7	9	8
Bağımsızlar	92	94	86	5	10	6	
Sivil Toplum Kuruluşları Partileri						1	13
Özgür Yurtsever Hareket ve Müttefikleri (At-Tayyar Al-Waṭani Al-Hurr)				15	22	29	18
Taşnak Partisi (Al İttihad Al thawriu Al Armaniu Al Taashinaq)					2		3
Marada Güçleri (Tayyar Al Marada)					3	3	2

[325] Helen Sullivan, "The Making of Lebanon's October Revolution", (Elektronik Makale) www.newyorker.com, 29 Ekim 2019, https://www.newyorker.com/news/dispatch/the-making-of-lebanons-october-revolution, Al Jazeera News, Erişim Tarihi: 30 Aralık 2022, https://www.aljazeera.com/news/2019/10/21/lebanon-protests-all-the-latest-updates

[326] Lübnan seçimleri ile ilgili geniş bilgileri için lütfen bkz. Lübnan Seçim Kurulu resmi web sitesi, https://elections.gov.lb/getdoc/919d2018.aspx, Erişim tarihi. 31 Aralık 2022, Wikipedia web sitesi, https://en.wikipedia.org/wiki/Elections_in_Lebanon, Erişim Tarihi: 31 Aralık 2022, Lebanon election results 2022 in full: which candidates and parties won?, The National Middle East North Africa Online News, https://www.thenationalnews.com/mena/lebanon/2022/05/17/lebanon-election-results-2022-in-full-which-candidates-and-parties-won/ Erişim tarihi: 31 Aralık 2022

Amal	5	8	10	14	13	17	15
Pro - Hizbullah Bağımsızları					2	10	8
Hizbullah	8	7	10	14	13	12	13
Diğer Partiler	23	9	10	20	12		15
Suriye Sosyalist Paritsi	6	5	4	2	2	3	
TOPLAM	**128**	**128**	**128**	**128**	**128**	**128**	**128**

Kaynak. Intehabetül Lubnan, Wikipedia, MENA

4.2. Dış Politik Aktör Olarak Hizbullah

1979 İran Devrimi birçok İslami hareket için olduğu gibi Lübnan Şiileri için de önemli bir dönüm noktası olmuştur. Devrim sonrasında Humeyni önderliğinde kurulan sistemin tüm Müslüman ülkelere yayılması yani *devrim ihracı* politikası bir İran için temel bir dış politika ilkesi haline gelmiştir.[327] Bu politikanın uygulanmasında fiili olarak en büyük destek Lübnan Şiileri nezdinde Hizbullah'a verilmiştir.[328] Görülüyor ki Hizbullah Lübnan'da etkin olabilmek amacıyla bir başka devletin dış politik amacından fazlasıyla yararlanmıştır. Hizbullah iç politikada etkin bir aktör haline gelirken İran'ın da desteğiyle dış politik alanı da ihmal etmeyerek bu yönde adımlar atmaya başlamıştır.

Hizbullah'ın dış politik faaliyetlerinde elini güçlendiren bir diğer unsur da İsrail işgali karşısında ortaya koyduğu *İslami Direniş* söylemidir. Bu söylem Hizbullah'ın iç politik aktörlüğü kadar bağımsız bir dış politik aktör olmasının da önünü açmıştır. Hizbullah Lübnan dış politikasında bağımsız bir aktör olarak farklı alanlarda hareket etmektedir. Bu alanlar aşağıda başlıklar halinde incelenecek ve onun Lübnan dış politikasına etkileri ortaya konacaktır.

4.2.1. Dış Politikada Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Faaliyetler

Hizbullah sadece Lübnan'da değil Lübnan dışında da sesini duyurmuş, özellikle İsrail'e karşı mücadelesi bağlamında İslam dünyasında geniş bir destekçi kitlesine sahip olmuştur. Onun farklı coğrafyalardaki popüleritesinin altında iki temel unsur yatmaktadır. Bunladan ilki İslami bir oluşum olmasıdır. Nitekim Hizbullah sözcüleri

[327] Faik Bulut, *İslamcı Örgütler 3*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2009, s.104-105.
[328] Bulut, a.g.e., s.56.

her platformda kendilerinin ümmetçi yaklaşıma sahip bir İslami hareket olduğunu ifade etmektedir.[329] Bu tanımlama dünyanın birçok bölgesinde faaliyet gösteren Sünni ya da Şii İslami hareketlerle kurduğu organik bağ düşünüldüğünde daha anlamlı hale gelmektedir.[330] İkinci sebepse İsrail işgali karşısında yürüttüğü direniş faaliyetleridir. 1982'de başlayan İsrail işgaline karşı Filistinli örgütlerin yanında yer alarak hem onların *intifada* çağrısına destek vermiş hem de Lübnan işgaline karşı ordunun göstermediği direnişi göstermiştir. Filistin meselesine olan bu kuvvetli destek öncelikle Müslüman kamuoyunda olmak üzere Batıya karşı olan tüm kesimlerce olumlu karşılanmış ve Hizbullah'ın konumunu güçlendirmiştir. Böylece Hizbullah hareket alanını genişletmiş ve meşruiyetini artırmıştır. Bu çerçevede Hizbullah Lübnan dışında geliştirdiği sosyal ve kültürel ilişkilerle birlikte kendisi gibi Şii nüfusunun yoğun ülkelerde etkinliğini artırmıştır. Hizbullah Lübnan'daki etkinliğini ayakta tutmak için uluslararası alanda çeşitli girişimlerde bulunmaktadır. Özellikle İsrail işgalinin sona erdiği 2000 yılından itibaren Hizbullah iç politikada olduğu gibi dış politik arenada da kendisine özgü bağımsız politikalar geliştirmiştir. Bu çerçevede dünyanın birçok bölgesinde kurduğu ağlarla amaçları doğrultusunda hareket etmeye devam etmektedir.[331]

Sosyo-kültürel olarak bakıldığında Hizbullah'ın en fazla ilişki kurduğu ülke şüphesiz İran olmuştur. Hizbullah Lübnan'da henüz ortaya çıkmadan önce İranlı Şii ilim adamları Lübnan Şiilerine özel ilgi göstermişlerdir. Bu ilgi Şii dünyasının iki ilim merkezi olan Kum ve Necef'te verilen eğitimlerle daha sistematik bir şekle bürünmüştür. Lübnanlı Şii din adamlarının neredeyse tamamı ya Kum'da ya da Necef'te eğitim görmüştür.[332] Bu eğitim süreci hem onların sosyal ve kültürel olarak bilinçlenmesine katkıda bulunmuş hem de Şii siyasal düşüncesine sahip olmalarını

[329] Bu konuda Hizbullah'ın lider Şura Meclisi üyeleri farklı zamanlarda yaptıkları konuşmalarda ümmet anlayışına sıklıkla vurgu yaparak kendilerinin soyutlanmasının önüne geçmek istemişlerdir. Bu ifade etmek için de kendi yayın organları aracılığı ile bu mesajları sıklıkla dile getirmektedirler. Özellikle Al Ahad web sitesi Al Manar TV web sitesinde bu açıklamaların tam metinleri güncel olarak yayınlanmaktadır.

[330] Hizbullah 1982'den bu yan Filistinli örgütlerden El Fetih, İslami Cihad Örgütü ve Hamas ile, Irakta kurulu İslami örgütlerden başta Ketaib İslam ve Suriye, Yemen, Afganistan'da ki çeşitli örgütler ile fiili ilişkiler kurmuştur.

[331] Mathew Levitt, "Hezbollah's International Presence and Operations", Elektronik versiyon, *American Jewish Committee Global Voice*, 2018 (a), Erişim Tarihi: 05 Ocak 2023, https://www.ajc.org/news/hezbollahs-international-presence-and-operations

[332] Abbas William Samii, "A Stable Structure on Shifting Sands: Assessing the Hizbullah-Iran-Syria Relationship", *Middle East Journal,* cilt: 62, sayı: 1, 2008, s.51-62.

sağlamıştır. Günümüzde Hizbullah üyeleri bu iki bölgeye gidip bu yöndeki eğitimlerini sürdürmektedir.

Hizbullah Lübnan'da yürüttüğü sosyal, siyasi ve askeri faaliyetleri için kendisine ait büyük bir finans ağı kurmuştur. Bu ağın en önemli sponsoru olarak gösterilen İran birçok kaynağa göre Hizbullah'a yılda yaklaşık 100 milyon dolar nakdi destek sağlamaktadır. İsrail'le karşı yürüttüğü mücadelede Hizbullah'ın elinde bulunan modern silahlarının neredeyse tamamı İran devletince Suriye üzerinden oluşturulan koridordan sağlanmaktadır. Ancak büyük bir hizmet ağını ve on binlerce silahlı askeri gücü yöneten Hizbullah'ın bu finansal gücü bu destekten çok daha fazlasını gerektirmektedir. Hizbullah yönetimi bu kaynakları artırmak için Lübnan ve İran dışındaki kimi ülkelerde alternatif finansal çalışmalar yürütmektedir. Hizbullah'ın mali kaynağının büyük kısmını Şiilerin yaşadığı bazı ülkelerde kurulan dernekler aracılığıyla toplanan bağış ve fonlar oluşturmaktadır. Bu mali ağda önemli sayılabilecek oranda bir pay da Güney Amerika ülkelerinden sağlanan fonlardan sağlanmaktadır. 1967'de Brezilya sınırında yapılması planlanan bir barajın inşasında Lübnanlı Araplardan oluşan yaklaşık 20.000 işçi Paraguay'a gelip yerleşmiştir. Buradaki Şiiler zaman içinde Brezilya, Arjantin, Bolivya'ya hatta buradan ABD'ye yayılmışlardır. Hizbullah bu nüfusu iyi bir fırsat olarak görmüş İsrail direnişi çerçevesinde özellikle Şehitler Vakfı aracılığı ile bir bağış ağı kurmuş ve kendisine yüz binlerce dolarlık gelir sağlamıştır. [333] Blandford'a göre ABD'nin 11 Eylül saldırılarından sonra bölge ülkelerine uyguladığı baskılardan sonra bu ağ yavaşlasa da Hizbullah buralardan mali kaynak sağlamaya devam etmektedir.[334]

4.2.2. Dış Politikada Siyasi Faaliyetler

Hizbullah siyasi bir örgüt olarak en çok İran ile siyasi ilişkiler geliştirmiştir. İran ve Hizbullah arasındaki en kuvvetli bağ ikisinin de Şii olmasıdır. Bu bağ nedeniyle iki taraf arasında geçmişi uzun yıllara dayanan ortak bir sosyal, kültürel ve dinsel bağlar kurulmuştur. Bu ilişki askeri ilişkilerden daha fazlasını içeren komplike bir biçimde

[333] Blanca Madani, "Hezbollah's Global Finance Network: The Triple Frontier", *Middle East Intelligence Bulletin*, Vol. 4, No. 1, Ocak 2002, Elektronik versiyon, https://www.meforum.org/meib/articles/0201_l2.htm, Erişim Tarihi: 13 Ocak 2023

[334] Nicholas Blanford, Hezbollah's Evolution From Lebanese Militia to Regional Player, *The Middle East Institute, Policy Paper*, No. 4, November 2017, p.3.

yürümektedir.[335] İran Devrimi ile birlikte rejimin kendisine yapılacak çevresel kuşatmayı kırmayı planladığı yer Irak-Suriye-Lübnan çizgisi olmuştur. Dolayısı ile İran bu hat üzerinde Irak'ta Muhammed Bakır Es Sadr'a bağlı gruplarla, Suriye'de Hafız Esad ile Lübnan'da da Hizbullah ile politik ilişkiler geliştirmiştir. Kuşkusuz burada Hizbullah ve İran arasındaki vazgeçilmez derecede bir bağımlılık ilişkisinin altını çizmek gerekir. Hizbullah kuruluşundan itibaren İran'ın ortaya koyduğu siyasi çizginin dışına neredeyse hiç çıkmamıştır.[336] İran Devrimi'nin lideri Humeyni'nin Hizbullah tarafından veli-yi fakih olarak tanınması bu bağlılığın en önemli göstergesidir.[337] Ayrıca Hizbullah'a ait Şura Meclisindeki iki üye İran'ın Şam ve Lübnan büyükelçileridir.[338] Hizbullah'ın kuruluş zamanlarında İran'ın Şam Büyükelçisi Ali Rıza Muhteşemi'nin gösterdiği çabalar ve İran ile iletişimi sağlaması bu ilişkiyi daha da kuvvetli hale getirmiştir.[339] Bu bağ İran'ın bölgede istediği politik hamleleri yapmasına katkı sağlarken Hizbullah'ın da Lübnan içinde özgürce hareket etmesinin önünü açmıştır.[340]

Hizbullah'ın İran ile olan sosyal, kültürel ve siyasi ilişkisi ona hem bağımsız bir siyasi aktör olma gücü sağlamış hem de kriz dönemlerinde gücünü korumasını sağlamıştır. Aldığı bu destekle Hizbullah kendisine münhasır politikalar yürütebilmek için güçlü dayanağa sahip olmuştur. Taif Anlaşması ile birlikte Hizbullah uluslararası platformlarda daha çok gündem olmaya başlamıştır. Her ne kadar Hizbullah mezhep temelli sistemi koruduğu gerekçesiyle bu anlaşmadan memnun olmadığını ifade etse de askeri gücünü elinde tutma ayrıcalığını da bu anlaşma sonucunda elde etmiştir.[341] Bu ayrıcalığın sağlanmasında Hizbullah'ın iç savaşta daha çok İsrail'e karşı direnişe yoğunlaşması ve İran'ın diplomatik girişimleri etkili olmuştur.[342] İran'ın mutlak

[335] Mathew Levitt, "Hezbollah's Regional Activities In Support of Iran's Proxy Networks", *The Middle East Institute*, MEI Report, Haziran 2021, s.1-22.
[336] Jon Armajani, Shia Islam Politics Iran, Iraq and Lebanon, Lexington Books, London 2020, s.173-174.
[337] Azani, a.g.e., s.58-59.
[338] Simon Sahpira, "The Origins of Hizballah", *Jerusalem Quarterly*, cilt: 46, 2018, s.115-130.
[339] Shmuel Bar, "Deterring Nonstate Terrorist Groups: The Case of Hizballah", *Comparative Strategy*, 2007, cilt: 26, sayı: 5, s.469–493.
[340] Marc R. DeVore, "Exploring the Iran-Hezbollah Relationship: A Case Study of how State Sponsorship affects Terrorist Group Decision-Making", *Terrorism Research Initiative*, cilt: 6, sayı:4/5, s.85-107.
[341] Joshua L. Gleis and Benedetta Berti, *"Hezbollah and Hamas: A Comparative Study"*, The Johns Hopkins University Press, Maryland 2012, s.42-43.
[342] Daher, a.g.e., 2019, s.101.

düşman ilan ettiği ABD ve İsrail'e karşı direniş mücadelesinde gerçekleştirdiği eylemler ile Batılıların dikkatini sadece askeri yönüyle çeken Hizbullah, Taif Anlaşması ve sonrasında Lübnan'da siyasi hayatın yeniden başlaması ile birlikte politik bir parti olarak da gündeme gelmeye başlamıştır.[343] Hizbullah'ın veli-yi fakihe olan bağlılığının Humeyni'den sonra gelen Hamaney döneminde de devam etmesi bir başka organik bağın kanıtıdır. Bu ilişkiler çerçevesinde Hizbullah temsilcileri gerek siyasi konularda gerekse askeri konularda danışmak ve istişare yapmak üzere sıklıkla İran'ı ziyaret etmektedirler. Aynı şekilde İranlı üst düzey yöneticiler de Lübnan'da Hizbullah lideri ile bir araya gelip ilişkileri canlı tuttuklarını ilgili çevrelere göstermektedir. 1997'de Orta Doğu turuna çıkan dönemin İran cumhurbaşkanı Muhammed Hüseyin Hatemi Suriye'de Hizbullah lideri Nasrallah ve Dini Lider Fadlullah'la bir araya gelmiş ve Hatemi Hizbullah'ı *"kurtuluş ve bağımsızlık mücadelesi veren, ideolojik ve insani bir hareket"* olarak nitelemiştir.[344] Bir diğer İran Cumhurbaşkanı Mahmut Ahmedinejad İranlı önde gelen yazarların bildirisine ve 14 Mart İttifakının rahatsızlık açıklamalarına rağmen 2010'da Lübnan'a bir gezi düzenlemiş, bu kapsamda Güney Lübnan'ı özel olarak ziyaret etmiş ve burada Hizbullah'ın düzenlediği etkinliklere katılmıştır.[345]

Hizbullah'ın ilişkilerinin kuvvetli olduğu bir diğer ülke Suriye'dir. İran'ın devrimden sonra bölgede yürütmek istediği politik hamlelerinde kimi zaman problemler de yaşamasına rağmen en önemli stratejik ortaklarından biri Suriye olmuştur. Hizbullah da devlet dışı aktör olarak bu ortaklığın bir parçası olmuştur.[346] Suriye yönetimi her ne kadar İran ve Hizbullah'ın İslami devlet anlayışını benimsemese de Lübnan'da sahip olduğu konumu kaybetmemek ve İsrail ile olan mücadelesinde yalnız kalmamak adına bu ilişkileri dengeli şekilde yürütmüştür. Bununla beraber Hizbullah özellikle Batı

[343] Daniel Byman and Sarah E. Kreps, "Agents of Destruction? Applying Principal-Agent Analysis to State-Sponsored Terrorism", *International Studies Perspectives*, cilt: 11, sayı: 1, February 2010, s.1-18.
[344] Gary C. Gambill ve Zilad K. Abdelnour, "Khatami Calls for Arab-Iranian Alliance", *Middle East Intelligence Bulletin,* cilt: 1, sayı: 5, May 1999, Elektronik versiyon, Erişim Tarihi. 16 Ocak 2023 https://www.meforum.org/meib/issues/9905.htm ,
[345] Simon Mcgregor-Wood, "President Mahmoud Ahmadinejad's Visit to Lebanon Seen as Warning to Israel", Elektrononik versiyon, *Abcnews.com Web Sitesi,* Erişim Tarihi. 15 Ocak 2023, https://abcnews.go.com/International/iran-president-ahmadinejad-delivers-speech-beirut/story?id=11869290, Aljazeera News, Erişim Tarihi. 15 Ocak 2023, https://www.aljazeera.com/news/2010/10/14/ahmadinejad-visits-south-lebanon
[346] Rola El Huseyni, "Hezbollah and the Axis of Refusal: Hamas, Iran and Syria", *Third Word Quarterly*, cilt: 31, sayı: 5, 2010, s.803-815.

dünyasında İran'ın ve Suriye'nin bölgedeki siyasi hedeflerinin silahlı vekili olarak görülmektedir.[347] İran ve Suriye yönetimleri ise bu yaklaşımın aksine Hizbullah'ın bir direniş örgütü olduğunu ve ilişkilerin bu çerçevede yürütüldüğünü ifade etmektedir.

Hizbullah yönetimi Lübnan iç politikasında kimi zaman yaşanan siyasi ve askeri anlaşmazlıkların çözümünde Suriye'nin ara buluculuğunu kabul ederek Suriye ile ilişkilerini daima canlı tutmuştur. Ancak Hizbullah'ın Suriye ile ilişkisi İran'la olan dini lider bağlılığı seviyesinden ziyade karşılıklı kazanca dayalı bir ilişki biçimindedir.[348]

Hizbullah–Suriye ilişkileri Hafız Esad ve Beşar Esad dönemleri olmak üzere iki dönemde incelenebilir. Hizbullah'ın kurulmasıyla birlikte Lübnan'da İsrail'e yönelik mücadele farklı bir boyut kazanmıştır. İsrail Arap devletleriyle savaşlarında gösterdiği üstünlüğe güvenerek Lübnan'ı hızla etkisi altına alacağını düşünmüş ancak Hizbullah merkezli direniş cephesinin karşı koyması ile beklemediği bir durumla karşı karşıya kalmıştır. Bu mücadele Lübnan'da da etkin olan Suriye'nin Golan Tepeleri konusundaki beklentileri açısından bir fırsat olarak da görülmüştür.[349] Hafız Esad Taif Anlaşması ile birlikte Lübnan'daki siyasi ve askeri konumunu güçlendirmiştir. Suriye'nin elde ettiği bu etkin konum Hizbullah için önemli bir hareket alanı oluşturmuştur. Hafız Esad ve Hizbullah arasındaki ilişki daima dengeli bir politik çizgide devam etmiştir. 1993 ve 1996'da İsrail'in Hizbullah karşısında yaşadığı sıkıntılar Suriye'nin yürüttüğü politikanın kendisi açısından doğruluğunu ortaya koymuştur.[350] İsrail'in 2000'de çekilmesi bu ittifakın en kazançlı sonuçlarından biri olmuştur.

Hizbullah açısından bir başka kazanım Lübnan politik hayatında yerleştiği konum ve elde ettiği siyasal güçtür. Hafız Esad döneminde Hizbullah ilişkilerinde dengeli bir çerçevede yürütülen bu ilişki Hafız Esad'ın ölümünün ardından başa geçen oğlu Beşar

[347] Mustafa Yetim, "İran Hizbullah İlişkileri (1980-1995): Ulus-Aşırılaşan Şiddet", *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi,* cilt: 10, sayı: 18, 2018, s.29-42.
[348] El Huseyni, a.g.e., s.812.
[349] Gary C. Gambill ve Zilad K. Abdelnour, "Hezbollah: Between Tehran and Damascus", *Middle East Intelligence Bulletin,* Vol. 4, No. 2, February 2002, Elektronik versiyon, https://www.meforum.org/meib/issues/0202.htm, Erişim Tarihi: 16 Ocak 2023.
[350] Emile El-Hokayem, "Hizballah and Syria: Outgrowing the Proxy Relationship", *The Washington Quarterly*, 2007, cilt: 30, sayı: 2, s.35-52.

Esad ile daha ileri bir boyuta taşınmıştır. Beşar Esad Hizbullah ile daha yakın ilişkiler kurmuş, babasının Hizbullah ile bir arada görünmeme politikasının aksine Hizbullah liderleri ile birlikte görüntü vermekten kaçınmamıştır. Bu politikanın karşılığı olarak Hizbullah ilk dönemlerindeki mesafeli duruşunu yumuşatmıştır. 2005'te Suriye'nin Lübnan'ı terketmesi için oluşan yoğun protestolar karşısında Hizbullah oluşturduğu ittifak blokuyla Suriye yanlısı tutumunu açıkça ortaya koymuştur. Bu ittifak Lübnan'dan resmi olarak ayrılmış olan Suriye'nin siyasi etkinliğini Şiiler üzerinden Hizbullah aracılığıyla sürdürmeye devam etmesini sağlamıştır. Bunun tam tersi olarak ise Suriye'nin Lübnan'da olmaması Hizbullah'ın hareket alanını genişletmiş ve Suriye'yi Hizbullah'a bağımlı hale getirmiştir. Kuşkusuz Beşar Esad'ın babasına göre daha zayıf bir politik lider olması geçen süre içinde politik olarak çok önemli tecrübe kazanan Hizbullah'ın onu daha kolay yönlendirmesini sağlamıştır. Beşar Esad uyguladığı bu politikanın en önemli kazancını ülkesinde yaşanan iç savaşta Hizbullah'ın tüm siyasi ve askeri gücünü yanında görmesiyle elde etmiştir. Hizbullah Suriye ile olan ittifakını devam ettirmektedir. Hizbullah lideri Hasan Nasrallah güncel konularda düzenli aralıklarla yaptığı açıklamalarda özellikle ABD ve İsrail'in bölgedeki planlarına vurgu yaparak Suriye'nin kendileri için önemini vurgulamaktadır.

İslami Direniş sloganı çerçevesinde sahip olduğu ayrıcalıklı konumu ile Hizbullah başka ülke ve uluslararası kuruluşlarla da çeşitli ilişkiler kurmuştur. 1996'daki *Gazap Üzümleri* saldırılarının ardından İsrail ile varılan sivillere yönelik saldırmazlık anlaşması onun dış politik aktörlüğünün somut bir örneği olarak görülebilir. Yine İsrail direnişinin en önemli sonucu olan 2000'deki çekilme Hizbullah'ın uluslararası aktörlüğünü gösteren en önemli unsurlardan biri olmuştur. Çekilmenin ardından BM Genel Sekreteri Kofi Annan ile Hizbullah Genel Sekreteri Nasrallah bir araya gelmiş ve bölgesel konuları ele aldıkları bir görüşme yapmışlardır.[351]

Hizbullah 1992'den itibaren Lübnan'da meşru bir parti olarak siyasal sürece dahil olmuş, zaman içinde Lübnan siyasal yaşamına yön veren temel aktörlerden biri haline gelmiştir. Bir siyasal parti olarak Lübnan'da anayasal çerçevede kendisine tanınan

[351] Eyal Zisser, Hizballah: "The New Course Continued Warfare", *Middle East Review of International Affairs*, cilt: 4 sayı: 3, Eylül 2000, s.32-42.

hakları sonuna kadar kullanmayı başarmıştır. Bu konumunu küresel hedeflerini gerçekleştirmek için devletin atacağı adımları da etkilemek için de kullanmış, hükümetin dış politikada alacağı kararları yönlendirme anlamında da yol almıştır. Örneğin, Arap Birliğinin 2016'da Hizbullah'ı terörist kabul ettiği toplantıda Lübnan devletini temsil eden dönemin Dışişleri Bakanı Cibran Basil buna karşı çıkmış ve kararı kabul etmediklerini ifade etmiştir.[352] Aynı toplantıda Irak, Suriye ve Cezayir'in de bu karara karşı çıkması Hizbullah'ın bölgesel bir aktör oluşuna dair kanıtlardan biridir.[353] Bununla beraber bu ülkelerin karşı çıkmasına rağmen Arap Birliği söz konusu tasarıyı oy çokluğu ile kabul etmiştir.

4.2.3. Dış Politikada Askeri Faaliyetler

Hizbullah'ı bir aktör olarak var eden ve ayakta tutan en güçlü yönü onun askeri kapasitesidir. Köklü bir dini ve siyasi birikimin mirası üzerine kurulan Hizbullah ayakta kalabilmek için bu askeri kapasitesini ilk günden itibaren artırmıştır. Sahip olduğu bu askeri güç onun sadece Lübnan'da değil başta Orta Doğu olmak üzere dünyanın birçok yerinde etkin olmasını sağlamıştır. Selcen'e göre Hizbullah İran öncülüğünde *Direniş Ekseni* ya da *Şii Hilali*[354] adı ile oluşturulan bloğun önemli bir parçası olarak İsrail ve ABD'ye karşı mücadelede askeri bir güç olarak yerini almıştır.[355] İran *Direniş Ekseni* adıyla kurduğu ittifakta Suriye yönetimiyle birlikte

[352] Arap Ligi resmi web sitesinde ilgili toplantı tutanakları mevcuttur. Bu konuda daha ayrıntılı bilgiler için ilgili web sitesi ve dönemin haber siteleri bakılabilir. Arap Ligi web Sitesi, Erişim Tarihi: 14 Ocak 2023, http://www.lasportal.org/ar/councils/lascouncil/Pages/default.aspx? RID=75&Ctype=1, Al-Jazeera web sitesi, Erişim Tarihi: 14 Ocak 2023, https://www.aljazeera.com/news/2016/3/12/arab-league-labels-hezbollah-a-terrorist-group

[353] Adlen Medi, "Algeria's Hezbollah Stance 'Reflects View on Resistance, Not Terrorism'", *Middle East Eye, Online Makale,* https://www.middleeasteye.net/news/algerias-hezbollah-stance-reflects-view-resistance-not-terrorism, Erişim Tarihi. 14 Ocak 2023.

[354] "Şii Hilali" *ya da* "Direniş Ekseni" kavramı ikinci Körfez Savaşının ardından Ortadaoğu'da oluşan bölgesel gruplaşmlarda İran'ın Lübnan ile olan ilişkilerine benzer şekilde Irak'lı Şiiler ile benzer ilişkileri geliştirmesi ile ortay çıkmıştır. Kavramı ilke defa Ürdün Kralı Abdullah ABD'yi Şiiler konusunda uyarmak için kullanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Muhammed Mehdi Asifi, *Hizbullah İsrail Savaşı*, (Çev: Vahdettin İnce), Kevser Yayınları, İstanbul 2007, s.68-70. Direniş Ekseni söylemi her ne kadar Şii eksenli bir yaklaşım gibi görünse de Hamas'ın da son zamanlarda bu eksenin bir parçası olduğu yapılan görüşmelerden anlaşılmaktadır. Ayrıca Venezula Cumhurbaşkanı Nicholas Maduro İran'a yaptığı bir ziyarette kendilerinin de Direniş Ekseni'ne dahil olduklarını ve emperyalist güçlere karşı birlikte hareket ettiklerini ifade etmiştir. Bu konuda daha ayrıntıl bilgiler için bkz. middleeasteye.net, "Iranian press review: Venezuela part of 'Axis of Resistance', says Maduro", Haziran 2022, Erişim Tarihi: 15 Ocak 2023, https://www.middleeasteye.net/news/iran-venezuela-maduro-axis-resistance-press-review

[355] Nazife Selcen ve Pınar Akgül, "İran'ın Levant'taki İzdüşümü: Hizbullah", *İran Araştrmaları Merkezi (İRAM)* Editör: Umut Aydın, Haziran 2020, s.6.

Bahreyn, Yemen, Afganistan, Filistin ve Lübnan'da bulunan İslami gruplarla birlikte ABD başta olmak üzere kendisine karşı olan güçlere karşı siyasi ve askeri olarak etkin olmaya çalışmıştır.[356] Tabi bu eksen çoğunlukla İsrail ve ABD'nin bölgedeki politikalarına karşı birlikte hareket etme gerekliliğini de içermektedir. Shalabi'ye göre İsrail'e karşı direniş söylemi hem Hizbullah için en önemli varoluş sebebihem de bu eksenin oluşmasındaki temel etkenlerden biri olmuştur.[357] Hizbullah bu fikir çerçevesinde kuruluşundan itibaren İsrail ile fiili olarak çatışmasının yanında dünya üzerinde kurduğu askeri ağlar ile mücadele alanını genişletmiştir. Hizbullah kimi faaliyetlerini bizzat kendi askeri üyeleriyle, kimi bölgelerde de yerel kişi ya da kurumlar aracılığı ile askeri eylemlerini yürütmüştür. Dünyanın birçok bölgesinde kurulmuş bu faaliyet ağının oluşmasında süphesiz İran'ın sağladığı lojistik ve istihbarat desteğinin payı büyüktür. Bu nedenle İran'ın güçlü etkisinden başlamak ve Hizbullah'ın askeri alanlardaki dış politik aktörlük faaliyetlerini doğrudan ve dolaylı faaliyetleri ile iki açıdan incelemek gerekmektedir. Bu çerçevede Irak, Afganistan, Yemen ve Suriye'de Hizbullah kendi askeri uzmanlarını ve birliklerini cepheye göndermiştir. AB, ABD Güney Amerika ve diğer bazı bölgelerde ise daha çok yerel bazı grup ya da kişilerle kurulan bağlantılarda eğitilen aracılar ile faaliyetlerini gerçekleştirmiştir.[358]

4.2.3.1. Hizbullah'ın İran ile Askeri İlişkileri

Güçlü bir devlet dışı aktör haline gelen Hizbullah İran'ın *devrim ihracı* hedefli dış politikasının sahadaki en güvenilir ortağıdır.[359] Egemen bir devletin bir siyasi partisi ve silahlı milis gücü olmasına rağmen Hizbullah dış politikada kendine ait politikalar yürüterek bu egemenliğin dışında olduğunu göstermektedir. Kuruluşu Lübnan İç Savaşı'nın ortasına denk gelen Hizbullah'ın ezilenlerin yanında yer alma ve anti-emperyalist bir tutum etrafında oluşturduğu yapısı İran'ın bu konudaki yaklaşımları

[356] Nancy Ezzeddine ve Hamidreza Azizi, "Iran's Increasingly Decentralized Axis Of Resistance", *War On The Rocks*, Elektronik Makale, Haziran 2022, Erişim Tarihi: 14 Ocak 2023, https://warontherocks.com/2022/07/irans-increasingly-decentralized-axis-of-resistance/

[357] Samir Shalabi, "Hezbollah: Ideology, Practice, and the Arab Revolts", Lund University Centre for Languages and Literature Bachelor of Arts Thesis in Middle Eastern Studies Supervisor, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Lund 2015, s.15.

[358] Kali Rabinson, "What is Hezbollah?", *Council on Foreign Relations*, Mayıs 2022, s.1-11, Elektronik Versiyon, Erişim Tarihi. 5 Şubat 2023, https://www.cfr.org/backgrounder/what-hezbollah

[359] Ante Lucic, "Hezbollah: An Iranian Project?", *National Security and The Future*, cilt: 1, sayı: 10, 2009, s.77-90.

ile bire bir örtüşmüştür.[360] Bununla birlikte İran ile Hizbullah arasındaki tarihi, siyasi, kültürel, sosyal, ekonomik ve askeri bağın tamamının bu düşünce çerçevesinde olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Diğer tüm ilişki alanlarında olduğu gibi Hizbullah'ın askeri alanda da uluslararası arenadaki stratejik ortağı ya da kimi araştırmacıların tarifi ile hamisi İran'dır.[361] Hizbullah yönetimi bu faaliyetlerde İran ile olan ilişkide kendilerine ithaf edilen rollerin aksine kendisini *İslami direniş*in bir ürünü olarak tarif etmektedir.[362]

Hizbullah küresel ölçekte doğrudan sahada olduğu bölgelerin tamamında İran dış politikasının ilkeleri ile örtüşen politikalar yürütmektedir. Başlangıcında İsrail ve ABD'yi hedef olarak belirlese de yerel bir direniş grubu olarak Lübnan içinde faaliyetlerini sürdüren Hizbullah'ın İran ile olan ilişkisi onun dış politikada devlet dışı aktörlük vasfı kazanmasını sağlamıştır. 1980'den itibaren EMEL Hareketi içinde askeri olarak yetişmiş olan Hizbullah'ın kurucu kadroları seküler yaklaşımı ve Lübnan devleti ile yakınlaşması nedeniyle EMEL'den kopmaya başlamış ve Abbas el Musavi önderliğinde İslami EMEL adı altında bir araya gelmişlerdir. Ardından *İslami Direniş* adı ile bağımsız eylemler yapmaya başlayarak EMEL'den tamamen kopmuştur. Elhan'a göre bu kopmada EMEL'i İslami açıdan zayıf bulması, Suriye ile yakın ilişki içinde görmesi ve Lübnan Güçleri (LF) ile ortak tezleri savunması gib konularda Humeyni'nin de etkisi olmuştur. [363] 1982'deki İsrail işgali bu ayrışmadaki ikinci etkendir. İsrail'in Filistinlileri Lübnan'dan çıkarma amacıyla düzenlediği saldırılara karşı Lübnan'da oluşan kutuplaşmada Filistinlerin en önemli müttefiki Hizbullah kadroları olmuştur. Bu mücadelede Hizbullah'a gerekli askeri ve mali destek İran tarafından sağlanmıştır.

Sahaya indiği günden itibaren Hizbullah İran sayesinde askeri kapasitesini sürekli geliştirip yenilemiştir. 1982'den itibaren İran askeri lojistik, parasal sübvansiyonlar ve

[360] Levitt a.g.e., s.1.
[361] Trever Johnston ve Diğerleri, "Could the Houthis Be the Next Hizballah? Iranian Proxy Development in Yemen and the Future of the Houthi Movement", *Rand Corporation*, Santa Monica 2020, s.60.
[362] Lucic, a.g.e., s.84.
[363] Nail Elhan, "Hizbullah - İran İlişkileri", (Ed.) Umut Başar, *İran Araştırmaları Merkezi (İRAM)*, Ankara 2019, s.1-15

milis güçlerinin eğitilmesi alanlarında Hizbullah için ana destek kaynağı olmuştur.[364] Kuruluşu öncesinde Hizbullah'a 100 milyon doların üzerinde parasal bir kaynak sağlayan İran ayrıca devrim muhafızlarından 1500 askeri Hizbullah milislerine profesyonel askeri eğitim vermesi için Suriye üzerinden Bekaa'ya göndermiştir.[365] Bu muhafızlar fiili olarak sahada çatışmalara katılmamış, sadece askeri eğitimlerde görev almışlardır. İran Devrimi'nin yaygınlaşması amacıyla İran Lübnan'da *İslami Cihad* çerçevesinde Hizbullah'ın askeri anlamda örgütlenmesini tamamlaması için her türlü desteği sağlamıştır. 1982'den itibaren İran Hizbullah'ın askeri kanadında, görevlendirdiği iki üst düzey görevli ile doğrudan etkili olmuştur. Bunun yanında aslen Lübnanlı olan Hizbullah'ın askeri alandaki en etkili isimlerinden İmad Muğniye İranlı yetkililerle doğrudan görüşerek eylemler konusunda istişarelerde bulunmuştur.[366] Batılı kaynaklar özellikle ABD Hizbullah'ın 1980–1990 arasında düzenlediği eylemlerdeki İran'ın desteğine sıklıkla vurgu yapmıştır. İran'ın desteği Hizbullah'ı sadece kuruluş sırasında ayakta tutmamış, aynı zamandaHizbullah'a Lübnan'da ve Arap dünyasında söz sahibi olma imkânı sağlamıştır.[367]

Hizbullah İran ilişkileri başta Lübnan eksenli İsrail ile direniş mücadelesi temelinde yürümüştür. Zaman içinde Hizbullah'ın gerek siyasi gerek askeri anlamda büyümesi ve etki alanını geliştirmesiyle iki taraf arasındaki ilişki Lübnan sınırlarını aşmıştır. İran, Batı özellikle ABD ile beraber hareket eden bölge ülkelerini dünyadaki adaletsizliğin kaynağı olarak gördüğü için bu ülkelerde çeşitli siyasi ve askeri faaliyetler yürütmeye başlamıştır.[368] Bu faaliyetlerde İran çoğunlukla Hizbullah üyeleri ile çalışarak kendi askeri kaynağını kullanmaktan kaçınmıştır. Bu çerçevede İran sahada daha çok istihbarat ve askeri teçhizat sağlama işini üstlenirken insani kaynak ve bu kaynağın eğitimi Hizbullah tarafından sağlanmıştır.[369] Levitt'e göre bu durum ABD ve diğer devletlerce açıkça dile getirilmektedir. Hizbullah'ın bir vekil

[364] Marc R. Devore, "Exploring the Iran-Hezbollah Relationship: A Case Study of how State Sponsorship affects Terrorist Group Decision Making", *Perspectives on Terrorism*, cilt: 6, sayı: 4-5, Ekim 2021, s.85-107.
[365] El Huseyni, a.g.e., s.813.
[366] Mathew Levitt, "Hezbollah's Regional Activities In Support Of Iran's Proxy Networks", *The Middle East Institute,* MEI Report, Haziran 2021, s.1-22.
[367] Gleis ve Berti, a.g.e, s.54.
[368] Bedriye El Rawi, "Lüban Hizbullah'ı: Gelecekteki Rolü", *Egypt Istitute Journal*, İstanbul 2019, cilt: 4, sayı: 15, s.100-119.
[369] Elhan, a.g.e., s.112.

örgüt olduğuna yönelik güvenlik ve istihbarat raporları bu anlamda önemli bir kanıt olarak sunulmaktadır. Levitt'e göre özellikle İsrail Hizbullah ile İran arasındaki ilişkiyi sıklıkla dünya kamuoyuna duyurarak kendi güvenliğini sağlamak ve bu iki aktöre karşı kendisine bir kalkan oluşturmak istemektedir.[370] Dolayısı ile Hizbullah İran'ın Orta Doğu'da kurmak istediği dengeler ve yürütmek istediği askeri-politik faaliyetler açısından önemli bir müttefiki olmuştur. Bu ilişkinin iki tarafça da Batılıların adlandırdığı vekillik iddiasının aksine Batı emperyalizminin sona ermesi ve İslami bir dünya düzeninin kurulması için mücadele eden bir ittifak olduğu sıklıkla dile getirilmektedir.

4.2.3.2. Suriye ile Askeri İlişkiler

2011'de Hizbullah silahlı gücünü ilk defa Lübnan dışına çıkarmış ve Suriye İç Savaşı'nda muhaliflerin karşısında mevcut rejimle birlikte savaşmıştır. Suriye ve Hizbullah ilişkilerinin geçmişi Lübnan'da Şiilerin siyasal olarak örgütlenmeye başladığı 1960'lı yıllara dayanmaktadır.[371] 1975'te başlayan Lübnan İç Savaşı'nda Arap devletlerinin çatışmaları sona erdirmek için başlattıkları girişimler sonucunda 1976'da imzalanan Kahire Anlaşması ile ülkeye yerleşen Arap Barış Gücü'nün çoğunluğunu Suriye askerleri oluşturmuştur. Lübnan'ı geçmişten beri kendi toprağının bir parçası olarak gören Suriye bunu fırsat olarak görmüş ve ülkedeki etkinliğini artırmaya başlamıştır. Başlarda FKÖ ve LUH güçlerine örtülü destek veren Suriye daha sonra Falanjist grupların da yanında yer alarak ülke içinde kontrolü elinde tutmak istemiştir. Bununla birlikte Suriye için Lübnan'da mezhepsel yakınlık nedeniyle en önemli müttefik Şiiler olmuştur. Ayrıca Suriye yönetimi Hizbullah kurulmadan önce EMEL ile kuvvetli bağlar kurarak Lübnan'daki varlığına siyasi destek sağlamıştır.

İran Devrimi'nin ardından Lübnan'da Şiilerin ikiye ayrılması ile Hizbullah'ın ortaya çıkması Suriye'nin Hizbullah ve EMEL arasında dengeli bir politika izlemesine etki etmiştir. Hizbullah'ı siyasi ve askeri olarak destekleyen Suriye, onun *İslami Direniş* adıyla başlattığı eylemlerinde kullandığı silahların bir kısmını sağlamıştır. Bu ilişkide Suriye Hizbullah için iki açıdan önem arz etmiştir. Birincisi Suriye ile doğrudan

[370] Levitt, a.g.e., 2021, s.5.
[371] Abed T. Kanaaneh, *Understanding Hezbollah The Hegemony of Resistance*, Syracuse University Press, New York 2021, s.181.

kurulan bağ ile hem siyasi hem de askeri olarak elini güçlendirmektir. İkincisi ise İran'ın Hizbullah'a sağladığı insani ve lojistik destekte Lübnan'a kara sınırı olarak bağlantı noktasının tek Arap devleti olan Suriye üzerinden olmasıdır. Diğer komşu ülkelerin İran'a olan mesafeli duruşları yanında ABD ve İsrail ile olan ilişkileri bu seçeneği alternatifsiz bırakmıştır. Dolayısı ile Suriye Hizbullah ilişkisi baştan itibaren bir karşılıklı kazanç üzerine kurulmuştur. Ranstorp'a göre Taif Anlaşması'na kadar geçen sürede Hizbullah bu koridor ile askeri kapasitesini artırmış Taif'te silahlarını bırakması yönünde oluşan konsensüsü Suriye'nin de katkısı ile yok sayabilmiştir. Aslında bu süreç boyunca iki taraf da birbirine karşı dikkatli adımlar atmıştır.[372] Hizbullah varoluş sebebi saydığı direniş mücadelesinde FKÖ ile ilişkileri oldukça geliştirmiş, buna karşı Suriye FKÖ'ye karşı daima mesafeli durmuş hatta EMEL aracılığı ile FKÖ'yü askeri baskı altına almaya çalışmıştır.[373]

Hizbullah'ın elinde bulunan silahların önemli bir kısmı Suriye menşeli silahlardır. Özellikle İsrail'e yönelik kullanılan M-600/Fateh-110, the Zilzal I-II ve Scud-D gibi modern füzelerin çoğu Suriye'den temin edilmiştir.[374] Askeri desteğin getirdiği bu ilişkide Suriye, İran ile birlikte Hizbullah'ın varlığını sürdürmesini sağlayan bir diğer devlet olmuştur. 2005'te Suriye Lübnan'dan askeri olarak ayrılmış olsa da taraflar arasındaki bağ kopmamıştır. Üstelik Hizbullah 1985'ten itibaren sadece askeri bir güç olarak değil siyasi olarak da profesyonel bir politik aktör olmuştur. Bu da Suriye ile olan ilişkilerinde bir vekil ilişkisinden çok müttefiklik ilişkisi oluşmasını sağlamıştır. 2011'de başlayan iç savaşta bu ittifak sayesinde Suriye askeri alanda önemli kazanımlar elde etmiştir. 2013 öncesinde sadece birkaç üst düzey Hizbullah yetkilisi eğitim amaçlı Suriye'ye gitmiş, 2013'ten itibaren Hizbullah 7000'e yakın savaşçısı ile bizzat cephede yer almıştır. Özellikle 2013'teki Kusayr Savaşı sırasında Hizbullah Suriye yönetimine büyük destek vermiştir. İsrail ile yürüttüğü direniş mücadelesinde çoğunlukla gerilla taktikleri şeklinde ya da füze ve roket saldırıları ile uzaktan savaşan

[372] Magnus Ranstorp, "The Strategy and Tactics of Hizballah's Current 'Lebanonization process'.", *Mediterranean Politics*, cilt: 3, sayı: 1, 1998, s.103-134.
[373] Gary C. Gambill ve Zilad K. Abdelnour, "Hezbollah: Between Tehran and Damascus", *Middle East Intelligence Bulletin*, Vol. 4, No. 2, February 2002, Elektronik versiyon, https://www.meforum.org/meib/issues/0202.htm, Erişim Tarihi: 30 Ocak 2023.
[374] Joshua L. Gleis ve Benedetta Berti, *Hezbollah and Hamas: A Comparative Study*, The Johns Hopkins Universty Press, Maryland 2021, s.70.

Hizbullah Lübnan dışında ilk defa böyle büyük çapta bir askeri operasyona katılarak askeri yeteneklerini geliştirmiştir.[375] Nasrallah 2018'de verdiği bir demeçte Suriye'de yer almalarının kendilerinin düzenli ordu yeteneklerini geliştiğini ve hatta Suriye yönetiminin gerilla taktiklerini kendilerinden öğrendiklerini ifade etmiştir.[376]

Kurulduğu günden itibaren Hizbullah'ın en kapsamlı askeri operasyonu Suriye'de gerçekleşmiştir. Hizbullah Suriye'de silahlı olarak mücadelenin yanında sivillere askeri eğitim vererek çok yönlülüğünü ortaya koymuştur. Ayrıca daha önce kullanmadığı tank, uzun menzilli füzeler ve insansız hava araçları konusunda da askeri kabiliyetini geliştirme imkânı bulmuştur.[377] Dolayısıyla Suriye'de neredeyse bir devletin sahip olduğu tüm askeri yöntemleri kullanmış ve milislerini düzenli bir ordu seviyesine ulaştırmayı bilmiştir. Hizbullah'ın karada fiili olarak yürüttüğü bu askeri operasyonlar onun dış politik aktörlüğünü güçlendirmesinde önemli derecede etkili olmuştur.

4.2.3.3. Irak ile Askeri İlişkiler

Hizbullah'ın Irak ile bağı burada yaşayan Şiiler ile olan tarihsel ilişkisinden kaynaklanmaktadır. Necef'in Lübnanlı Şii âlimlerin yetiştiği ve birçok Şiinin medrese eğitimi aldığı merkez olması bunun en önemli kaynağıdır. Hizbullah'ın kurucu kadrosunun neredeyse tamamı Irak'ın Necef şehrinde Muhammed Bakr Es-Sadr'ın öğrencisi olarak dini eğitim almış ve Lübnan'a geri dönmüşlerdir.[378] Bu nedenle Hizbullah kadrolarının Irak'la olan bağları mezhepsel yakınlığın ötesine geçmiştir. Irak lideri Saddam Hüseyin Şiiler üzerinde oluşturduğu baskıyı İran Devrimi'nin ardından daha da arttırmış, bu baskılara karşı oluşturulan Şii direniş gruplarına Hizbullah askeri eğitim vermiş ve daha düzenli direniş birliklerinin kurulmasına destek olmuştur. Bu destek Saddam'ın devrilmesinden sonra da devam etmiştir.[379]

---

[375] Kali Rabinson, "What is Hezbollah?", *Council on Foreign Relations*, Mayıs 2022, s.1-11, Elektronik versiyon, Erişim Tarihi. 5 Şubat 2023, https://www.cfr.org/backgrounder/what-hezbollah

[376] Sara Taha Moughnieh, "Sayyed Nasrallah: Axis of Resistance Ready for Great War If Waged", Elektronik Makale, Haziran 2018, Erişim Tarihi: 23 Mart 2023, https://english.almanar.com.lb/419967

[377] AJC Global Voice, Hezbollah's Military and Political Strength - Factsheet 11, (Elektromnik Versiyon) Erişim Tarihi: 30 Ocak 2023, https://www.ajc.org/news/hezbollahs-military-and-political-strength-factsheet-11

[378] Kanaaneh, a.g.e., 70-75.

[379] Hadi Wahab, "Hezbollah: An Autonomous Non-State Actor or a Regional Proxy?", *Lebanese American University*, Yayımlanmamış Master Tezi, Beyrut 2017, s.49-50

Irak'taki Hizbullah operasyonları 2003'teki Irak işgalinden sonra da devam etmiştir. Hizbullah özellikle burada faaliyet göstermesi amacıyla *Birim 3800* adlı bir askeri birlik kurmuştur. Birim 3800 Iraklı Şii milis ile birlikte ABD ve koalisyon güçlerine karşı mücadele etmiştir. Daha sonra da IŞİD militanlarının Irak'ın bir kısmına saldırmasına karşı Hizbullah Şii gruplara askeri ve politik destekler sağlamıştır.[380]

4.2.3.4. Hizbullah'ın Yemen'de Askeri Bağları

Arap Baharı sürecinin başlarında bölge ülkeleri içinde başlayan hareketlenmelerden etkilenen ülkelerden biri de Yemen olmuştur. Yemen dini yapısı itibari ile çoğunlukla Sünnilerin yaşadığı bir ülkedir. Buna rağmen 2009'da yapılan bir araştırma on milyona yaklaşan sayıları ile Zeydi Şiilerin ülke nüfusunun yaklaşık %35 ile %40 kadarını oluşturduğunu ortaya koymuştur.[381] Sözü edilen iki mezhep temelinde Suudi Arabistan ve İran Orta Doğu'da etkili olmak için yürüttükleri siyasi hamlelerde Yemen'de karşı karşıya gelmişlerdir. Arap Baharı sürecinde Suudi Arabistan Suriye muhalefeti gibi Sünni muhalifleri örtülü olarak desteklerken İran'da Bahreyn ve Yemen gibi ülkelerde Şii muhalifleri desteklemiştir. Başlarda iki ülkenin yaklaşımı ve açıklamaları haklı taleplerin desteklenmesi gibi görünse de zamanla mezhep temelli yakınlaşmalar bu desteğin böyle olmadığını ortaya koymuştur.[382] Bu çerçevede İran Yemen üzerinde etkili olabilmek için bir takım politik hamleler geliştirmiş, bu çerçevede Şii muhalif grup olan Husilere askeri mühimmat ve personel desteği sağlamıştır. Ancak İran bu desteği doğrudan yapmak yerine Hizbullah ve ona bağlı Irak'ta konuşlu *Birim 3800* ile müdahil olmayı tercih etmiştir.[383]

---

[380] Matthew Levitt and Nadav Pollak , "Hezbollah in Iraq: A little Help Can Go a Long Way", *The Washington Institute,* Elektronik Versiyon, June 2014. http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/hezbollah-in-iraq-a-little-help-can-go-a-long-way Erişim Tarihi: 18 Ocak 2023

[381] Bu konuda ABD merkezli Pew Research Center araştırma merkezinin 2009'da yayınladığı bir raporda dünya genelinde Şiilerin ülklerdeki oranları ile ilgili ayrıntılı bilgilere yer verilmiştir. Bu konuda daha *ayrıntılı bilgi için bkz. "Mapping the Global Muslim Population*" , https://www.pewresearch.org/religion/2009/10/07/mapping-the-global-muslim-population/, Erişim Tarihi: 19 Ocak 2023.

[382] Saman Ayesha Kidwai, "Houthis, Hamas, and Hezbollah: Non-State Actors Building Alternative Goverments", *Parlıament Lıbrary And Reference, Research, Documentatıon And Informatıon Servıce (LARRDIS),* New Delhi Ağustos 2022, s.2.

[383] Matthew Levitt and Nadav Pollak , "Hezbollah in Iraq: A little Help Can Go a Long Way", The Washington Institute, Elektronik Versiyon, June 2014. http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/hezbollah-in-iraq-a-little-help-can-go-a-long-way Erişim tarihi: 18 Ocak 2023, s.3.

Şii mezhebinin Zeydi koluna bağlı olan Husilerin Yemen'deki varlıkları 9. yüzyıla dayanmaktadır. 1962'de Mısır'ın da desteğiyle bir grup Sünni asker Yemen'in kuzeyini yöneten Zeydilerin yönetimine son vermiştir. Bu tarihten itibaren Zeydiler üzerindeki sosyal ve kültürel baskı artarak devam etmiştir. 2004'te Husiler sosyo-ekonomik alanda daha fazla hak elde etmek ve kendilerine yönelik baskıları azaltmak amacıyla Sünni yönetime karşı silahlanarak tepki göstermeye başlamıştır.[384] Arap Baharı'nın başladığı dönemde Husiler hem siyasi hem de askeri olarak bu taleplerini artırmışlardır. O dönemde Yemen'de meydana gelen hükümet değişikliğinin ardından cumhurbaşkanlığını kaybeden Ali Abdullah Salih daha önce birkaç kez silahlı olarak müdahale ettiği Husiler ile ittifak kurmuştur.[385] 2015'te itibaren bu ittifak ülkenin başkentini kısa sürede ele geçirmiştir. Bu gelişmelere karşı Suudi Arabistan mevcut cumhurbaşkanının yanında yer alarak *Koalisyon Güçleri* adı altında kurulan askeri birlikler ile Husi güçlerine karşı müdahalede bulunmuştur.

Husilerin en büyük destekçisi olan İran Hizbullah ile birlikte Yemen'deki çatışmaların içinde yer almıştır. Hizbullah ilk olarak sahip olduğu milis gücü tecrübesini Yemen'de kullanarak Husi askerlerine eğitim vermiştir.[386] Bu eğitimlerde Hizbullah'ın üst düzey komutanları yanında İran Devrim Muhafızı görevlileri de yer almıştır.[387] Hizbullah Körfez Savaşı'ndan sonra Irak'ta konuşlu olan *Birim 3800* adlı askeri güçlerini de Yemen'e göndererek Husilerin askeri alandaki gücünü artırmıştır. Hizbullah'ın Husilere olan desteği sadece askeri eğitimler ile sınır olmamıştır. Hizbullah İran'ın da desteği ile Husilere çeşitli konvansiyonel silahlar, füze sistemleri, insansız hava araçları ve diğer askeri teçhizatın tedarikini de sağlamıştır.[388] Bu noktada savaşın ilk dönemlerinde gerek İran gerek Hizbullah yetkilileri bu savaşa müdahil olmadıklarını

[384] Myriam Renaud, "Who are Yemen's Houthis?" *The Conversation Center*, Aralık 2018, Elektronik Makale, Erişim Tarihi: 20 Ocak 2023, https://theconversation.com/who-are-yemens-houthis-106423
[385] Joost Hiltermann and April Longley Alley, " The Houthis Are Not Hezbollah Donald Trump Wants To Ramp Up Yemen's Proxy Fight Against Iran. One small problem: Tehran Doesn't Really Have A Proxy There", *Foreign Policy Elektronik Makale,* 2017, Erişim Tarihi. 10 Şubat 2023, https://foreignpolicy.com/2017/02/27/the-houthis-are-not-hezbollah/
[386] Katherine Zimmerman, "Yemen's Houthis and the Expansion of Iran's Axis of Resistance", *American Enterprise Institute,* Mart 2022, s.40.
[387] Mashari Althaydi, "The Enemy in Yemen is Hezbollah And Its Big Brother", *Al Arabiya News, Elektronik Makale*, Aralık 2021, Erişim Tarihi. 11 Şubat 2023, https://english.alarabiya.net/in-translation/2021/12/27/The-enemy-in-Yemen-is-Hezbollah-and-its-big-brother-
[388] Saman Ayesha Kidwai, "Houthis, Hamas, and Hezbollah: Non-State Actors Building Alternative Governments", *Research And İnformation Division Parliament Library And Reference, Research, Documentation And İnformation Service,* New Delhi 2022, ss. 1- 23.

açıklamıştır. Alasrar'a göre ortaya çıkan kanıtlar bu durumun daha fazla gizlenmesine imkân vermemiştir. Hizbullah yönetimi de zaman içinde verilen desteğin siyasi söylemlerin ötesinde olduğunu ve askeri olarak Husilerin yanında yer aldıklarını ifade etmişlerdir.[389]

Hizbullah'ın Yemen'de bulunmasının İran'ın bölgesel hedefleri çerçevesinde olduğu önemli bir gerçektir. Her ne kadar iki müttefik burada mezhepsel bir yakınlaşmaya vurgu yapıyor olsa da Yemen'in jeopolitik konumu bu yaklaşımın üstünde bir ilginin olduğunu ortaya koymaktadır. Babü'l Mendep gibi ticari olarak stratejik bir boğaza komşu olan Yemen'de Şiilerin yoğun olduğu kuzey bölgelerinde de yüksek miktarda olmasa da bazı petrol yatakları işlenmektedir.[390] Bu stratejik alanlarda Suudilere, dolayısıyla ABD'ye karşı bir üstünlük sağlamak isteyen İran, Hizbullah ile birlikte Yemen'de bizzat sahada yer almıştır. Bu çerçevede Hizbullah tıpkı Suriye'de olduğu gibi Husilere verdiği desteği *İslami Direniş*'in ayakta kalması için zaruri bir adım olarak görmektedir. Kuşkusuz burada yapılan vurgu *İslami Direniş* olsa da Yemen'de de Şii eksenli bir ittifakın kurulması bu yaklaşımın mezhepsel bir eğilimle yapıldığını da ortaya koymaktadır. Yemen'de Husilerin özellikle 2020'den itibaren elde ettikleri konum ile birlikte *Direniş Ekseni* çerçevesinde İran'ın oluşturduğu ittifak, Arap ülkeleri ve ABD karşısında pozisyonunu güçlendirmiştir.

Yemen'de 2019'da BM'nin de girişimi ile başlayan ateşkes girişimleri taraflar arasında bir mutabakatla sonuçlanmamıştır. Husilerin özellikle stratejik gördükleri bölgelere yönelik saldırıları devam ederken Koalisyon güçleri de başkent Sana ve Hudeyde'yi geri almak için yoğun olarak mücadele etmektedir. 2021 yılında taraflar arasında bir ateşkes anlaşmasına varılsa da bazı bölgelerde çatışmalar devam etmiştir. Ateşkesin uzaması için diplomatik çabalar sürmektedir. Ancak gelinen noktada Yemen üç bölgeye ayrılmış durumdadır. Ülkenin doğusunu Suudi Arabistan destekli Koalisyon Güçleri kontrol ederken, başkent ve çevresini, Babü'l Mendep Boğazı

[389] Fatima Abo Alasrar, "Iran, Hezbollah Operating With Impunity in Yemen", *Arab News Elektronik Makale*, Şubat 2020, Erişim Tarihi. 11 Şubat 2023, https://www.arabnews.com/node/1630276
[390] Kidwai, ag.e., s.4.

dışındaki Kızıldeniz kıyılarını Husiler, Güney bölgelerini ise BAE destekli güçler kontrol etmektedir.[391]

4.2.3.5. Hizbullah'ın Güney Amerika ve ABD'deki Askeri Faaliyetleri

1992'de Buenos Aires'te bulunan İsrail Büyükelçiliğine bomba yüklü kamyon ile yapılan intihar saldırısı 29 kişi hayatını kaybetmesine yol açmıştır. Arjantin hükümeti saldırıyı Hizbullah'ın gerçekleştirdiğini duyurmuş olsa da Hizbullah bu saldırıyı üstlenmemiştir. Batılı kaynaklar ve Arjantinli yetkililer Hizbullah'ın bu saldırılardan sorumlu olduğu iddiasını iki gerekçeye dayandırmışlardır. Bu çerçevede saldırıyı gerçekleştirenlerin kendilerini *İslami Cihad* gücü olarak adlandırmaları ve kullanılan yöntemin Hizbullah tarafından daha önce Lübnan'da sıkça kullanılmış olmasıdır. Bu eyleme bir başka açıdan bakıldığında Hizbullah'ın Lübnan dışındaki bu ilk askeri eylemiyle sınır aşırı bir güce ulaşmaya başladığı söylenebilir.[392] Bu eylemden iki yıl sonra aynı yöntemle yine Buenos Aires'te bulunan bir Yahudi toplum merkezine (AMIA) düzenlenen intihar saldırısında 100'e yakın insan hayatını kaybetmiştir.[393] Kimi kaynaklara göre bu iki saldırı Hizbullah'ın ilk liderlerinden Abbas el Musavi'nin ve bir dizi Hizbullah yöneticinin İsrail tarafından öldürülmesinin intikamı olarak görülmüş ve bir anda dünya kamuoyunun dikkatini Hizbullah'a yönlendirmiştir.[394] Uzun yıllar bölgesel bir örgüt olarak varlığını sürdüren bu grubun bu denli eylemleri yapabilme kapasitesine ulaşması ABD ve diğer batılı güçlerin Hizbullah'a yaklaşımındaki ciddiyeti artırmıştır.

İsrail'in 2000'de Lübnan'dan çekilmesinin ardından Hizbullah dış dünya ile kurduğu ilişkilerde Amerika kıtasına özel önem göstermiştir. Bağımsızlık sonrasında Lübnan'da Sosyalist örgütlenmeler artmış, Şiiler de bu partilerde yer alarak siyasal anlamda gelişmeye başlamışlardır. Bu çerçevede Güney Amerika'da bulunan sosyalist partiler ve yönetimler ile bağlantılar kurmak Hizbullah için zor olmamıştır. İslami mücadele anlayışının emperyalizme olan yaklaşımın sosyalizmdeki ile yakın olması

[391] Mehmet Nuri Uçar, "Sekiz Yildir İç Savaşin Sürdüğü Yemen'de Kim Nereye Hakim?", *Anadolu Ajansi*, Elektronik Makale, Ocak 2023, Erişim Tarihi: 15 Şubat 2023, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/sekiz-yildir-ic-savasin-surdugu-yemende-kim-nereye-hakim/2783136
[392] Levitt, a.g.e., s.5.
[393] Daher, a.g.e., s.282.
[394] Bilal Y. Saab, İsrael, "Hizb Allah, and the Shadow of İmad Mughniyyeh", *The Combating Terrorism Center at West Point*, cilt: 4, sayi: 6, Haziran 2011, Erişim Tarihi: 16 Şubat 2023, https://ctc.westpoint.edu/israel-hizb-allah-and-the-shadow-of-imad-mughniyyeh/

bu yakınlaşmaya daha da katkı sağlamıştır. Hem fikirsel yakınlık hem de bu partilerde bulunan bazı üyelerin ve yöneticilerin Arap kökenli olması bu ilişkileri daha da kolaylaştırmıştır.

Hizbullah'ın sınır aşırı eylemlerinde uzak bir bölgeyi seçmesindeki en önemli etken burada yaşayan Lübnanlı ve Filistinlilerdir. Önceki bölümlerde açıklandığı üzere uzun yıllar önce Güney Amerika'ya çeşitli nedenlerle göçen Lübnanlılar Hizbullah'ın Amerika kıtasına yayılması için bir basamak olmuştur. Daher'e göre Hizbullah özellikle Panama, Venezuela, Şili, Küba ve Ekvador'da yerleşik Lübnanlılar arasında gizli olarak görevlendirdiği üyeleri aracışığıyla üye toplama çalışmaları yürütmüş, buradan hem mali hem de insan kaynağı anlamında yararlanmıştır.[395] Bu ülkelerin seçilmesindeki bir diğer etken de ABD karşıtlığı ortak noktası olmuştur. Bu ülkelerin çoğu hala Hizbullah'a faaliyetlerini yürütme imkânına sahip olma fırsatı sunmaya devam etmektedir. Arjantin hükümeti Arjantin'de gerçekleştirilen eylemler nedeni ile Hizbullah'a karşı dikkatli davranmaya başlamışsa da onu bir terör örgütü olarak kabul etmemiştir.[396] Ancak saldırılarla ilgili yürütülen uzun süreli soruşturmalar ve ABD'nin yoğun baskısı ile 2019'da Hizbullah'ın terör örgütü olarak tanınması yönünde bir karar almıştır.[397]

Hizbullah'ın en büyük düşmanlarından biri olan ABD'nin Amerika kıtasında olması Hizbullah'ın bu kıtaya yerleşmesine engel olmamış, aksine kıtanın güneyinde kendisi ile aynı fikirde olan bazı devletler varlığı onun için bir motivasyon kaynağı olmuştur. Bunlardan biri olarak Venezuela gösterilebilir. Hugo Chavez dönemiyle başlayan ilişkilerde taraflar İran'ın da katkısı ile uzun vadeli stratejik amaçlar geliştirmişlerdir.[398] Bu ilişkilerde Arap kökenli bazı siyasetçilerin Venezuela'da etkin olması hatta hükümette yer almasının önemli derecede katkısı olmuştur.

---

[395] Matthew Levitt, "Hezbollah Finances: Funding the Party of God", *The Washington İnstitute, Elektronik Makale,* Şubat 2005, Erişim Tarihi. 15 Şubat 2023, https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/hezbollah-finances-funding-party-god

[396] Daher, a.g.e., s.283.

[397] Cassandra Garrison, "Argentina Brands Hezbollah Terrorist Organization, Freezes Assets", *Reuters Agency, Elektronik Makale,* 18 Temmuz 2019 Erişim Tarihi. 15 Şubat 2023, https://www.reuters.com/article/id USKCN1UD1XE

[398] Colin P. Clarke, "Hezbollah İs in Venezuela to Stay", *RAND Corporation, Online Makale*, Şubat 2019, Erişim Tarihi. 27 Şubat 2023, https://www.rand.org/blog/2019/02/hezbollah-is-in-venezuela-to-stay.html

Maduro döneminde daha ileri bir seviyeye ulaşan ilişkilerde Tareck el Aissami ismi ön plana çıkmaktadır. Venezuela'da uzun yıllar sol bir partinin yöneticiliğini yapan Lübnan kökenli bu isim Maduro hükümetinde petrol bakanlığı görevini de üstlenmiştir. ABD'nin kuruduğu baskılara rağmen Rusya ve İran'ın da desteği ile Maduro yönetimi Hizbullah'ın faaliyetlerini desteklemiştir. [399] Aynı zamanda Kolombiya'da bulunan Komünist halk hareketi olan FARC ile Hizbullah arasında ilişkilerin gelişmesi için aracı olmuştur. Farklı ideolojik görüşe sahip olan bu iki örgütü bir araya getiren ortak nokta emperyalizme karşı yürütülen mücadele ve ABD hegemonyasının ortadan kaldırılması amacıdır. Ancak Guarin gibi bazı analistler İran ve Venezuela'nın hamiliğine vurgu yaparak bu örgütleri vekil güçler olarak tanımlamakta, Hizbullah yönetimi ise bu iddiaları reddederek ilişkilerin *Direniş* mücadelesinin bir ayağı olduğunu dile getirmektedir.[400]

Hizbullah kuruluşundan bu yana asıl düşman olarak tanımladığı Şeytan Ekseni içindeki iki ülkeden biri olan ABD'ye karşı sık sık tehditler savurmuştur. Bu yaklaşımının etkisi ile Hizbullah Güney Amerika'da örgütlenerek burayı aynı zamanda ABD'ye sızmak için bir sıçrama tahtası olarak kullanmıştır. 1983'ten beri Hizbullah'a karşı dikkatli adımlar atan ABD yönetimi Lübnan ve Filistin uyruklu kişilerin ABD'ye girişlerinde ve burada bulunmaları noktasında üst düzey güvenlik tedbirleri alınmıştır. Güney Amerika'ya Hizbullah'ın kuruluşundan çok önce yerleşmiş Lübnanlılar bu önlemlerden çok fazla etkilenmediğinden Hizbullah buradan üye toplayarak ABD'ye girmeye başlamıştır. ABD güvenlik birimleri Hizbullah'ın yürüttüğü faaliyetlerde bu ağı kullandığını belirlemeye başlamış ve dikkatini Güney Amerika'daki Lübnanlılar üzerinde yoğunlaştırmıştır. Özellikle Orta Doğu kökenlilerin finansal işlemlerinin takibini yapan Amerikalılar Hizbullah ile bağlantılı birçok ismi belirlemiş ve bunlar ile ilgili hukuki işlemler uygulamıştır. Buna rağmen

[399] Joseph M. Humire, "The Maduro-Hezbollah Nexus: How İran-backed Networks Prop up the Venezuelan Regime", *Atlantic Council,* Elektronik Versiyon: Ekim 2020, Erişim Tairihi. 27 Şubat 2023, https://www.atlanticcouncil.org/in-depth-research-reports/issue-brief/the-maduro-hezbollah-nexus-how-iran-backed-networks-prop-up-the-venezuelan-regime/

[400] Jeferson Guarin P., "FARC–Hezbollah: The Success of Venezuela–İran Proxy Groups and Their Convergence in the Americas", *Security Defence Quarterly*, Sayi. 20, Kasım 2020, s.118-134.

Hizbullah ABD içinde bu ilişki ağını kaybetmemiş, hatta daha da artırarak kullanmaya devam etmiştir.[401]

1985'teki açık mektubu ile ABD'yi yok edilmesi gereken en büyük düşman olarak gören Hizbullah'a karşı ABD, İsrail güçleri ile ortak operasyonlar düzenleyerek karşılık vermiştir. Bununla birlikte ABD Hizbullah'ı ancak 1995'te terör örgütü olarak kabul etmiş ve bu konuda müttefiklerini de ikna etmeye çalışmıştır. [402] Ancak Hizbullah ABD içinde askeri anlamda bir eylem girişiminde bulunmamıştır. Stewart'a göre bunun nedeni Hizbullah yönetiminin ABD'yi çok fazla kışkırtmaktan kaçınması ve Afganistan–Irak örneklerini iyi değerlendirip bu konuya rasyonel yaklaşmasıdır. Dolayısıyla Hizbullah burada askeri faaliyetlerini ayakta tutacak ekonomik kaynakları öncelemiştir.[403]

4.2.3.6. Hizbullah'ın Avrupa Bölgesinde Askeri Faaliyetleri

Avrupa'da fiili varlığını 2000 sonrasında hissettiren Hizbullah bölgede bu döneme kadar kayda değer bir eylem ya da girişimde bulunmamıştır. Kuruluş döneminde Hizbullah'ın sadece Fransa'ya yönelik bir takım hedefleri olmuştur. Bunun özel nedeni Fransa'nın gerek tarihi açıdan yaşanan sorunlarda gerekse Lübnan siyasal hayatındaki karışıklıklardan sorumlu olduğunun kabul edilmesidir. Bu konuda Hizbullah tarafından yapıldığı iddiası ile 1986'da bir bombalı eylem yapılmışsa da bunun devamı gelmemiştir.[404] Bu nedenle Avrupa ülkeleri Hizbullah'a karşı ABD kadar katı bir yaklaşım göstermemiştir. Bu durumu bir fırsata dönüştüren Hizbullah, üyeleri üzerinden Avrupa ülkelerinde propaganda faaliyetlerinin yanı sıra ticari olarak da çeşitli ilişkiler geliştirmiştir. Hizbullah bazı Avrupa ülkelerindeki ticari ağları ile hem finansal gücünü artırmayı hem de askeri altyapısını geliştirmeyi hedeflemiştir.[405]

---

[401] Anyssya S. Kokinos ve diğerleri, "Hezbollah's Operations And Networks İn The United States: Two Decades İn Review", *Program on Extremism at George Washington University*, Washington 2022, s.30.
[402] Hezbollah.org web sitesi Erişim Tarihi. 25 Şubat 2023, https://hezbollah.org/country/united-states
[403] Scott Steward, "Hezbollah, Radical but Rational", *Risk Assistance Network Exchange (RANE), Online Makale,* Ağustos 2010, Erişim Tarihi. 27 Şubat 2023, https://worldview.stratfor.com/article/hezbollah-radical-rational
[404] Bruno Tertaris, "İs Hezbollah a Threat to Europe?", *American Jewish Committee*, Paris 2020, Erişim Tarihi: 27 Şubat 2023,
[405] Mathew Levitt, "Hezbollah: A Case Study of Global Reach", *The Washington İnstitute for Near East Policy- İnternational Policy İnstitute for Counter-Terrorism,* Konferans Bildirisi, Eylül 2003, s.1616–1626.

Örneğin, Hizbullah eylemlerinde kullandığı patlayıcı maddelerin ham maddesi olan amonyum nitratın önemli bir miktarını Avrupa üzerinden elde ettiği gelirle sağlamaktadır. Ayrıca bazı istihbarat raporlarında Hizbullah'ın kimi Avrupa ülkelerinde kiraladığı depolarda bu maddeyi sakladığı yönünde bilgilere yer verilmiştir.[406]

Alman güvenlik kaynakları Avrupa genelinde Hizbullah'ın yoğun olarak istihbarat faaliyetlerinde bulunduğunu ve 1000'in üzerinde Hizbullah üyesinin farklı Avrupa ülkelerinde geniş bir ağ kurduğunu iddia etmektedir.[407] Almanya Hizbullah'ın en çok faaliyet gösterdiği Avrupa ülkelerindendir. Hizbullah üyeleri burada yürüttükleri faaliyetlerde geniş bir Şii tabanına ulaşmışlardır. Yapılan çalışmalarda Şiiler için önemli kabul edilen Kerbela, Kudüs Günü gibi etkinlikler çerçevesinde Hizbullah kendisine geniş bir taban oluşturmuştur.[408] Hizbullah çeşitli şehirlerde Şiilerin toplandığı merkezler ve camileri düzenli olarak ziyaret edip burada propaganda yapmıştır. Bu ziyaretlerde Şii gençlere Hizbullah'a katılmaları yönünde telkinlerde bulunmuş, hatta onları Lübnan'a götürerek askeri eğitim almalarını sağlamıştır. Ayrıca buralarda yüksek miktarlarda nakdi bağış toplayarak Lübnan'da faaliyet gösteren vakıfların finansal kaynaklarına destek sağlamıştır.

Hizbullah uzun süre Avrupa'da askeri bir eylem girişiminde bulunmamıştır. Bu durumun İsrail ve ABD ile mücadele ederken farklı güçlerin kendisine karşı herhangi bir müdahalede bulunmaması için Hizbullah'ın politik hamlelerinden biri olduğu söylenebilir. Ancak 2012'de Bulgaristan'da bir turist otobüsüne yapılan saldırıdan Bulgar hükümeti Hizbullah'ı sorumlu tutmuştur. İddialar ve kamuoyu baskıları bazı Avrupa ülkelerinde Hizbullah'a karşı bir takım tedbirleri beraberinde getirmiştir.[409] Buna rağmen Avrupa ülkelerinin çoğu Hizbullah'ı terör örgütü olarak görmemektedir.

---

[406] Policy Paper, "Hezbollah in Eropa", *The European Leadership Network (ELNET),* Özel Raporu, Kasim 2020. Erişim Tarihi. 01 Mart 2023, https://elnetwork.eu/wp-content/uploads/2020/11/Hezbollah-Nov.-2020-FİNAL.pdf

[407] Benjamin Weinthal, "European Hezbollah Combat Recruits Depart for Syria." *The Jerusalem Post* Elektronik Versiyon, Şubat 2014. Erişim Tarihi. 1 Mart 2023, s.1-3. http://www.jpost.com/Middle-East/European-Hezbollah-combat-recruits-depart-for-Syria-342342.

[408] Jasmine Williams, "Hezbollah's Threat in Germany: An Updated Overview Of İts Presence And The German Response", *International İnstitute for Counter-Terrorism (ICT),* 2014, s.3.

[409] Weinthal, a.g.e., s.2.

Bir kısmı ise sadece Hizbullah'ın askeri kanadına karşı olmakla birlikte siyasi koluna karşı çıkmamaktadır. Hizbullah'ı terör örgütü olarak kabul eden ülkeler İngiltere, Slovenya, Hollanda, Letonya, Avusturya, Kosova ve Sırbistan'dır.[410] Kuşkusuz burada ABD'nin uyguladığı baskının da önemli oranda etkisi olduğu söylenebilir. Ancak Hizbullah'ın Lübnan'daki ağırlığı ve siyasal olarak Lübnan parlamentosunun önemli bir unsuru olması Avrupa devletlerini ona karşı yaklaşımlarında daha dikkatli olmaya itmektedir. Bu durum Hizbullah'ın 1992'de aldığı siyasi hayata katılım kararında ne kadar doğru bir adım attığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

4.2.4. Diplomatik Faaliyetler

Hizbullah kuruluşundan itibaren askeri, siyasal ve sosyal alanda yürüttüğü faaliyetlerini her geçen yıl artırmış ve kapsamını da genişletmiştir. Hizbullah üst düzey yönetiminin yola çıkarken kullandığı en önemli argümanlar *Filistin davası*, Lübnan'da Şiilerin yoksun kaldığı sosyo-ekonomik hakların elde edilmesi ve dünya genelinde mazlumların adalete kavuşmaları için İslami bir düzenin kurulmasıdır. Yılmaz'a göre *Filistin davası* Hizbullah'ın hem iç hem de dış politik aktörlüğünün temel dayanağı olmuştur. Hizbullah *Filistin davası* konusundaki tutumu ile Lübnan içinde birçok grubun desteğini almıştır. Yine bu konuda hassas olan bazı ülkeler ve siyasal gruplar da Hizbullah'ın bu yaklaşımını olumlu görerek onunla ilişkiler geliştirmişlerdir.[411]

Hizbullah çok yoğun çatışmaların yaşandığı 1985'te Lübnan'da yayınladığı bir manifesto ile kimliğini ve kuruluş amaçlarını ilan ederek kamuoyuna duyurmuştur. Bu nedenle ilk dönemde kendisini kabul ettirmek ve güçlü bir örgütlü yapıya sahip olabilmek için Hizbullah daha çok Lübnan içinde askeri faaliyetler yürütmüştür. Bu dönemde önce İsrail'e karşı *Direniş Mücadelesi* sloganı ile eylem yaparken iç gelişmeler onun EMEL ile de çatışmasına neden olmuştur. Bu çatışmalar Suriye ve İran aracılığı ile sona erdirilmiştir. Ardından Suudi Arabistan'ın girişimi ile Lübnan'daki çatışmaları sona erdiren Taif Anlaşması sonucunda Hizbullah İran ve Suriye'nin diplomatik desteği ile silahlarını elinde bulundurma ayrıcalığına sahip

[410] Mona Alami, "Europe's Foreign Policy Toward Hezbollah", *SAIS Review of International Affairs*, cilt: 40, sayı: 1, Kış-Bahar 2020, s. 119. ss. 117-124.
[411] Ahmet Yusuf Yılmaz, "State Structure within the State: Lebanese Hezbollah", SDE Akademi Dergisi, cilt: 2, sayı: 5, Mayıs 2022, s.130. (ss.116-136.)

olmuştur. Bu iki olay Hizbullah'ın sadece bir milis güç olamadığını aynı zamanda henüz o yıllarda dahi diplomatik ilişkiler geliştirdiğini göstermektedir.

Hizbullah'ın diğer konularda olduğu gibi diplomatik ilişkilerinde de en fazla derinleştiği ülke İran olmuştur. Kuruluşundan önce Hizbullah'ın üst düzey yöneticiler sıklıkla İran'a giderek burada çeşitli temaslarda bulunmuş ve İran ile olan bağlarını ortaya koymuşlardır. Buna karşılık İranlı siyasi ve dini yöneticiler de Lübnan ile ilgili konularda Hizbullah'ı ön planda tutmuş, bu ülkeye yapılan ziyaretlerde Hizbullah yönetimi ile bir araya gelerek Lübnan'da ve bölgedeki gelişmelerle ilgili istişarelerde bulunmuşlardır. Levitt'e göre söz konusu ilişkiler bunun daha ötesine geçmiş ve Hizbullah kimi ülkelerde İranlı diplomatlar aracılığı ile çeşitli diplomatik temaslar gerçekleştirmiştir.[412]

Hizbullah 1992'de partileşme sürecine girmesinin ardından iç ve dış politik yaklaşımlarında daha geniş bir hareket alanına sahip olmuştur. Böylece Hizbullah İran ve Suriye dışında da kendisine yarar sağlayacağını düşündüğü politik ilişkiler geliştirmeye başlamıştır. Bu çerçevede öncelikle Orta Doğu ülkeleri ve İslam ülkelerine çeşitli heyetler göndererek ikili ilişkiler kurmuştur. Bu ilişkiler kimi zaman alt düzey resmi görüşmeler kimi zaman da o ülkelerdeki İslami gruplar üzerinden geliştirilmiştir. Bu ilişkilerde Hizbullah'ın elini güçlendiren en önemli yönü İsrail'e karşı yürüttüğü *İslami Direniş* olmuştur. 1993'te Hizbullah'ın bir İsrail askerini öldürmesinin ardından İsrail Lübnan'daki Hizbullah hedeflerine saldırmıştır. *Yedi Gün Savaşları* olarak adlandırılan bu saldırılarda birçok sivil hayatını kaybetmiş ve birçoğu da yaşadıkları yerleri terk etmek zorunda kalmıştır. Çatışmalar İsrail ve Hizbullah arasında sözlü olarak varılan ve sivillere yönelik saldırıların durdurulmasını ve tekrarlanmamasını içeren sözlü anlaşma ile son ermiştir. Hizbullah'ı her platformda bir terör örgütü olarak niteleyen İsrail için bu hamle bir geri adım olurken, prestiji artan Hizbullah içinse uluslararası alanda kendisini bir aktör olarak göstermesini sağlayan önemli bir başarı olmuştur.[413] 1996'da *Gazap Üzümleri* adıyla bilinen İsrail saldırısına karşı ortaya koyduğu mücadele Hizbullah'ın küresel arenadaki etkinliğini artırmıştır.

[412] Mathew Levitt, "Iran's Deadly Diplomats", *The Combating Terrorism Center at West Point, (*Elektronik Sürüm), cilt: 11, sayı: 8, Ağustos 2018 (b), Erişim Tarihi: 10 Şubat 2023, s.10-15. https://ctc.westpoint.edu/irans-deadly-diplomats/
[413] Alagha, a.g.e., 2007, s.301.

Bu operasyonun bir diğer önemli sonucu da İsrail ve Hizbullah arasında ilk resmi temasın gerçekleşmesini sağlamasıdır. 1993 Savaşı'nda olduğu gibi İsrail sivil yerleşimleri hedef almış, ayrıca BM kontrolündeki bir mülteci kampına düzenlediği saldırıda yüzün üzerinde sivil hayatını kaybetmiştir. Bu saldırı Batılı güçler ve Arap ülkelerini harekete geçirmiş, iki taraf arasında arabuluculuk yaparak sivillere karşı saldırı yapılmayacağını içeren bir antlaşmanın gerçekleşmesine ön ayak olmuşlardır. Bu anlaşma yazılı olması açısından da çok önemlidir. Hizbullah bu anlaşmaya attığı imza ile ilk defa uluslararası bir belgede resmi bir taraf olarak sınır ötesi bir rol elde etmiştir.[414]

2000'de İsrail'in çekilmesinin ardından Hizbullah dikkatini dış ilişkilere yoğunlaştırmıştır. Bu ilgide iki yaklaşım ortaya koyan Hizbullah Müslüman ülkeler ve bazı Sosyalist yönetime sahip ülkeler ile hem resmi hem de yerel düzeyde girişimlerde bulunmuştur. Batılı ülkelerle ise bu ülkelerdeki İranlı diplomatlar ya da yerel bazı gruplarla birlikte hareket ederek kamuoyu oluşturmaya çalışmıştır. Bu çalışmalara Hizbullah'ın Lübnan parlamentosundaki üyeleri de katılmış ve özellikle Hizbullah'ın bir direniş örgütü olduğu ve meşru bir siyasal parti olduğu yönünde görüşmeler yapmıştır.[415]

Hizbullah'ın 1992 ile başlayan açılım süreci Arap Baharı dönemine kadar devam etmiştir. Özellikle Lübnan'ı ziyaret eden kimi ülke temsilcileri Hizbullah lideri Nasrallah ile bir araya gelmekten kaçınmamışlardır. Yine kimi ülkeler Lübnan'da yaşanan bazı olaylar sırasında Hizbullah'ın aracılığına başvurarak çözüm aramışlardır. Örneğin 2008'de yaşanan çatışmalarda Türkiye çatışma bölgesinde yaşayan vatandaşlarının tahliyesi için Hizbullah'tan destek almıştır.[416] Bu çerçevede 2011'de

[414] Marc Finaud, "The 1996 "Grapes of Wrath" Ceasefire Agreement and the İsrael-Lebanon Monitoring Group: A Model of Successful Negotiations in Conflict Management", Gilead Sher ve Anat Kurz (Ed.), Negotiating in Times of Conflict (s. 173-192), The İnstitute for National Security Studies (İNSS), Tel Aviv 2016, s. 178.

[415] Mathew Levitt, "Hezbollah's 'Diplomats' Go Operational" *The Washington İnstitute for Near East Policy*, (Elektronik Sürüm), Aralik 2016, s.5. , Erişim Tarihi: 13 Şubat 2023, https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/hezbollahs-diplomats-go-operational

[416] Veysel Ayhan, Türkiye-Lübnan İlişkileri: Lübnanlı Dinsel ve Mezhepsel Grupların Türkiye Algılaması, (Rapor No: 5) ORSAM, 2009, s.7.

Lübnan'a resmi ziyarette bulunan Türkiye heyeti Hasan Nasrallah ile bir araya gelerek yerel ve bölgesel konularda görüşmeler yapmışlardır.[417]

Hizbullah'ın Filistin sorununa olan yaklaşımı ve hassasiyeti HAMAS ile yakın ilişki içine girmesine etki etmiştir. Hizbullah HAMAS'ı politik ve askeri olarak desteklemiştir. Buna karşılık HAMAS yöneticileri farklı zamanlarda Nasrallah ile bir araya gelerek birlikte mücadele vurgusunu sıklıkla dile getirmiştir.[418] Arap Baharı sürecinde başlayan Suriye İç Savaşı Hizbullah'ın kurmaya çalıştığı bu kapsamlı ilişki ağının bir anda tersine dönmesine neden olmuştur. Çeşitli vesilelerle Hizbullah ile ilişki kurmuş olan özellikle Sünni ülke veya gruplar ilişkisini keserken HAMAS da bu süreçte Hizbullah'a karşı bir siyasi duruş sergilemiştir.[419] İki taraf arasındaki ilişki bir süre askeri düzeyde kalmış olsa da 2015'ten itibaren normalleşmeye başlamıştır. Hizbullah İran ile HAMAS arasında da normalleşmenin gerçekleşmesi için arabuluculuk görevi üstlenmiş ve *Direniş Ekseni*'nin zayıflamasına engel olmaya çalışmıştır.[420]

Suriye'deki iç savaşa müdahil olması ve Yemen'de Husilere askeri ve siyasi destek vermesi Hizbullah'ı ümmetçi yaklaşımından uzaklaştırmış ve *İslami Direniş* savına yönelik özellikle Sünniler arasındaki güveni azaltmıştır.[421] Bu çerçevede Gerek Lübnan içindeki siyasi çevreler ve hükümet temsilcileri gerekse de Sünni Müslümanlar Hizbullah'a karşı bir tepki geliştirmiştir. Buna karşı Hizbullah Lübnan dış politikasında hükümetin bazı tutumlarını eleştirmiş, kendi yürüttüğü politikaların halkın beklentileri ile uyuştuğunu iddia etmiştir.[422]

Gerek Yemen'de gerekse Suriye'deki savaşlar süresince Hizbullah askeri olarak sahada mücadele ederken siyasi olarak taraflar arasında yürütülen diplomatik

---

[417] "Hizbullah Secretary General Sayyed Nasrallah Received Qatari PM, Turkish FM", Al Ahaed News, (Elektronik Makale), Ocak 2011, Erişim Tarihi: 13 Şubat 2023, https://english.alahednews.com.lb/13207/512

[418] El Huseyni, a.g.e., s.811.

[419] Nader Chararah, *"Hizbullah Ile Hamas Bozulan İlişkilerini Onariyor"*, *Al-Monitor,* (Elektronik Sürüm), Temmuz 2014, Erişim Tarihi: 13 Şubat 2023, https://www.al-monitor.com/tr/contents/articles/originals/2014/07/hezbollah-hamas-repair-ties.html

[420] Ali Şahin, "İran-Hamas İlişkilerinde Yeni Sayfa", *İNSAMER, Analiz*, Ağustos 2018, s.2.

[421] Khatib, 2014 (b), a.g.e., s.120.

[422] Boushra Jaber, "The Segregation and/or Integration of Hezbollah as a non-State Actor in Beating the Scale of the Lebanese Government Regional Policy, *Godišnjak FPN Belgrad Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, cilt: 14, sayi: 23, 2010, ss.181-194.

görüşmelerde arabulucu olarak da yer almıştır. Yemen'de Husiler ve Suudi güçleri arasında 2021'de varılan geçici ateşkes anlaşması bu çerçevede Hizbullah'ın edindiği role örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca yine bu dönemde Batı bloğunun karşında sesini yükselten Rusya, *Direniş Ekseni* ülkelerinin en önemli müttefiki olmuştur. Özellikle Suriye iç savaşında Rusya'nın İran ile birlikte Beşar Esad yönetimine desteği onun ayakta kalmasını sağlamış, Hizbullah'ın verdiği sivil ve askeri destek de Rusya ve Hizbullah'ı birbirine yaklaştırmıştır. Bu çerçevede iki tarafın temsilcileri bir araya gelerek Suriye özelinde bölgesel konularda işbirliği üzerine görüşmeler yapmışlardır.[423] Ardından Hizbullah heyetleri farklı zamanlarda Rusya'ya giderek burada Rus yetkililerle sık sık bir araya gelmiş ve bölgesel konularda fikir birliği içinde olduklarını vurgulamışlardır. Dahası bu görüşmelerin ilerleyen aşamalarında Hizbullah'ın Rusya'da temsilcilik açması gündeme gelmiştir.[424] Hizbullah lideri Nasrallah düzenli olarak yaptığı açıklamalarla Rusya'nın yürüttüğü politikalara destek vermiştir. Bu desteğin temel gerekçesi olarak da ABD'nin başta Lübnan olmak üzere bölgede uyguladığı baskıcı ve saldırgan politikalarını göstermiştir.[425] Konuşmalarında sık sık Lübnan hükümetine de seslenen Nasrallah hükümetin ABD'ye yönelik tutumunun Lübnan'daki temel sosyal ve ekonomik sorunların kaynağı olduğunu ve bu politikaların derhal terkedilmesi yönünde çağrılar yapmıştır.

Hasan Nasrallah Hizbullah'ın tüm politik duruşlarında temel karar verici olarak karizmatik bir lider özelliği ortaya koymaktadır. Kendisi Lübnan'dan neredeyse hiç ayrılmamaktadır. Ülkeye gelen dış ülke temsilcileri ile kendisinin belirlediği gizli yerlerde görüşen Nasrallah yurt dışında yapılacak görüşmeleri de ihmal etmemekte ve buralara heyetler göndererek ilişki kurmaktadır. Ayrıca Nasrallah Lübnan'ın içinde bulunduğu ekonomik buhranın çözümü için ülkedeki tüm siyasi güçlerin kendilerine yakın buldukları müttefik ülkeler ile irtibata geçmelerini istemiştir. Bu söylerken İran ve Suriye'yi kastederek Hizbullah'ın müttefik olduğu ülkelerle bu konularda

[423] Al Manar, "Sayyed Nasrallah Receives Putin's Delegation", Aralik 2014, Erişim Tarihi: 18 Şubat 20223 https://archive.almanar.com.lb/english/article.php?id=184391

[424] Joe Macaron, "*Hezbollah in Moscow: Russia Flexes İts Diplomatic Muscles*", *Arab Center Washington DC (ACW), (*Elektronik Versiyon), 14 Nisan 2021, Erişim Tarihi: 18 Şubat 2023, https://arabcenterdc.org/resource/hezbollah-in-moscow-russia-flexes-its-diplomatic-muscles/

[425] Al Ahed , "Sayyed Nasrallah's Full Speech on the Day of the Wounded", 08 Mart 2022, *www.alahednews.com*, (Elektronik Makale), Erişim Tarihi: 20 Şubat 2023, https://english.alahednews.com.lb/64996/607

görüşmeler yaptıklarını örnek olarak sunmuştur. Özellikle son dönemde yaşanan petrol bunalımı ve elektrik sorunu için kendilerinin İran ve Suriye ile yoğun görüşmeler yaparak çözüm ürettiklerini ifade ettiği konuşmasının bir bölümü şu şekildedir:[426]

> *"Enerji sorunu ile ilgili Lübnan Enerji Bakanlığı'nın talep ettiği miktar için İran'dan gelen yakıt teklifi altı aylık süre için hala geçerlidir. Ancak bu konunun uygulanmasını engelleyenler Amerikalılardır. Amerika'nın İran'a karşı uyguladığı ambargo nedeni ile Lübnan hükümetine bu yakıtın alınmaması için baskı ve tehdit yapılıyor ancak biz Lübnan hükümetine bu konuda sorun çıksın istemiyoruz. Ben şunu sıklıkla vurguluyorum Lübnan'ın bölgede başta İran, Suriye, Irak olmak üzere bölgedeki diğer ülkelerle dostluğu var ve bunu kullanabilir. Aynı zamanda ülkemizde Amerika ve Suudi Arabistan ile dostluğu olanlar var. Bu dostluklar bir ayrıma neden olup bir tehdit oluşturabilir. Ancak biz bu tehdidi fırsata çevirebiliriz ve bunu Lübnan'ın yararına kullana biliriz. Bu iyi olmaz mı?*
>
> *Ülkede elektrik sorunu hala devam ediyor ve biz deniz yoluyla gemilerle yakıt getirme fırsatımız var ve bu sorunu altı ay veya daha uzun bir süre için çözebiliriz. Zaten bu adımları attık ve İran İslam Cumhuriyeti ile olan dostluğumuzdan yararlanarak sorunun yarısını veya üçte birini çözdük. Siz Amerika'nın dostları ve müttefiklerisiniz (Lübnan'daki diğer siyasi gruplara seslenerek) Amerikan elçiliği ve Amerikan büyükelçisi burada Awkar'da onunla kolayca buluşabilirsiniz. Ülkeye sürekli Amerikan heyetleri gidip geliyor. Bu çok güzel hadi siz de Amerika ile olan dostluğunuzu kullanarak Lübnan devletine İran'dan gelen yakıt yardımı için resmi bir istisna sağlayın. Bu mantıklı bir fikir değil mi?*
>
> *Biz dostluğumuzdan yararlandık ve İran'dan bulduğumuz yakıt hazır durumda. Siz de dostluğunuzu kullanarak bir istisna sağlayın ve yakıt*

[426] Al Ahed News, "Sayyed Nasrallah's Full Speech at The Ceremony Honoring the Winners of the Martyr Soleimani Literary Award", Elektronik Versiyon, 23 Ocak 2023, *www.alahednews.com*, Erişim Tarihi: 19 Şubat 2023, https://english.alahednews.com.lb/69887/609,

konusunu güvence altına alın. Bu talebim hayali ya da uydurma bir uygulama değildir. Daha önce Amerika tarafından Irak'a ve Afganistan'da [Ashraf] Ghani hükümetine böyle istisnalar sağlandı, yasak olmasına rağmen İran'dan gaz, benzin ile petrol alıyorlardı ve bu durum hiçbir sorun yaratmıyordu. Eğer gerçekten Lübnan halkı için duygularınız varsa ve yardım etmek istiyorsanız, bu görevin yarısı bizim üzerimize düşerken diğer yarısı sizin üzerinize düşüyor. Yakıt bulmak bizim üzerimize, İran'a uygulanan ambargoların göz ardı edilmesi ve Lübnan için istisna sağlanması görevi sizde olsun."

Nasrallah bu yöndeki konuşmalarında bölge ülkelerine de seslenerek ABD'nin hegemonyasına ancak birlikte karşı durabileceklerini vurgulamıştır. ABD'nin bölge ülkelerinin gelişmesini sürekli engellediğini ve bölgenin ekonomik olarak da sömürüldüğünü ifade ederek bölge sorunları konusunda birlikte hareket edilmesini gerektiğini ifade etmiştir. Nasrallah'a göre Akdeniz'deki hidro karbon yatakları konusunda bölge ülkelerinin birlikte hareket etmesi ile ABD'nin bölgedeki kışkırtıcı politikaları boşa çıkarılacaktır.[427]

2022'de Lübnan ile İsrail arasında imzalanan Deniz Sınırı Anlaşması'nın öncesinde yaşanan gelişmelerde özellikle Kariş gaz sahası üzerindeki ihtilaflarda Hizbullah'ın doğrudan etkisi ile İsrail geri adım atmıştır.[428] ABD ve bölge ülkelerinin de ara buluculuğu ile bu gaz sahaları ile ilgili görüşmeler sonucunda bu anlaşma imzalanmıştır. Antlaşma ile mevcut gaz sahasından elde edilecek gelirin Lübnan ekonomisine ciddi oranda bir katkı sağlaması beklenmektedir. Gerek İsrail basını ve muhalefeti gerekse de İran destekli basında bu anlaşma Hizbullah'ın başarısı olarak gösterilmiştir.[429] Zira Hasan Nasrallah'ın kamuoyu oluşturması ve saldırı tehdidi İsrail'i bu anlaşmayı kabul etmeye zorlamıştır.

---

[427] Hasan Nasrallah, "*Sayyed Nasrallah's Full Speech on Martryrs Soleimani, Al-Muhandis Anniversary"*, www.alahednews.com, 01 Mart 2023, Erişim tairihi: 22 Şubat 2023, https://english.alahednews.com.lb/64261/607

[428] Hasan Nasrallah, *"Sayyed Nasrallah's Full Speech on the Latest Developments"*, Temmuz 2022, Alahed News (www.alahednews.com), Erişim Tarihi: 15 Şubat 2023, https://english.alahednews.com.lb/66665/607

[429] Bilgehan Alagöz, "İsrail-Lübnan Deniz Sınırı Anlaşması'nın Siyasi Boyutu", (Elektronik versiyon), Ekim 2022, *İran Araştırmaları Merkezi,* Erişim Tarihi: 25 Şubat 2023, https://www.iramcenter.org/israil-lubnan-deniz-siniri-anlasmasinin-siyasi-boyutu-831

SONUÇ

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Orta Doğu'da kurulan yapay devletler ve çizilen sınırlar gelecekte yaşanacak istikrarsızlık ve çatışmaların kaynağı olmuştur. Adeta çatışma ile özdeşleşen bölge manda döneminden miras sınır anlaşmazlıkları ve iç siyasal sorunlarla birlikte karmaşık bir alana dönüşmüşmüştür. 1948'de kurulan İsrail devleti ile birlikte güvensizlik ortamı daha da artmış ve Filistin topraklarında uzun süreli bir çatışmanın fitili ateşlenmiştir. Bu anlamda Filistin topraklarına da sınırı olan ve kendi iç dinamikleri çatışmalara hazır durumda bir ülke olarak Lübnan tüm bu istikrarsızlıklardan en çok etkilenen ülke olmuştur.

Lübnan'ın sahip olduğu çok mezhepli ve karmaşık siyasal ve sosyal yapının üzerine Filistin sorununun da eklenmesi ülkeyi uzun yıllar devam eden bir istikrarsızlığa sürüklemiştir. Lübnan'ın sözü edilen çok mezhepli siyasal yaşamı içerisinde ortaya çıkan Hizbullah İsrail'e karşı *İslami Direniş* mottosuyla bir milis gücü olarak kurulmuş, sonraki yıllarda yürüttüğü sosyal ve siyasal çalışmalarla Lübnan siyasal hayatındaki temel aktörlerden biri konumuna gelmiştir.

Hizbullah'ı bir iç ve dış politik aktör olarak ele alan bu çalışma ilk olarak sözü edilen aktörün tarihsel arka planı ve kuruluşu ile birlikte açıkladığı hedefler ve zaman içinde yaşadığı değişimleri, akabinde hem ülkenin hem de bölgenin hükümet dışı bir aktörü olmasının nedenlerini detaylı olarak incelemiştir. Kırılgan bir siyasi ve toplumsal yapıya sahip olan Lübnan'da hükümetlerin yetersiz kalması Hizbullah'ın kendisine serbest bir hareket alanı bulmasını sağlamıştır. Şiilerin Lübnan'ın bağımsızlığının ardından oluşan siyasal ortamda başladıkları örgütlenme süreci Hizbullah'ın ortaya çıkışının arka planını oluşturmuştur. Bu anlamda üç farklı dönemde gerçekleşen dönüşümler Hizbullah'ın bağımsız aktörlüğünün en önemli aşamaları olmuştur. 1982'de kimi askeri eylemlerle milis bir örgüt olarak başlayan direniş hareketinin 1992'de alınan radikal bir kararla bir parti olarak Lübnan siyasal yaşamına dahil olması bu dönüşümün birinci aşaması olmuştur. İkinci aşama Hizbullah'ın *İslami Direniş* hedefinin İsrail'in 2000'de Lübnan'dan çekilmesi ile ortadan kalktığı düşüncesinin aksine bu cepheyi genişleterek daha küresel bir hedef ortaya koyması olarak görülebilir. Bir diğer dönüşüm göstergesi de 2005'te Suriye'nin Lübnan'dan

çekilmesinin ardından yaşanan gelişmelerdir. Hizbullah bu dönemden itibaren Lübnan'da Suriye ve İran'ın politik ortağı haline gelmiştir. Lübnan siyasal yaşamında daha etkin olmak amacıyla kabinede yer alarak mezhep temelli sisteme karşı ortaya koyduğu duruştan vazgeçmesi bu dönüşümün son aşamasını oluşturmaktadır. Ayrıca 2009'da Hizbullah'ın Lübnanlılık vurgusu ile sistemin ana gövdesiyle bütünleştiğini çıkış manifestosunu güncelleyerek resmen ilan etmesi de bu son aşamayı perçinleyen bir gelişme olmuştur. Hizbullah yukarıda sözü edilen aşamalar sonrasında hem iç politikada hem de dış politikada kendi kararlarını alabilecek bir aktör olma ayrıcalığına kavuşmuştur. Toplumun geri kalmış kesimlerine yönelik olarak yürüttüğü sosyal, kültürel, ekonomik ve eğitim alanlarındaki destekler ile askeri alandaki bağımsız faaliyetlerini her geçen gün artırarak adeta devlet içinde bir devlet haline gelmiştir.

Çalışmada Hizbullah'ın askeri, sosyal, siyasal ve ekonomik alanlar ile dış politikada Lübnan devletinden bağımsız olarak gerçekleştirdiği faaliyetleri ayrıntılı şekilde incelenmiş ve bu yeteneğe nasıl sahip olduğu ortaya konmuştur. Bu amaçla öncelikle Lübnan'ın tarihi ve toplumsal yapısı ayrıntılı olarak incelenmiş, daha sonra Hizbullah'ın siyasi ve dini olarak mensubu olduğu Şii İslam inancının ortaya çıkışı, gelişim süreci ve Lübnan'daki durumu tarihsel bir süreç içerisinde ele alınmıştır. Son olarak Hizbullah'ın kuruluş aşamaları, sosyal, kültürel, ekonomik, siyasi ve toplumsal alanda yürüttüğü faaliyetler ile geçirdiği dönüşümler incelenmiştir. Hizbullah'ın hem iç politikada hem de dış politikada sahip olduğu güç ile ulaştığı devlet dışı aktörlük rolü farklı yönleri ile ele alınmıştır.

Lübnan 1943'te bağımsızlığına kavuştuğunda ülkede kurulmuş olan mezhep temelli yönetim sistemi yazılı hale gelmeden günümüze kadar devam etmiştir. Bu sistemde sadece devletin üst yönetim kademelerinde değil neredeyse tüm bürokratik alanlarda mezhepsel dağılım dikkate alınarak işe alımlar yapılmaktadır. Sistemin kuruluşunda 1932 nüfus sayımı referans alındığından zamanla artan Müslüman nüfus bu dağılımdan olumsuz etkilenmiştir. Kurulan bu özgün yapıda Şiiler daha fazla hak kaybına uğradığını iddia ederek itirazlarını dile getirse de uzun bir süre sistemin değişmesi söz konusu olmamıştır.

Şiiler özellikle ticaretin ve tarımın az olduğu bölgelerde yerleşik olduğundan ülkede refah seviyesi açısından en alt grupta yer almış ve ülkenin imkânlarından eşit oranda pay alamamıştır. Ekonomik geri kalmışlığın ve yoksunluğun altında ezilen Şiiler özellikle İran'da yetişmiş din âlimlerinin yaptıkları çalışmalar neticesinde bir örgütlenme çabası içine girmiştir. Bu girişimlerin öncesinde Şiiler arasında özellikle sosyalist düşüncenin etkisiyle Lübnan'da kurulan bazı örgütlere ilgi olmuşsa da bağımsız bir Şii örgütünün kurulması söz konusu olmamıştır. Ülke sancılı süreçler yaşarken Şii âlimler halkı eğitmek ve siyasal bilinç kazandırmak için planlı çalışmalar yapmışlardır. Bu çalışmaların da katkısı ile Musa Sadr liderliğinde kurulan EMEL Hareketi siyasal bir oluşum olarak ortaya çıksa da bir müddet sonra ülkenin içine sürüklendiği çatışma ortamının da etkisiyle milis bir güç kurmak suretiyle kendisine yeni bir cephe oluşturmuştur. 1975'te patlak veren iç savaşta EMEL Filistinli örgütlerin yanında yer alarak çatışmalara katılmıştır. İç savaş sırasında Musa Sadr'ın Libya ziyaretinde kaybolması ile EMEL'de bir söylem değişimi yaşanmış, bunun üzerine daha radikal olan bazı EMEL üyeleri örgütten ayrılarak İslami EMEL adı altında yeniden ortaya çıkmışlardır. Bu bölünmede İran'ın da etkisi olmuştur. Bu çerçevede devrimden sonra yönetimi Şii İslamcı bir anlayış çerçevesinde dizayn eden Humeyni ortaya koyduğu İslami dünya düzeni hedefinin en önemli ayağı olarak Lübnan'ı görmüştür. Bu amaca uygun olarak Humeyni, Lübnan'daki Şiiler arasında siyasal olarak daha etkin olmak için İslami EMEL grubunu ayrışmaya teşvik etmiş, böylece bağımsız bir örgüt kurulmasının yolunu açmıştır. Aynı dönemde İsrail'in Lübnan'ı işgal etmesi bu yeni örgütün şiddetli tepkisiyle karşılaşmış ve İsrail'in ülkeyi terk etmesi için bazı askeri eylemler düzenlemelerine neden olmuştur. Sözü edilen eylemler sırasında daha çok İslami Cihad adı kullanılmışsa da henüz bağımsız örgütlü bir yapıdan bahsetmek mümkün değildir. Görüldüğü üzere EMEL'in sekülerleşmesi sonrasında İran etkisindeki eylemlerin arkasındaki isimler Lübnan'da yeni bir oluşum olarak Hizbullah'ı kurmuşlardır.

İsrail işgali ile özellikle Güney Lübnan'daki Şiiler büyük baskılara maruz kalmışlardır. Hükümetin ve ordunun zayıflığı, iç savaşın yaşattığı yıkım bölgede Şiilerin maruz kaldığı bu saldırılardan ve yoksun kalmışlıktan kurtuluşun önünde bir engel olmuştur. 1982'de isim olarak bilinmese de Hizbullah kurucu kadrosu İsrail ve Batılı bazı hedeflere bombalı intihar eylemleri ile adını duyurarak ülkenin ve bölgenin dikkatini

çekmiştir. Kısa sürede İsrail'e karşı elde edilen başarı onun geri çekilmeye mecbur bırakınca Hizbullah Şiiler arasında daha hızlı bir örgütlenme sürecine girmiştir. İsrail'e karşı askeri eylemleri ile gündeme gelen Hizbullah bu ilk dönemden itibaren buna paralel olarak başlattığı sosyal hizmet çalışmaları ile bu örgütlenmeyi daha geniş bir alana yaymıştır. Kuruluşunda İran'ın sağladığı askeri, siyasi ve finansal destek Hizbullah'ın ilk dönemde ayakta kalmasını sağlamıştır. Zamanla genişleyen hizmet ağı ile büyüyen askeri gücünü sürdürülebilir bir ekonomik yapıya kavuşturmak isteyen Hizbullah bu çerçevede kendine ait bir finansal ağ kurmuştur. Lübnan devletinden bağımsız olarak sistematik bir şekilde işleyen bu ağ sayesinde Hizbullah eylem gücünü artırmış ve kendisine bağlı geniş halk kitlelerini etki altına alabilmiştir. Örneğin, Karz el Hasen adlı finans kurumu ile Hizbullah Şiilerle birlikte diğer halk kesimlerine 5.000 ile 10.000 dolar arasında faizsiz kredi sağlayarak onların maddi olarak ayakta durmalarını sağlamış ve bu sistemin dışına çıkmalarına engel olmuştur. Nitekim Hizbullah lideri Nasrallah bu kuruma büyük önem vermiş ve İslami bir bankacılık modeli olarak geliştirdikleri bu modeli tüm Lübnanlılara hizmet edecek bir ağa dönüştürmeyi hedeflediklerini sıklıkla dile getirmiştir. Bu kurum dışında Hizbullah Lübnan'da bir devletin sunduğu neredeyse tüm hizmet alanlarına sahip olmuştur. Okullar, hastaneler, sosyal destek merkezleri, imar kurumu, sendika kurumları, mahkemeler, tarım kurumları, spor ve kültürel kurumları ile Hizbullah büyük bir organizasyon ağı kurmayı başarmıştır. Ayrıca özellikle Güney Lübnan'da kendi nüfuzu altında olan yerlerde yerel seçimleri kazanarak sözü edilen hizmetleri yerel yönetimlerle işbirliği içinde yürütmektedir.

Hizbullah bir milis güç olarak ortaya çıkışının ardından hızla faaliyet alanını çeşitlendirmiş ve zaman içinde bir iç ve dış politik aktöre dönüşmüştür. Bu çalışma söz konusu süreci kendisine yeni hareket alanları oluşturma noktasında etkin bir şekilde değerlendiren Hizbullah'ın sosyal yapısı, siyası yapısı ve askeri yapısını ayrıntılı olarak incelemiştir. Hizbullah'ın bir iç ve dış politik aktör olabilmesi en başta Lübnan'ın mevcut siyasi ve sosyal şartları ile ilgili olsa da bu noktada daha başka unsurlardan da söz etmek gerekir. İran ile olan dini ve siyasi bağ, *İslami Direniş* adı ile İsrail ve ABD'ya karşı mücadele, bütün dünya Müslümanlarını birleştirme amacı ve Orta Doğu'da Şiilerin söz sahibi olabileceği bir yapının oluşması bu unsurların başında gelmektedir. Hasan Nasrallah'ın genel sekreter olmasından itibaren yaptığı

konuşmalarda hep bu unsurların altını çizmiştir. Kuşkusuz böyle bir noktaya gelebilmek Hizbullah için de kolay olmamıştır. Lübnan'ın Müslüman çoğunluklu bir coğrafyada Hristiyan nüfus yoğunluğa da sahip olması Hizbullah'ın özgün politikalar geliştirmesi gerekliliğini zorunlu kılmıştır. Kurulduğu dönemde belirlediği ilkelerden Lübnan'da İslam Devleti kurma, *Filistin Davası*na destek olma, İsrail'i yok etmek amacıyla *İslami Direniş*, dünyada ezilenlerine sahip çıkma hedeflerine sıklıkla vurgu yapan Hizbullah bu ilkeler ekseninde hareket ederek amaçlarını gerçekleştirmek istemiştir. Bununla beraber Hizbullah ülkede bir yerlere gelebilmenin Marunîleri dikkate almadan yapılamayacağını henüz işin başında anlamış, bunu da 1992'de bir siyasi parti olarak katıldığı ilk parlamento seçiminde kendi listesinde Marunî bir adaya yer vermek suretiyle somut bir şekilde göstermiştir.

Hizbullah ülkede etkin olabilmek için ilk olarak Şii nüfusu şehitlik makamı, Kudüs Günü, Kerbela gibi çeşitli dinsel mitler ile kendisi etrafında toplamayı başarmıştır. Bu yaklaşım Hizbullah'ın dinamik unsuru olan milis gücünün de adanmış bir karaktere bürünmesini sağlamıştır. Yine Hizbullah İsrail'e karşı direniş mücadelesi motivasyonu ile kitlesini sürekli dinamik tutmuş ve silahlı gücünü geliştirmiştir. Bununla birlikte yine Şiiler başta olmak üzere toplumun tüm kesimlerine hitap eden sosyal hizmet kurumlarını sürekli geliştirmiş ve büyütmüştür. Ancak bu gücünü koruyabilmenin salt askeri eylemler ve sosyal hizmet çalışmaları ile olmayacağını iç savaş sona erdiğinde anlamıştır. Silahını elinde tutmanın siyasi bir güç ile birlikte daha kolay olacağına İran Dini Lideri Ayetullah Hamaney'in de teşviki ile karar vererek hızlı bir dönüşüm yaşamıştır. 1992'de başlayan bu dönüşümle birlikte Hizbullah aşağıda sıralanan diğer nedenler ile birlikte sadece Lübnan'ın temel siyasi aktörlerinden biri olmamış, aynı zamanda bölgesel ve uluslararası bir aktöre de dönüşmüştür.

Hizbullah 1992'de siyasal yaşama girmek suretiyle pragmatist bir yapıya bürünmüş ve daha rasyonel yaklaşımlar göstermeye başlamıştır. Bu dönemde Hizbullah yönetimi Lübnan'daki meşruiyetini ve sahip olduğu konumu korumasının sadece İran'ın destekleri ve kendi kadroları ile yeterli olmayacağını görmüş ve bu yönde keskin bir karar almıştır. Bu karar ile Hizbullah başından beri karşı olduğu mezhep temelli sisteme dahil olmayı kabul etmiş ve katıldığı ilk seçimlerde parlamentoya girmeyi

başarmıştır. İlk seçimin ardından edindiği tecrübe ile sonraki seçimlerde gücünü korumasını bilmiştir.

Hizbullah'ın bir iç politik aktör olarak güçlenmesinde 2000'de İsrail'in, 2005'te Suriye'nin ülkeden çekilmesi önemli rol oynamıştır. İsrail'in çekilmesi Hizbullah'ın yürüttüğü direniş mücadelesinin başarısı olarak görülmüş, hem Lübnan'da hem de bölgede ona karşı bir sempati oluşmuştur. Bu sempati geniş halk kitlelerinin yanı sıra bazı ülkeler ve Sünni İslami örgütlerce de duyulmuştur. Hizbullah ile müttefik olsa da Suriye'nin ülkeden çekilmesi yine Hizbullah'ın hareket alanını ve bağımsız politikalar geliştirme imkânını genişletmiştir. Suriye'nin ülkedeki askeri vesayeti açıkça olmasa da Hizbullah için bile bir patronluk etkisi oluşturmuştur. Suriye'nin çekilmesini fırsata çeviren Hizbullah kendisini ülkenin merkez konumuna yerleştirecek politik adımlar atmıştır. Suriye'yi desteklemek amacıyla 8 Mart 2005'te büyük bir gösteri düzenleyen Hizbullah bir yandan ülkeyi iki kutuplu bir sisteme doğru çekerken, diğer yandan 8 Mart İttifakı'nın kurucusu ve lideri olmuştur. Zamanla derinleşen bu iki kutuplu sistemde artık Hizbullah ülkede temel karar verici siyasal aktörlerden biri durumuna gelmeyi başarmıştır.

Hizbullah 2006'da yeni bir hamle ile ilk defa hükümette yer almıştır. Bu durum o zamana kadar ülke içinde bir devlet gibi hareket edip hiçbir sorumluluğunun olmadığı bir rahatlıktan vazgeçtiği görüntüsü vermiş olsa da Hizbullah pragmatist bir yaklaşımla bunu kendi lehine kullanmayı başarmıştır. Bunun en önemli kanıtı 2009'da varılan Doha Antlaşması olmuştur. Bu antlaşma hükümetin üçte birinin istifasının hükümeti düşüreceği hükmüne yer vermiş, bu da Hizbullah'ın başını çektiği 8 Mart İttifakı'nın kolaylıkla hükümetleri düşürmesinin önünü açmıştır. Böylece kurulan hükümetler üzerinde oluşturduğu baskı Hizbullah'ın siyasal konumunu pekiştirmiştir. Bu durumun bir başka etkisi de cumhurbaşkanlığı seçimleridir. Siyasal sistemin kurgusu gereği Marunî olması gereken cumhurbaşkanı seçiminde Hizbullah istemediği bir kişinin seçilmesine engel olma gücünü de kazanmıştır. Nitekim 2014'te yapılacak seçimler 2016'da 45. turda Hizbullah'ın en önemli müttefiki Mişel Avn'ın seçilmesi ile sonuçlanmıştır. Bu seçim Hizbullah'ın Lübnan iç politikasında ulaştığı gücün açık bir örneğidir. Hizbullah bu kilit rolünü ustalıkla kullanmayı sürdürmüştür. Eylül 2022'de başlayan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Hizbullah eski cumhurbaşkanı

Suleyman Franjiye'nin torunu Toni Suleyman Franjiye'yi desteklediğini ilan etmiştir Kuşkusuz. Hizbullah tek başına bir cumhurbaşkanı seçebilecek güce sahip değildir, bununla birlikte kimin cumhurbaşkanı olamayacağını belirleme yeteneğine sahip olduğu açıktır. Ayrıca Hassan Diyab ve Necib Mikati hükümetlerinin kuruluşunda olduğu gibi ülkede başbakanın belirlenmesinde etkin bir rolü olduğu yadsınamaz bir gerçektir.

Hizbullah'ın Lübnan'da sahip olduğu konumu güçlendiren bir başka etken de eylemlerinde sivil hedeflere karşı bir girişiminin olmamasıdır. İsrail'e kaşı yürüttüğü direniş mücadelesi boyunca Lübnan'da tüm kesimlerin desteğini alan Hizbullah bu anlamda sicilini temiz tutmaya özen göstermiştir. Kuruluşundan itibaren başlayan süreçte sadece 2009'da kısa süreli bir olayda bazı siviller zarar görmüş, ancak sonrasında böyle bir eylemi tekrar etmemiştir.

Hizbullah Lübnan'da elde ettiği bu politik aktörlüğünü Lübnan dışına da taşıyarak geniş bir örgütsel ağ kurmuştur. Üstelik egemen bir devlet olan Lübnan devletinden bağımsız olarak İran ve Suriye gibi ülkeler ile doğrudan; Rusya, Yemen, Irak gibi ülkelerle delegasyonları aracılığı ile ve kimi ülkelerle de yerel aktörlerle geliştirdiği siyasi, askeri, ekonomik ve diplomatik ilişkiler onun aynı zamanda bir dış politik aktör olduğunun göstergesidir. Hizbullah bu noktada rasyonel politikalar izleyerek kendisini daha kurulduğu günden itibaren bir terör örgütü olarak niteleyen ABD ve İsrail'e karşı uluslararası alanda ön almayı başarmıştır. Özellikle bir siyasal parti hüviyeti ile parlamentoya girmesi, sonraki yıllarda Lübnan hükümetlerinde bakanlık almaya başlaması onun uluslararası alanda meşru bir siyasi hareket olarak tanınmasına önemli derecede katkı sağlamıştır. ABD'nin yoğun diplomatik baskılarına rağmen dünyada birçok ülke ve uluslararası örgüt Hizbullah'ı meşru bir politik aktör olarak görmektedir. Üstelik AB ve BM'de bunlar arasındadır. Hizbullah'ın varoluş sebebi olan İsrail Devleti'ni dahi kendisiyle masaya oturmak zorunda bırakan Hizbullah dış politik arenada ilişkilerini askeri, siyasal, sosyal, kültürel ve finansal olmak üzere birçok koldan yürütmektedir. Bunu yaparken kimi ülkelerde sadece askeri olarak ilişki kurmuş, kimileri ile siyasi, kimileri ile de diplomatik ilişkiler geliştirmiştir. Bu noktada Hizbullah'ın pragmatik bir yaklaşım benimsediğini ifade etmek gerekir. Öyle ki Hizbullah ilişkilerinde daima rasyonel hedefler belirleyerek kazanımlarını en üst

düzeyde gerçekleştirmeyi tercih etmektedir. Bu çerçevedeki en önemli adımı Suriye İç Savaşı'na müdahil olarak atmıştır. Lübnan devletinin aldığı tarafsızlık kararına rağmen, üstelik kendisi de Lübnan hükümetinin bir parçasıyken farklı bir pozisyon alarak bu savaşa dahil olmuştur. Bu karar her ne kadar onun dış alandaki prestijine zarar verse de kararından geri dönmemiş ve Beşar Esad'ın iktidarını korumasına önemli katkı sağlamıştır. Hizbullah burada gösterdiği refleksi tüm uluslararası tepkilere rağmen devam ettirmiştir. Bu anlamda aldığı kararın gerekçesi olarak yine *İslami Direniş* amacını işaret etmiş, Esad rejiminin yıkılmasının en çok İsrail ve ABD'nin işine yarayacağını ve *İslami Direniş*in büyük zarar göreceğini iddia etmiştir. Bu savaşla birlikte Hizbullah İran ile birlikte geliştirdiği *Şii Hilali* ya da *Direniş Ekseni* doktrini çerçevesinde Orta Doğu'daki önemli aktörler arasında yer almayı başarmıştır. Bu eksen çerçevesinde Yemen, Irak, Bahreyn ve diğer Şii nüfuslu bölgelerde rol üstlenmiştir. İran ve Hizbullah'ın öncülüğünde dünya genelinde emperyalist güçlere karşı mücadele amacı ile kurulan bu birliğe, kendileriyle aynı amacı taşıdığını ifade eden Venezuela devlet başkanı Maduro'da destek vermiştir. Politik hamlelerin sıklıkla değiştiği Orta Doğu'da İran ve Suudi Arabistan arasındaki ilişkilerin gelişmesinde *Şii Ekseni*'nin de etkisinin olduğu söylenebilir. Görüldüğü üzere Hizbullah Lübnan'da sahip olduğu konumu ile bölge ülkeleri tarafından kabul edilen dış politik bir aktör konumundadır. Hizbullah'ın Sünni, Marunî, Ermeniler de dahil ülkedeki siyasi aktörlerin yarısından fazlasını bir arada tutabilme gücüne sahip olması bu durumu biraz da zorunlu kılmıştır.

Çalışmanın amaçlarından biri de Hizbullah'ın iç ve dış politik aktörlüğünün hangi saikler ile oluştuğunu ortaya koymaktı. Bu yöndeki tartışmaların başını Hizbullah'ın bu gücü elindeki silah sayesinde tutabildiği iddiasıdır. Buna göre eğer sadece silah sayesine bu güce ulaşmış olduğu kabul edilirse dünyada ona benzer diğer silahlı aktörlerin bu güce neden ulaşamadığı sorusu boşlukta kalacaktır. Zira dünya genelinde Hizbullah benzeri yapıların sayısı özellikle Soğuk Savaş dönemi ile beraber artış göstermiştir. Kolombiya'da Kolombiya Devrimci Silahlı Kuvvetleri (FARC), İngiltere'de İrlanda Kurtuluş Örgütü (IRA) ve İspanya'da Bask Yurdu ve Özgürlük (ETA) gibi örgütler silahlı olarak başladıkları eylemler sonrasında ya siyasal alana eklemlenmiş ya da mücadelelerinden vazgeçmek zorunda kalmışlardır. Örneğin, FARC Kolombiya'da devlet kurumlarının içine dâhil olamadığı ve sadece askeri

eylemlerle sınırlı kaldığı için hedeflerine ulaşamamış ve Kolombiya devleti ile masaya oturmak durumunda kalmıştır. Silahlı bir milis gücü olarak ortaya çıkan Hizbullah'ın mücadelesinde silahlara sahip olmasının etkisi olmakla birlikte bunu salt silahlı bir örgüt olmasına bağlamak mümkün değildir. Bu çerçevede Hizbullah'ın bir yandan silahlı mücadele yürütürken diğer yandan silahlı kimliğini arka plana atabildiği görülmektedir. Özellikle iç politikadaki pragmatist yaklaşımları, Lübnanlılaşma adımları, milli bir kimlik oluşturma yönünde geliştirmeyi amaçladığı politikaları onun siyasal gücünü en az askeri gücü kadar arttırmıştır. Bu etki ile Hizbullah bugün gerek Lübnan iç politikasında gerekse de dış politiknda güçlü bir devlet dışı aktör olarak varlığını sürdürmektedir.

Kuruluşundan itibaren Hizbullah Lübnan'da amaçlarını gerçekleştirmek için ve kurduğu sistemi ayakta tutabilmek için politik anlamda önemli dönüşümler geçirmiştir. Bu değişimlerin en temel amacı Lübnan'ın siyasi ve toplumsal yapısı içinde Şiilerin de temel aktörlerden biri olmasını sağlamaktır. Bu amaçla Lübnan siyasal sistemini rasyonel bir yaklaşımla çözümleyerek sistemde kendisini başat aktörlüğe getirecek tüm unsurları kullanmış ve kullanmaya devam etmektedir. Mezheplerin farklı oranlarda söz sahibi olduğu ve uzlaşmacı demokrasi olarak nitelenen bu sisteme entegre olan Hizbullah tüm baskılara rağmen silah bırakmamıştır. Bu şekilde Hizbullah siyasi ve askeri gücünü dengeli bir biçimde kullanma yeteneği ile Lübnan'ın hem iç hem de dış politikasında bağımsız bir aktör olarak dominant rolünü korumaktadır. Hizbullah'ın asıl hedefi olan İslami Devlet kurma fikri hareketin geçirdiği dönüşümler nedeniyle arka planda kalmış ya da vazgeçilmiş gibi bir görünse ve çalışmanın kapsamı açısından ayrıntılı olarak ele alınamasa da bunun böyle olup olmadığı yeni bir araştırma konusu olarak incelenmeye değer bir konudur.

KAYNAKÇA

ABOULTAİF Eduardo W., "The Lebanese Army: Saviour of the Republic?", *The RUSI Journal,* cilt: 161, sayı: 1, 2016, s.70-78.

AHMAD Tarek Ali Najia Houssari, "Vote-Rigging Claims Mar Hezbollah Win in Lebanese Election", (Elektronik Makale), *www.arabnews.com*, Erişim: 30 Aralık 2022, https://www.arabnews.com/node/1298451/middle-east

AJAMİ Fuad, *The Vanished İmam: Musa Es Sadr and Shia of Lebanon*, Cornel University Press, London 1987, 228 s.

AKYOL Edip, "Büveyhiler'in Bağdat Hakimiyeti (334/945-447/1055)", *İslam Tarihi Araştırmaları Dergisi*, sayı: 3, 2018, s.120-129.

ALAGÖZ Bilgehan, "İsrail-Lübnan Deniz Sınırı Anlaşması'nın Siyasi Boyutu", (Elektronik versiyon), Ekim 2022*, İran Araştırmaları Merkezi*, Erişim Tarihi: 25 Şubat 2023, https://www.iramcenter.org/israil-lubnan-deniz-siniri-anlasmasinin-siyasi-boyutu-831

AL AHED, "Sayyed Nasrallah's Full Speech on the Day of the Wounded", 08 Mart 2022, *www.alahednews.com, (Elektronik Versiyon)*, Erişim Tarihi: 20 Şubat 2023, https://english.alahednews.com.lb/64996/607

AL AHED, "Sayyed Nasrallah's Full Speech at The Ceremony Honoring the Winners of the Martyr Soleimani Literary Award", *www.alahednews.com, (Elektronik Versiyon)*, 23 Ocak 2023, Erişim Tarihi: 19 Şubat 2023, https://english.alahednews.com.lb/69887/609,

AL AHED, "Sayyed Nasrallah's Full Speech on Martryrs Soleimani, Al-Muhandis Anniversary", *www.alahednews.com,* (Elektronik Versiyon), 01 Mart 2023, Erişim Tarihi: 22 Şuba 2023, https://english.alahednews.com.lb/64261/607

AL ALOOSY Massaab, "The Status Quo Insurgency: Hezbollah from A Revolutionary Stance to a Governmental Accountability, *Small Wors Journal,* (Elektronik Versiyon), 2021, https://smallwarsjournal.com/jrnl/art/status-quo-insurgency-hezbollah-

revolutionary-stance-governmental-accountability#_edn37 Erişim Tarihi: 24 Aralık 2022

ALAGHA Joseph, *Hizbullah's Document From The 1985 Letter To The 2009 Manifesto*, Amsterdam Universty Press, Amsterdam 2011, 222 s.

ALAGHA Joseph, *Hizbullah: Silahlı Mücadeleden İktidar Partisine*, (Çev: Kadriye GÖKSEL), Doğan Kitap, İstanbul 2007, 393 s.

ALAGHA Joseph, "Hezbollah and Arab Spring", *Contemporary Review of the Middle East,* cilt: 1, sayı: 2, June 2014, ss.189–206.

ALASRAR Fatima Abo, "İran, Hezbollah Operating With İmpunity in Yemen", *Arab News*, Elektronik Makale, Şubat 2020, Erişim Tarihi: 11 Şubat 2023, https://www.arabnews.com/node/1630276

ALAMI Mona, "Europe's Foreign Policy Toward Hezbollah", *SAIS Review of International Affairs,* cilt: 40, sayı: 1, Kış-Bahar 2020, s. 119. ss. 117-124.

ALGAR Hamit, "Merci-İ Taklîd", *TDV İslam Ansiklopedisi* cilt: 29, Ankara 2004, s.172-174.

ALTHAYDİ Mashari, "The Enemy in Yemen is Hezbollah And Its Big Brother", *Al Arabiya News,* Elektronik Versiyon, Aralık 2021, Erişim Tarihi: 11 Şubat 2023, https://english.alarabiya.net/in-translation/2021/12/27/The-enemy-in-Yemen-is-Hezbollah-and-its-big-brother-

AL MANAR, "Sayyed Nasrallah Receives Putin's Delegation", Aralik 2014, Erişim Tarihi: 18 Şubat 2023 https://archive.almanar.com.lb/english/article.php?id=184391

ARIBOĞAN, Deniz Ülke "Güç ve Global Sistemde Rol Oynayan Aktörler", *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat fakültesi Uluslarası İlişkiler Bölümü*, Yaymlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1993, 262 s.

ARIBOĞAN Deniz Ülke, *Uluslararası İlişkiler Düşüncesi,* İnkılap Yayınları, İstanbul 2019, 335 s.

ARSLANTAŞ Şenol, "Plüralizm/Çoğulculuk", M.A.Yekta Saraç (Ed.), *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, Elektronik Versiyon, TÜBİTAK Bilim Yayınları, İstanbul 2022, s.276, Erişim Tairihi: 15 Kasım 2022,

https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/pluralizmcogulculuk_siyaset_bilimi

ASİFİ Muhammed Mehdi, *Hizbullah İsrail Savaşı*, (Çev: Vahdettin İNCE) Kevser Yayınları, İstanbul 2007, 111 s.

ATAMAN Muhittin, "The Impact of Non-State Actors on World Politics: A Challange to Nation-States", *Alternatives Turkish Journal Of International Relations,* cilt: 2, sayı: 1, 2003, ss.42-66.

ATLIOĞLU Yasin , "Büyük Ortadoğu'nun Küçük Ülkesi: Lübnan", *Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Dergisi,* cilt: 3, sayı: 84, Ankara 2016, ss.801-821.

ATLIOĞLU Yasin, "İç Savaş Yıllarında Marunîlerin 'Filistinli' Algısındaki Radikalleşmede Filistinli Mültecilerin Etkisi", Y. Atlıoğlu ve M. F. Daniş (Ed.), *Lübnan: Kimlik, Toplum ve Siyaset* (s.139-186), Vadi Yayıncılık, İstanbul 2021.

AVON Dominique, Anaïs-Trissa Khatchadourian, Jane Marie Todd,, *Hezbollah a History of Party of God, Translated*, Horwerd University Press, Massachusetts 2012, 244 s.

AYHAN Veysel, "Türkiye-Lübnan İlişkileri: Lübnanlı Dinsel ve Mezhepsel Grupların Türkiye Algılaması", (Rapor No: 5) *ORSAM*, 2009.

AZANİ Eitan, *Hezbollah: The Story of the Party os God*, Palgrave Macmillen, New York 2009, 306 s.

BAR Shmuel, "Deterring Nonstate Terrorist Groups: The Case of Hizballah", *Comparative Strategy*, 2007, cilt: 26, sayı: 5, s.469–493.

BEERİ Tal, "Hizbullah Structure: The Civilian Win, The Military Wing's Enabler" , *Alma Research and Education Center, Special Report*, Mayıs 2022, https://israel-alma.org/2022/05/24/hezbollahs-structure-the-civilian-wing-the-military-wings-enabler/ Erişim Tarihi: 05Aralık 2022

BİLGE Mustafa L., "Lübnan Tarihi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, cilt: 27, İstanbul 2003, ss. 244 - 246.

BLANFORD Nicholas, "Hezbollah's Evolution From Lebabese Militia to Regioonal Player", *Middle East Institude Policy Paper*, November 2017, s.6.

BLONDEL Jean, "Political Parties: A Genuine Case for Discontent?", *London: Wildwood House,* 1978, 20.

BOZKURT Abdülgani, "Hizbullah'ın Lübnan'da Kuruluşu ve Popülaritesinin Sebepleri", *Tarih Okulu Dergisi,* cilt: 2014 sayı: XVII, Uşak 2013, ss. 599-627.

BORAN Yıldırım, *El-Fetih Hamas Hizbullah: Ortadoğu'da Direniş,* Siyah Beyaz Yayınları, İstanbul 2011, 288 s.

BRYNEN Rex, "Sanctuary and Survival: The PLO in Lebanon", *Palestinian Refugee ResearchNet,* (Elektronik Versiyon), Westview Press, 1990. Erişim Tarihi: 15 Mayıs 2022, https://prrn.mcgill.ca/research/papers/brynen2_09.htm

BULUT Faik, *İslamcı Örgütler 3*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2009, 463 s.

BYMAN Daniel and Sarah E. Kreps, "Agents of Destruction? Applying Principal-Agent Analysis to State-Sponsored Terrorism", *International Studies Perspectives,* cilt: 11, sayı: 1, February 2010, s.1-18.

CAMİİ Muhammed Mescidi, *Ehli Sünnet ve Şia'da Siyasi Düşüncenin Temelleri*, (Çev: Ejder Okumuş), İnsan yayınları, İstanbul 1995, s.125-126.

CERİT Hediye, "Uluslararası Örgütlerin Devletlerin Dış Politikalarına Etkisi: Çin Ve Dünya Ticaret Örgütü", *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı*, Aydın 2015, 93 s.

CHARARAH Nader, "*Hizbullah İle Hamas Bozulan İlişkilerini Onariyor", Al-Monitor*, (Elektronik Sürüm) , Temmuz 2014, Erişim Tarihi: 13 Şubat 2023, www.al-monitor.com/tr/contents/articles/originals/2014/07/hezbollah-hamas-repair-ties.html

CLARKE Colin P., "Hezbollah İs in Venezuela to Stay", *RAND Corporation,* Elektronik Versiyon, Şubat 2019, Erişildi: 27 Şubat 2023, https://www.rand.org/blog/2019/02/hezbollah-is-in-venezuela-to-stay.html

COLLELO Thomas, *Lebanon: A Country Study,* Library of Congress. Federal Research Division, Washington D.C. 1989, 282 s.

DAHER Aurelie, *Hezbollah Mobilisation abd Power,* (Translated from French: H.W.Randolph) , Oxford University Pres, New York 2019, s.100-101.

DAHER Josep, "Reassessing Hizbullah' s Socioeconomic Policies in Lebanon", *Middle East Jurnal*, cilt: 70, sayı: 3, Summer 2016, s. 398-419.

DEVORE Marc R., "Exploring the Iran-Hezbollah Relationship: A Case Study of how State Sponsorship affects Terrorist Group Decision Making", *Perspectives on Terrorism*, cilt: 6, sayı: 4-5, Ekim 2021, ss.85-107.

DEVORE Marc R., Armin B. Stähli, Ulrike Esther Franke, "Dynamics of İnsurgent İnnovation: How Hezbollah and Other Non-State Actors Develop New Capabilities", *Comparative Strategy,* cilt : 38, sayı : 4, 2019, s.371-400.

DIONIGI Filippo, *Hezbollah, Islamist Politics abd International Society,* Palgrave Mcmillan, New York 2014, 279 s.

DI PERI Rosita, "Islamist Actors from an Anti-system Perspective: The Case of Hizbullah", *Politics, Religion & Ideology*, cilt: 15, sayı: 4, 2014, ss. 487–503.

DUMAN Çağdaş, *Politik Şokların Şiddet İçeren Devlet Dışı Aktörler Üzerinde Dönüştürücü etkisi: Lübnan Hizbullah'ı Örneği (2005-2020*), Yayımlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2021.

DUMAN Levent, "Dünya'da ve Türkiye'de Siyasal İslam", *Sosyal Bilimler Dergisi,* Yıl:3, Sayı.7, Haziran 2016, ss. 257-275.

DÜNYA ve İslam Dergisi, "Hizbullah'tan Lübnan ve Dünya Mustaz'aflarına Açık Mektup", (Çev: İbrahim Turan), https://idp.org.tr/, (Elektronik Versiyon), ekim 1990, sayı: 4, ss.99-113, Erişim Tarihi: 16 Kasım 2021, https://katalog.idp.org.tr/pdf/18569/23342

ELÇİ İbrahim Halit, "Lübnan Hizbullahı'nın Dönüşüm Süreci", *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı,* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010, s.51-52

EL HUSEYNİ Rola, "Hezbollah and the Axis of Refusal: Hamas, Iran and Syria", *Third Word Quarterly,* cilt: 31, sayı: 5, 2010, ss. 803-815.

EL HOKAYEM Emile, "Hizballah and Syria: Outgrowing the Proxy Relationship", *The Washington Quarterly,* 2007, cilt: 30, sayı: 2, s.35-52.

ELHAN Nail, "Hizbullah - İran İlişkileri", (Edt.) Umut Başar, *İran Araştırmaları Merkezi (İRAM),* Ankara 2019, ss.1-15.

EL KHAZEN Farid, "The Communal Pact of National Identities: The Making and Politics of the 1943 National Pact", *Center For Lebanese Studies*, Oxford 1991,

EL RAWİ Bedriye, "Lübnan Hizbullah'ı: Gelecekteki Rolü", *Egypt Istitute Journal,* cilt: 4, sayı: 15, İstanbul 2019, ss. 100-119.

ERDEM Gökhan, "Lübnan'da Şii Siyasi Hareketin Evrimi: Emel'den Hizbullah'a", *The Turkish Yearbook of İnternational Relations,* cilt: 49 sayı: 1, 2018, ss.21-55.

ERDİN Murat, *Hizbullah ve Hamas*, Kastaş Yayınevi, İstanbul 2002, 107 s.

ES-SADIK Ali, *Hizbullah Hakkındaki Gerçeği Biliyor Musunuz?,* Sadakat Kitabevi, İstanbul 2011, 246 s.

EZERİ Abdurrahim, *Lübnan'da Direnişin Mimarı İmam Musa Sadr*, (Çev: Sedat BARAN), Feta Yayıncılık, İstanbul 2012, 136 s.

EZZEDDİNE Nancy ve Hamidreza Azizi, "Iran's Increasingly Decentralized Axis Of Resistance", *War On The Rocks*, Elektronik Makale, Haziran 2022, Erişim Tarihi: 14 Ocak 2023, https://warontherocks.com/2022/07/irans-increasingly-decentralized-axis-of-resistance

FADLULLAH Muhammed Hüseyin, *İslam ve Kuvvetlerin Mantığı*, (Çev: Vahdettin İNCE), Yöneliş Yayınları, İstanbul 1997, 303 s.

FAYDA Mustafa, "Yermük Savaşı", *TDV İslam Ansiklopedisi*, cilt: 43, İstanbul 2013, ss.485-486.

FİNAUD Marc, *The 1996 "Grapes of Wrath" Ceasefire Agreement and the İsrael-Lebanon Monitoring Group: A Model of Successful Negotiations in Conflict Management*, Gilead Sher ve Anat Kurz (Ed.), *Negotiating in Times of Conflict The İnstitute for National Security Studies (İNSS)*, (s. 173-192), Tel Aviv 2016.

GAMBİLL Gary C. ve Zilad K. Abdelnour, "Hezbollah: Between Tehran and Damascus", *Middle East Intelligence Bulletin,* cilt: 4, sayı: 2, February 2002, Elektronik versiyon, https://www.meforum.org/meib/issues/0202.htm, Erişim Tarihi: 16 Ocak 2023.

GAMBİLL Gary C. ve Zilad K. Abdelnour, “Khatami Calls for Arab-Iranian Alliance”, *Middle East Intelligence Bulletin*, cilt: 1, sayı: 5, May 1999, Elektronik versiyon, Erişim Tarihi: 16 Ocak 2023 https://www.meforum.org/meib/issues/9905.htm,

GARRİSON Cassandra, “Argentina Brands Hezbollah Terrorist Organization, Freezes Assets”, *Reuters Agency*, Elektronik Versiyon, 18 Temmuz 2019 Erişildi: 15 Şubat 2023, https://www.reuters.com/article/id USKCN1UD1XE

GAUB Florence, "Multi-Ethnic Armies in the Aftermath of Civil War: Lessons Learned from Lebanon", *Defence Studies*, cilt: 7-1, 2007, ss.5-20.

GENTRY John A., “Toward a Theory of Non-State Actors' Intelligence”, *Intelligence and National Security*, cilt: 31, sayı:4, 2016, ss.465-489.

GILMOUR David, *Lebanon: The Fractured Country,* Martin Robertson Co. Ltd., Oxford 1983, 232 s.

GLEİS Joshua L. ve Benedetta Berti, *Hezbollah and Hamas*, The Johns Hopkins Universty Press, Maryland 2021, 264 s.

GUARİN P Jeferson., “FARC–Hezbollah: The Success of Venezuela–İran Proxy Groups and Their Convergence in the Americas”, *Security Defence Quarterly*, sayı: 20, Kasim 2020, s.118-134

GÜDÜL Serpil, “Lübnan İç Savaşında Filistinli Örgütlertin Rolü”, *Turkish Studies,* cilt: 3, sayı: 22, Ankara 2018, s.251-269.

HADDAD Said ve Movar Saleh, *Taal El Zattar Katliamı ve Lübnan İç Savaşı*, (Çev: Mehmet ATİLLA), Evren Yayınları, İstanbul 1977, 114 s.

HAMZEH Ahmed Nizar, *In the Path of Hizbullah*, Syracuse University Press, New York 2004, 208 s.

HAMZEH Ahmad Nizar, “Lebanon’s Hizbullah: From Islamic Revalition of Parliamentary Accommodation”, *Third World Quarterly*, cilt: 4 sayı: 2, 1993.

HARB Mona ve Reinoud Leenders, “Know Thy Enemy: Hizbullah, “Terrorism” and The Politics of Perseption”, *Third World Quarterly*, cilt: 26, sayı: 1, 2005, ss.173-197.

HARİK Judith Palmer, *Hezbollah: The Changing Face of Terrorism*, Paperback Edition, USA 2005, 242 s.

HARİK Judith Palmer ve Hilal Khasan, "Lebanon's Divisive Democracy: The Parliamentary Elections of 1992", *Arab Studies Quarterly*, cilt: 15, sayı: 1, Winter 1993, s.41-59.

HARRİS William, *Lebanon: A History, 600-2011*, Oxford University Press, New York 2013, 400 s.

HAZRAN Yusri, "The Shiite Community in Lebanon: From Marginalization to Ascendancy", *Crown Center for Middle East Studies*, sayı: 37, 2009 ss.1-7.

HİLTERMANN Joost and April Longley Alley, " The Houthis Are Not Hezbollah Donald Trump Wants To Ramp Up Yemen's Proxy Fight Against Iran. One small problem: Tehran Doesn't Really Have A Proxy There.", *Foreign Policy*, Elektronik Versiyon, 2017, Erişim Tarihi. 10 Şubat 2023, https://foreignpolicy.com/2017/02/27/the-houthis-are-not-hezbollah/

HITTI Philip K., *A Short History of Lebanon*, ST. Martin's Press, London 1965, 243 s.

HOURANİ Albert Habib, *Syria and Lebanon A Political Essay*, Oxford Universty Press, London 1946,

HOURANİ Albert , "From Jabel Amil to Persia", *Bulletin Of School of Orriental and Africa Studies*, cilt: 49, sayı: 1, 1986, s.133 – 149.

HUMİRE Joseph M., "The Maduro-Hezbollah Nexus: How İran-backed Networks Prop up the Venezuelan Regime", *Atlantic Council*, Elektronik Versiyon, Ekim 2020, Erişildi: 27 Şubat 2023, https://www.atlanticcouncil.org/in-depth-research-reports/issue-brief/the-maduro-hezbollah-nexus-how-iran-backed-networks-prop-up-the-venezuelan-regime/

İŞCAN Mehmet Zeki, *"Siyasal İslam'ın Tarihçesi Üzerine",* Orta Aya'da İslam Temsilden Fobiye, Muhammed Savaş Kafkasyalı (edt.), Ahmet Yesevi Üniversitesi, Ankara 2012, s.335-366.

JABER Boushra, "The Segregation and/or İntegration of Hezbollah as a non-State Actor in Beating the Scale of the Lebanese Government Regional Policy,

Godišnjak FPN Belgrad Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, cilt: 14, sayı: 23, 2010, ss.181-194.

JOHNSTON Trever ve Diğerleri, "Could the Houthis Be the Next Hizballah? Iranian Proxy Development in Yemen and the Future of the Houthi Movement", Rand Corporation, Santa Monica 2020, s.60.

JORİSCH Avi, Beacon of hatred: İnside Hizballah's Al-Manar Television, *The Washington Institute for Near East Policy*, Washington 2004, s.24-25.

KAHRAMAN Ömer, *Suriye Krizi'nde Lübnan Hizbullah'nın Rolü*, Gece Akademi Yayınları, İstanbul 2019, 273 s.

KANAANEH Abed T., *Understanding HezbollahThe Hegemony of Resistance*, Syracuse University Press, New York 2021, 263 s.

KARAMAN Hayrettin, *İslami Hareketin Öcüleri*, İz Yayıncılık, cilt: 1, İstanbul 2013, 448 s.

KERR Malcom H., *Lebanon in The Last Years of Feudalism, 1840-1868*, Beirut American University, Beirut 1959, 188 s.

KEOHANE O. R., "Institutional Theory and The Realist Challenge After The Cold War". Neorealism and Neoliberalism: The Contemporary Debate", Derl: David A. Baldwin, *New York: Columbia University Press*, 1993,3-25.

KHATİB Lina, "Hizbullah's Political Strategy", *Global Politics and Strategy*, cilt: 53, syı:2, ss.61-76, DOI: 10.1080/00396338.2011.571011

KHATİB Lina, *Hizbullah in the Twenty-First Century: The Struggle For Political Survival*, Dina Matar ve Atef Alshaer (Ed.), *The Hizbullah Phenomenon: Politics And Communication*, İçinde (s. 71-118), Oxford University Pres, New Delhi 2014 (b), 240 s.

KHATİB Lina, "How Hezbollah Holds Sway Over The Lebanese State", *Research Paper Middle East and North Africa Programme*, 2021, s.13-14.

KHATİB Lina, "Introduction: Hizbullah's Communication And Political Evolution", Dina Matar, Atef Alshaer (Ed.), *The Hizbullah Phenomenon: Politics And Communication*, İçinde (s. 1–13), Oxford University Press, New Delhi 2014 (a9, 240 s.

KİDWAİ Saman Ayesha, “Houthis, Hamas, and Hezbollah: Non-State Actors Building Alternative Goverments”, *Parliament Library And Reference, Research, Documentation And Information Servıce (LARRDIS*), New Delhi Ağustos 2022.

KOKİNOS Anyssya S. ve diğerleri, “Hezbollah's Operations And Networks İn The United States: Two Decades İn Review”, *Program on Extremism at George Washington University*, Washington 2022, s.30.

KORANİ Ali, *İslami Mücadelede Hizbullahi Yol*, Bengisu yayınları, İstanbul 1992, 246 s.

KOR Zahide Tuba, *Ortadoğu'nun Aynası Lübnan,* İHH İnsani Yardım Vakfı, İstanbul 2009, 290 s.

KÖSE Talha, “Lübnan'da İstikrar Arayışları”, *SETA Lübnan Raporu*, Ankara 2006

KRAMER Martin, “Hizbullah: The Calculus of Jihad,” in Fundamentalisms and the State: Remaking Polities, Economies, and Militance”, M. Marty and R.S. (edt.), *University of Chicago Press*, cilt: 3, Chicago 1993, ss. 26-43.

KRAMER Martin, ”Hizbullah'ın Moral Mantığı,” *Dünya ve İslam Dergisi*, sayı: 11, 1992, ss. 97-120.

KRAMER Martin, “Hezbollah's Vission of The West”, *The Washington Institute For Near East Policy*, Policy Papers 16, Washington 1989, s.3.

KRAMER Martin, *The Moral Logic of Hizballah*, Walter Reich (Ed.), *Origins of Terrorism: Psychologies, Ideologies, Theologies, States of Mind*, İçinde (s. 131-157), Cambridge University Press, 1990.

KRAMER Martin, "The Oracle of Hizbullah: Sayyid Muhammad Husayn Fadlallah," Spokesmen for the Despised: Fundamentalist Leaders in the Middle East, *Illinois: University of Chicago Press*, Chicago 1997, s.83-181.

KUR'AN-I KERİM MEALİ, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2018.

KUTUP, Seyyid, Fizilal-il Kur'an-Kur'an'ın Gölgesinde, (Çev: E. Saraç, İ. H. Şengüller, B.Karlıağa), cilt: 14, Çelik Yayınevi, İstanbul 1993.

LAMLOUM Olfa, “Hezbollah’s Media Political History in Outline”, *Global Media and Cominication,* cilt: 5 sayı: 3, London 2009, ss. 353-367.

LEVİTT Mathew, “Hezbollah: A Case Study of Global Reach”, *The Washington Institute for Near East Policy- International Policy Institute for Counter-Terrorism*, Konferans Bildirisi, Eylül 2003, s.1616 – 1626

LEVİTT Mathew, “Hezbollah's 'Diplomats' Go Operational” *The Washington İnstitute for Near East Policy,* (Elektronik Sürüm), Aralik 2016, sayı: 5, Erişim Tarihi: 13 Şubat 2023, https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/hezbollahs-diplomats-go-operational

LEVİTT Matthew and Nadav Pollak , “Hezbollah in Iraq: A little Help Can Go a Long Way”, *The Washington Institute,* Elektronik Versiyon, June 2014, Erişim Tarihi: 18 Ocak 2023, http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/hezbollah-in-iraq-a-little-help-can-go-a-long-way

LEVİTT Matthew, “Hezbollah Finances: Funding the Party of God”, *The Washington İnstitute*, Elektronik Versiyon, Şubat 2005, Erişim Tarihi. 15 Şubat 20223, https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/hezbollah-finances-funding-party-god

LEVİTT Mathew, “Hezbollah’s International Presence and Operations”, *American Jewish Committee Global Voice*, (Elektronik Sürüm) 2018 (a), Erişim Tarihi: 05 Ocak 2023, https://www.ajc.org/news/hezbollahs-international-presence-and-operations

LEVİTT Mathew, “Hezbollah’s Regional Activities in Support of Iran’s Proxy Networks”, *The Middle East Institute, MEI Report,* Haziran 2021, ss.1-22.

LEVİTT Matthew, *Hezbollah: The Global Footprint of Lebanon's Party of God,* Georgetown University Press, 2013; 598 s.

LEVİTT Mathew, “Iran’s Deadly Diplomats”, *The Combating Terrorism Center at West Point*, (Elektronik Sürüm), cilt: 11, sayı: 8, Ağustos 2018 (b), Erişim Tarihi: 10 Şubat 2023, https://ctc.westpoint.edu/irans-deadly-diplomats/

LEVİTT Matthew ve Pollak Nadav, “Hezbollah in Iraq: A little Help Can Go a Long Way”, The Washington Institute, Elektronik Versiyon, June 2014.

http://www.washingtoninstitute.org/policy- analysis/view/hezbollah-in-iraq-a-little-help-can-go-a-long-way Erişim Tarihi: 18 Ocak 2023.

LEWİS Bernard, *Ortadoğu İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi*, (Çev: Selen. Y. GÖKAY), Arkadaş Yayınları, İstanbul 2017, 560 s.

LİNDHOLM Charles, *İslami Oratdoğu Tarihsel Antropoloji*, (Çev: Balkı ŞAFAK), İmge Yayınevi Ankara 2004, 514 s.

LOVE James B., *Hezbollah: Social Services as a Source of Power*, Joint Special Operations University, JSOU Report 10 – 5, Florida 2010, 78 s.

LUCİC Ante, "Hezbollah: An Iranian Project?", *National Security and The Future*, cilt: 1, cilt: 10, 2009, ss.77-90.

MACARON Joe, *"Hezbollah in Moscow: Russia Flexes İts Diplomatic Muscles"*, Arab Center Washington DC (ACW), (Elektronik Versiyon), 14 Nisan 2021, Erişim Tarihi: 18 Şubat 2023, https://arabcenterdc.org/resource/hezbollah-in-moscow-russia-flexes-its-diplomatic-muscles/

MAKDISI Samir and Richard Sadaka, *The Lebanese Civil War, 1975–90*, Paul Collier and Nicholas Sambanis (Ed.), *Understanding Civil War: Evidence and Analysis*, İçinde (s. 59–86), World Bank 2005.

MAKTABİ Rania, "The Lebanese Census of 1932 Revisited. Who Are the Lebanese?", *British Journal of Middle Eastern Studies*, cilt: 26, sayı: 2, 1999, ss. 219–241.

MEDİ Adlen, "Algeria's Hezbollah Stance 'Reflects View on Resistance, Not Terrorism'", *Middle East Eye*, Elektronik versiyon, Erişim Tarihi. 14 Ocak 2023, https://www.middleeasteye.net/news/algerias-hezbollah-stance-reflects-view-resistance-not-terrorism,

METİN Abdullah , "Lübnan Cumhuriyeti", Burhan Aykaç ve Şeneol Durgun (Ed.), *Çağdaş Siyasal Sistemler*, İçinde (s. 821-864), Alter Yayıncılık, Ankara 2015.

MOUGHNİEH Sara Taha, "Sayyed Nasrallah: Axis of Resistance Ready for Great War If Waged", Elektronik Makale, Haziran 2018, Erişim Tarihi: 23 Mart 2023, https://english.almanar.com.lb/41996

MOUSSAVİ Ahmad Kazemi, "The Establishment of the Position of Marja'iyyt-i Taqlid in the Twelver-Shi'i Community Author", *Iranian Studies*, cilt: 18, sayı: 1, 1985, ss. 35-51.

MULHERN Stephen Keith, "An Analysis Of Hezbollah's Use Of Irregular Warfare, Thesis Intelligence and National Security Studies Program" , *The University of Texas at El Paso,* Texas 2012, s.12.

MUSTAFA Sami Abdulkader, Yeni Dünya Düzeni ve İslami Hareketler, *DÜ. Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır 2016.

NASR Salim, Roots of the Shii Movement, *MERİP Reports,* No.133, 1985 s.10.

NORDANSKOG Magnus, The Legal System of Lebanon: From French Influence to Globalisation and European Community Law, Faculty of Law University of Lund, Yüksek Lisans Tezi, Lund 2001.

NORTON Augustus Richard, *Amal And The Shi'a Struggle for The Soul of Lebanon*, Universtiy of Texas Press, Austin 1988, 238 s.

NORTON Richard Augustus, *Hezbollah: A Short History*, Princeton University Press, New Jursey 2007a, 187 s.

NORTON Richard Augustus, "The Role of Hezbollah in Lebanese Domestic Politics*", The International Spectato*r, cilt: 42 sayı: 4, December 2007b, ss. 475-491.

NOUR Dan, "In The Arena of Zu'ama – Reviewing Hizballah's Role in Lebanon", *Middle East Review of International Affairs*, cilt: 1, sayı: 2, 2014, ss. 8-17.

O'BALLANCE Edgar. *Civil War in Lebanon,* Palgrave Macmillen, New York 1998, 234 s.

ODEH B. J., *Lübnan'da İç Savaş*, (Çev: Yavuz ALOGAN), Belge Yayınları, İstanbul 1986, 351 s.

ONAT Hasan, "Şiiliğin Doğuşu Meselesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 36, sayı: 1-2, Ankara 1997, s. 79–118.

OUAHES Idir, *Syrıa And Lebanon Under The French Mandate: Cultural Imperialism and the Workings of Empire,* I.B.Tauris & Co. Ltd, New York 2018, 328 s.

ÖZ Mustafa, "Şia", TDV İslam Ansiklopedisi, cilt: 39, Ankara 2003. ss.111–114.

ÖZ Mustafa "Dürzîlik", TDV İslam Ansiklopedisi, cilt: 10, Ankara 1994, ss.34-48.

QASSAM Naem, *Hizbullah: Bir Hareketin Anlatılmamış Öyküsü*, (Çev: Muharrem Tan), Kesit Yayınları, İstanbul 2006. 340 s.

QASSAM Naem, "Mujtamaal Muqawamah: İradat Al-Shahadah va Sina'at Al-intisar", *The Resistance Society, Dar Al Maaref Alhikmiah,* Beirut 2008

POLİCY Paper, "Hezbollah in Eropa", *The European Leadership Network (ELNET),* Özel Rapor, Kasim 2020. Erişim Tairihi. 01 Mart 2023, https://elnetwork.eu/wp-content/uploads/2020/11/Hezbollah-Nov.-2020-FİNAL.pdf

RABİNSON Kali, "What is Hezbollah?", *Council on Foreign Relations*, Mayıs 2022, s.1-11, Elektronik Versiyon, Erişim Tarihi. 5 Şubat 2023, https://www.cfr.org/backgrounder/what-hezbollah

RAGHEBİ M.a., M.N. Ferdosieh, S.A.Jafari, "Analytical Approach Of Qom And Najaf Jurisprudenial Schools Regarding The Issuance And Documentary Authentıcıtıes Of Hadith And Their Effects", *Örgütsel Davranış Araştırmaları Dergisi*, cilt : 3, sayı: 2, İstanbul 2018, ss.1-20.

RANSTORP Magnus, "The Strategy and Tactics of Hizballah's Current 'Lebanonization Process'.", *Mediterranean Politics*, cilt: 3, sayı: 1, 1998, s.103-134.

RENAUD Myriam, "Who are Yemen's Houthis?" *The Conversation Center*, Aralık 2018, Elektronik Makale, Erişim Tarihi: 20 Ocak 2023, https://theconversation.com/who-are-yemens-houthis-106423

RUDNER Martin, "Hizbullah: An Organizational and Operational Profile", *International Journal of Intelligence and CounterIntelligence*, cilt: 23, sayı: 2, ss.226-246.

SAAB Bilal Y., İsrael, "Hizb Allah, and the Shadow of İmad Mughniyyeh", *The Combating Terrorism Center at West Point,* cilt: 4, sayi: 6, Haziran 2011,

Erişildi : 16 Şubat 2023, https://ctc.westpoint.edu/israel-hizb-allah-and-the-shadow-of-imad-mughniyyeh/

SAİF Mohammed, "İslam Tartışmalarının Yeni Hayaleti: 'Siyasal İslam'," *Perspektif, Online Makale,* https://perspektif.eu/2021/06/01/islam-tartismalarinin-yeni-hayaleti-siyasal-islam/ , Erişim Tarihi. 15 Temmuz 2022.

SALDİVİA Gabriela, "Lebanon's Prime Minister Resigns, Citing An 'Earthquake' Of Upheaval After Explosion", (Elektronik Makale) www.npr.org, 2020, Erişim Tarihi. 30 Aralık 2022, https://www.npr.org/2020/08/10/900878730/lebanons-prime-minister-resigns-citing-an-earthquake-of-upheaval, BBC News, Erişim Tarihi: 30 Aralık 2022, https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50220253

SALİBİ Kemal, *A House of Many Mansions The History of Lebanon Reconsidered,* I.B.Tauris & Co. Ltd. Publishers, London 1988, 256 s.

SAMİİ Abbas William, "A Stable Structure on Shifting Sands: Assessing the Hizbullah-Iran-Syria Relationship", *Middle East Journal,* cilt: 62, sayı: 1, 2008, s.51-62.

SAOULİ Adham, *Hezbollah Socialisation and its Tragic Ironies*, Edinburgh University Press, Edinburg 2019, 248 s.

SAOULİ Adham, "Lebanon's Hizbullah: The Quest for Survival", *World Affairs İnstütide Journal,* cilt: 166, sayı: 2, 2003, s.71-80.

SELCEN Nazife ve Pınar Akgül, "İran'ın Levant'taki İzdüşümü: Hizbullah", Umut Aydın(ed.), *İran Araştrmaları Merkezi (İRAM),* Haziran 2020, ss.1-24.

SEREN Merve ve Murat Arslan, *DDSA'lar ve İstihbarat*, M. Yeşiltaş, B. Duran (Ed.) *Ortadoğu'da Devlet Dışı Silahlı Aktörler* İçinde (s.31-72), SETA Vakfı Yayınları 48, Ankara 2018.

SİKLAWİ Rami, "The Social And Political Identıtıes Of The Shi'i Community In Lebanon", *Arab Studies Quarterly*, cilt: 36, sayı: 4, 2014, ss. 278-291.

SHALABİ Samir, "Hezbollah: Ideology, Practice, and the Arab Revolts", *Lund University Centre for Languages and Literature Bachelor of Arts Thesis in*

Middle Eastern Studies Supervisor, (Yayımlanmmaış Yüksek Lisans Tezi), Lund 2015, s.6.

SHAPİRA Shimon, "Hizbullah'ın Kökenleri", *Dünya ve İslam Dergisi*, (Çev: M. UZUN), sayı: 4, Eylül 1990, s.65-78.

SHAPİRA Simon, "The Origins of Hizballah", *Jerusalem Quarterly*, cilt: 46, 2018, s.115-130.

STEWARD,Scott "Hezbollah, Radical but Rational", *Risk Assistance Network Exchange (RANE)*, Elektronik Versiyon, Ağustos 2010, Erişim Tarihi: 27 Şubat 2023, https://worldview.stratfor.com/article/hezbollah-radical-rational

SULLİVAN Helen, "The Making of Lebanon's October Revolution", (Elektronik Makale) www.newyorker.com, 29 Ekim 2019, Erişim Tarihi. 30 Aralık 2022, https://www.newyorker.com/news/dispatch/the-making-of-lebanons-october-revolution

SULLİVAN Marisa, "Hezbollah In Syrıa", *Middle East Security Report* (No: 19) *Institute for the Study of War*, Washington 2014.

ŞAHİN Ali, "İran-Hamas İlişkilerinde Yeni Sayfa", *İNSAMER,* Analiz, Ağustos 2018.

TEKİNDAĞ Sahabettin, "Lübnan", *İslâm Ansiklopedisi*, MEB Devlet Kitapları, cilt: 7, Ankara 1972.

TEKİNDAĞ Şahabettin, "Dürzî Tarihine Dair Notlar", Tarih Dergisi cilt: 7, sayı: 10, Eylül 1954, ss. 143-156.

TERTARİS Bruno, "Is Hezbollah a Threat to Europe?", *American Jewish Committee*, Elektronik Versiyon, Paris 2020, Erişim Tarihi: 27 Şubat 2023, https://www.ajc.org/news/is-hezbollah-a-threat-to-europe

TINAS Murat, "Revisiting Lebanese Civil War", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Gazi Akademi Genç Sosyal Bilimciler Sempozyumu 2017 Özel Sayısı*, Ağustos 2017, ss.88-108.

TRABOULUSİ Fawwaz, *A History of Modern Lebanon*, Pluto Press, London 2007, 320 s.

TÜTÜNCÜ Muttalip*, "Lüban Ortadoğu'nun Krizler Ülkesi"*, Ahmet Tütüncü (Ed.), *Ortadoğu Çatışmaları,* İçinde (s. 66-67), İHH Yayınları, İstanbul 2015.

UÇAR Mehmet Nuri, "Sekiz Yildir İç Savaşin Sürdüğü Yemen'de Kim Nereye Hakim?", *Anadolu Ajansı*, Elektronik Versiyon, Ocak 2023, Erişim Tarihi: 15 Şubat 2023, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/sekiz-yildir-ic-savasin-surdugu-yemende-kim-nereye-hakim/2783136

WAHAB Hadi, "Hezbollah: An Autonomous Non-State Actor or a Regional Proxy?", *Lebanese American University*, Beyrut 2017, (Yayımlanmamış Master Tezi)

WALLBRİDGE Linda S., *The Most Learnet of the Shi'a*, Oxford University Press, London 2001, 288 s.

WAQAS Syed M., "SHIA RELIGION: History, Theology, and Philosophy", *Islamic Philosophy and Theology Department of Theology*, Xavier University, Ohio 2016. ss. 1 – 30.

WEINTHAL Benjamin, "European Hezbollah Combat Recruits Depart for Syria." *The Jerusalem Post*, Elektronik Makale, Şubat 2014. Erişim Tarihi. 1 Mart 2023, http://www.jpost.com/Middle-East/European-Hezbollah-combat-recruits-depart-for-Syria-342342.

WILLIAMS Jasmine, "Hezbollah's Threat in Germany: An Updated Overview Of İts Presence And The German Response", *İnternational İnstitute for Counter-Terrorism* (İCT), 2014, s.3.

WINTER Stefan, "The Shites of Lebanon Under Ottoman Rule" , *Cambridge University Press*, New York 2010, ss.164-174.

WOOD Simon Mcgregor, "President Mahmoud Ahmadinejad's Visit to Lebanon Seen as Warning to Israel", Elektrononik versiyon, *Abcnews.com Web Sitesi*, Erişim Tarihi. 15 Ocak 2023, https://abcnews.go.com/International/iran-president-ahmadinejad-delivers-speech-beirut/story?id=11869290,

WORTH Robert F. ve Nada Bakri, "Deal for Lebanese Factions Leaves Hezbollah Stronger", (Elektronik Makala), The New Yort Times, (28.05.2022), 1-3. Erişim Tarihi: 20 Aralık 2022, https://www.nytimes.com/2008/05/22/world/middleeast/22lebanon.html

YAMAK Tahsin, Tuba Yıldız, Emre Saygın, "Lübnan'da Siyasal Kurumların Yeniden İnşası: Çoğunluk Sisteminden Nispi Temsile", *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, cilt: 7, sayı: 2, 2020, s.373-394.

YETİM Mustafa, "İran Hizbullah İlişkileri (1980-1995) : Ulus-Aşırılaşan Şiddet", *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, cilt: 10, sayı: 18, 2018, s.29-42.

YETİM Mustafa, Rıdvan Kalaycı ve Tamer Kaşıkçı, *Ortadoğu'da Devlet Dışı aktörler ve Arap Baharı Müslüman Kardeşler, Hizbullah, Hamas*, Orion Yayınevi, Ankara 2020, 236 s.

YETİM Mustafa, "Şiddet Eğilimli ve Direniş Temelli Şii Aktivizmi: Hizbullah'ın Fikirsel ve Örgütsel Zemini", *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, cilt: 2, sayı: 2, 2015, s. 59 – 88.

YILMAZ Ahmet Yusuf, "State Structure Within The State: Lebanese Hezbollah", *SDE Akademi Dergisi*, cilt: 2, sayı: 5, Mayıs 2022, s.130. (ss.116-136.)

ZEYN Hatem El, "Identifying And Understanding The Media Discourse of Hezbollah", *Jurnal Komunikasi Malaysian Journal of Communication*, cilt: 30 (2) 2014, s.117-140.

ZİMMERMAN Katherine, "Yemen's Houthis and the Expansion of Iran's Axis of Resistance", *American Enterprise Institute*, Mart 2022.

ZİSSER Eyal, Hizballah: "The New Course Continued Warfare", *Middle East Review of International Affairs*, cilt: 4 sayı: 3, Eylül 2000, s.32-42.

İnternet Kaynakları

Alahed News, "Hizbullah Secretary General Sayyed Nasrallah Received Qatari PM, Turkish FM", Al Ahaed News, Ocak 2011, Erişim Tarihi: 13 Şubat 2023, https://english.alahednews.com.lb/13207/512

Alahed News, https://archive.alahednews.com.lb/details.php?id=67631

Aljazeera News, Erişim Tarihi. 15 Ocak 2023, https://www.aljazeera.com/news/2010/10/14/ahmadinejad-visits-south-lebanon

Arap Ligi web Sitesi, Erişim raihi: 14.01.2023, , http://www.lasportal.org/ar/councils/lascouncil/Pages/default.aspx?RID=75&Ctype=1,

Al-Jazeera web sitesi, https://www.aljazeera.com/news/2016/3/12/arab-league-labels-hezbollah-a-terrorist-group, Erişim Tarihi: 14.01.2023.

Haksöz Dergisi, https://www.haksozhaber.net/okul/hizbullahtan-lubnan-ve-dunya-mustazaflarina-acik-mektup-124yy.htm

https://alemdad.org.lb

https://alemdad.org.lb/article.php?id=1473&cid=529#.Y2LiKmnP1PY

https://aljarha.net/catdetials.php?catid=45

https://apnews.com/article/middle-east-lebanon-beirut-civil-wars-hassan-nasrallah-a3c10d99cca2ef1c3d58dae135297025

https://archive.almanar.com.lb/english/article.php?id=184391

https://archive.unescwa.org/jihad-al-binaa-development-association

https://elections.gov.lb/getdoc/919d2018.aspx

https://elections.gov.lb/getdoc/919d2018.aspx, Erişim tarihi. 31 Aralık 2022,

https://elnetwork.eu/wp-content/uploads/2020/11/Hezbollah-Nov.-2020-FİNAL.pdf

https://english.alahednews.com.lb/64996/607

https://english.alahednews.com.lb/69213/608,

https://english.alahednews.com.lb/69887/609https://en.wikipedia.org/wiki/2000_Lebanese_general_election

https://globalriskinsights.com/2021/05/hezbollahs-economic-initiatives-in-collapsing-lebanon/ Erişim tarihi: 11 Aralık 2022

https://hezbollah.org/country/united-states

https://hezbollah.org/organizational-chart

https://israel-alma.org/2022/05/24/hezbollahs-structure-the-civilian-wing-the-military-wings-enabler/

https://jihadbinaa.org.lb/

https://lebanon.ec-undp-electoralassistance.org/wp-content/uploads/sites/11/2018/10/ec-undp-jft-lebanon-resources-references-elections-law-44-2017-en-1.pdf

https://news.un.org/en/story/200 5/10/157532,

https://news.un.org/en/story/2005/10/157402,

https://news.un.org/en/story/2011/08/384372,

https://peacemaker.un.org/ document-search

https://program.almanar.com.lb/episode/233246

https://qardhasan.org/Home/About

https://smallwarsjournal.com/jrnl/art/status-quo-insurgency-hezbollah-revolutionary-stance-governme ntal-a ccountability#_ edn37

https://today.lorientlejour.com/article/1278664/what-do-we-know-about-hezbollahs-troops.html

https://uis.unesco.org/en/country/lb

http://www.moqawama.org

http://www.alnour.com.lb/,

http://www.cas.gov.lb/index.php/demographic-and-social-en/education-en,

http://www.islamtd.org/#!Home

http://www.lasportal.org/ar/councils/lascouncil/Pages/default.aspx?RID=75&Ctype=1

http://www.lebanonrenaissance.org/assets/Uploads/15-The-New-Hezbollah-Manifesto-Nov09.pdf

http://www.mfa.gov.lb/Library/Files/Uploaded%0Files/Lebanese%20electoral%20law% 202017.pdf

https://www.ajc.org/news/hezbollahs-military-and-political-strength-factsheet-11

https://www.alahednews.com.lb/,

https://www.aljazeera.com/news/2011/6/13/lebanese-pm-announces-new-cabinet

https://www.aljazeera.com/news/2016/3/12/arab-league-labels-hezbollah-a-terrorist-group

https://www.aljazeera.com/news/2019/10/21/lebanon-protests-all-the-latest-updates

https://www.almahdischools.edu.lb/index.php/component/k2/item/11369.html

https://www.almanar.com.lb/

https://www.almanar.com.lb/about

https://www.arabnews.com/node/1298451/middle-east

https://www.babagol.net/blog/2018/9/30/the-he zbollah-club

https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50220253

https://www.counterextremism.com/hezbollah-in-lebanon

https://www.crdp.org/statistics-bulletin

https://www.hayaa.org/essaydetails.php?eid=31749&cid=560

https://www.ict.org.il/UserFiles/The%20Hizballah%20Program%20-%20An%20Open%20Letter.pdf

https://www.imf.org/en/Publications/WEO/weo-database/2021/October/weo-report?c=446,&s= NGDPD, PPPGDP, NGDPDPC,PPPPC,&sy=2019&ey=2026&ssm=0&scsm=1&scc=0&ssd=1&ssc=0&sic=0&sort=country&ds=.&br=1

https://www.lcps-lebanon.org/articles/details/3645/government-monitor-the-controversy-over-amending-the-2017-election-law

https://www.middleeasteye.net/news/iran-venezuela-maduro-axis-resistance-press-review

https://www.ministryinfo.gov.lb/en/22598

https://www.moqawama.org/catessays.php?cid=510&pid=318

https://www.moqawama.org/essaydetails.php? eid=21506&cid=118,

https://www.moqawama.org/essaydetails.php?eid =21393&cid=118

https://www.moqawama.org/essaydetails.php?eid=16836&cid=127ayrıca,

https://www.moqawama.org/essaydetails.php?eid=21120&cid=118

https://www.moqawama.org/essaydetails.php?eid=31873&cid=510

https://www.npr.org/2020/08/10/900878730/lebanons-prime-minister-resigns-citing-an-earthquake-of-upheaval

https://www.nytimes.com/2008/05/22/world/middleeast/22lebanon.html

https://www.reuters.com/article/us-lebanon-hariri-resignation-idUSTRE70B26A20110112

https://www.reuters.com/article/us-lebanon-parliament-election-idUSBRE94U19N20130531

https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/Lebanon%20S2008392.pdf,

https://www.shaheed.com.lb/category/659/,

https://www.shaheed.com.lb/index.php

https://www.state.gov

https://www.tarbaweya.org/catessays.php?cid=534&pid=0

https://www.terrorism-info.org.il/en/hezbollahs-media-empire

https://www.theguardian.com/world/2011/jan/12/hezbollah-quits-lebanon-unity-government

https://www.thenationalnews.com/mena/lebanon/2022/05/17/lebanon-election-results-2022-in-full-which-candidates-and-parties-won

https://www.timesofisrael.com/for-a-change-hezbollahs-boast-of-100000-fighters-is-not-aimed-at-israel/

https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/al-manar-hizbullah-tv-247

https://www.pewresearch.org/religion/2009/10/07/mapping-the-global-muslim -population/

Lübnan Başbakanlığı Web Sitesi, http://www.pcm.gov.lb/arabic/charts.aspx?pageid=266

Lübnan Cumhurbaşkanlığı Web Sitesi, https://www.presidency.gov.lb

Middleeasteye.net, "Iranian press review: Venezuela part of 'Axis of Resistance', says Maduro", Haziran 2022, Erişim Tarihi: 15 Ocak 2023, https://www.middleeasteye.net/news/iran-venezuela-maduro-axis-resistance-press-review

Pewrerearch.org, "Mapping the Global Muslim Population" , https://www.pewresearch.org/religion/2009/10/07/mapping-the-global-muslim-population/, Erişitm tarihi: 19 Ocak 2023.

ÖZGEÇMİŞ

Adı SOYADI	Engin Eren
Doğum Yeri	
Doğum Tarihi	

LİSANS EĞİTİM BİLGİLERİ

Üniversite	Anadolu Üniversitesi
Fakülte	İktisat Fakültesi
Bölüm	Uluslararası İlişkiler

EK LİSANS EĞİTİM BİLGİLERİ

Üniversite	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Fakülte	İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Bölüm	Uluslararası İlişkiler

İLETİŞİM BİLGİLERİ

E-mail	
Telefon	